

Soproni Szemle

| 2016. harmadik szám

| hetvenedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK WINKLER GÁBOR TISZTELETÉRE II.

GÖMÖRI JÁNOS: Sopron, Templom u. 20. Régészeti kutatások, különös tekintettel az Árpád-kori égett sánc újabb részletére	251
KISS-LUKÁCS MELINDA: A Storno család tevékenysége a régi városháza és a Tűztorony megmentése érdekében	267
JANKÓ FERENC – OSZVALD FERENC NÁNDOR: Városfejlődés a Lőverekben, 1936–2016	284
NAGY GERGELY: Kívül a központon. A települések elhanyagolt értékei Winkler Gábor munkássága tükrében	300

MŰHELY

IFJ. SARKADY SÁNDOR – JANKÓ FERENC: Amerikai és szovjet légitámadások Sopron ellen: Winkler Oszkár bombakár-felmérési jegyzéke	317
KELEMEN ISTVÁN: Bonyodalmak Széchenyi Béla végrendelete körül (forrásközlés)..	336

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Úton Budapest és Sopron között. Interjú Winkler Barnabással	342
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

H. NÉMETH ISTVÁN: Dominkovits Péter: Második telekkönyv / Zweytes Grundbuch 1554–1580. Sopron, 2015.	357
FELD ISTVÁN: Koppány Tibor: Kastélyok a végvárok mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészet a 16–17. századi Dunántúlon. Budapest, 2014. ...	360

TANULMÁNYOK WINKLER GÁBOR TISZTELETÉRE II.

Gömöri János

Sopron, Templom u. 20. Régészeti kutatások, különös tekintettel az Árpád-kori égett sánc újabb részletére

A Templom u. 20. számú ház műemléki felújítása előtt, a Wollner panzió építési munkálataihoz igazodva, megelőző régészeti feltárásokat végzett a Soproni Múzeum. Várható volt, hogy az épület udvara, pincéje és a várfalkert megbolygatott részei érdekes régészeti titkokat rejtgetnek.

A római sírkő bemutatása

A kapun belépve egy szépen faragott római kori sírsztélét láthatunk, amelyet Torkos József, a ház egykori tulajdonosa 1756-ban építtetett be az udvar északi falába. A szépen faragott követ Győrből hozatta Torkos, aki maga is írt tanulmányokat a római provincia kérdéseiről, amint azt a kő ismertetői¹ kiemelték. A tudománytörténetileg is értékes leletet állítólag Győr és Komárom között találták, és feltételezik, hogy – Gabler Dénest idézve – „egy kőládásír fedőlapjaként másodlagos felhasználásban volt elhelyezve. A mészkőből faragott, 152 cm magas és 55 cm széles relief hosszúkás téglalap alakú (1. kép). A felső, bemélyített, félkörívesen záruló fülkében fiatal férfi egész alakos képe látható. Bal vállán hagymafejes fibulával összekapcsolt, térden alul érő, gazdagon redőzött köpenyt visel, bal keze nem látható, mert azt a köpeny fedi. A köpeny alatt katonai tunika redőzete látható. A harcos feje fedetlen, jobb kezében lándzsát tart. A lándzsa a fülke aljáig ér. Az álló alak alsó lábszára és lábfeje az alsó, lekerekített sarkú, négyzet alakú fülkébe lóg le. Alatta sisakos (?) kerek pajzsú (*clipeus*) katona fékezi lovát. A katona térdig érő tunicát visel, kerek pajzsának közepén umbo látható. A gyeplőt jobbujával ragadja meg.” Alaposabban szemügyre véve, úgy tűnik, mintha a kéz és a pajzs egy korábbi, már lefaragott alakhoz tartozna.

A ló mellső jobb lábát emeli, hátán jól látható a rövid takaró, a nyereg egyik kápája és a farhám. „Jobb oldalt az alsó fülkét kissé szélesíteni kellett, hogy a ló egésze bele-

¹ *Torkos József*: Meletema antiquarum philologicum de veteri monumento sepulchrali Romano Jaurinum inter et Comaromium invento. Calendarium Jauriense Titulare et Historicum. Győr 1784. 8.; *Weszprémi István*: Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia Centuria III. Viennae 1781. 414.; *CIL III. 4266.*, *Récsey Viktor*: Sopron ókori neve. Sopron 1887. 36 (további irodalommal); *Gabler Dénes*: Scarbantia és környékének római kori kőplasztikai emlékei. *Arrabona 11* (1969) 24., 15. ábra.; *Barkóczi László*: Beiträge zur Steinbearbeitung in Pannonien am Ende des 3. und zu Beginn des 4. Jahrhunderts. *Folia Archaeologica 24* (1973), 99–100., Abb. 26.; *Zoltán Farkas – Dénes Gabler*: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limresstrecke Ad Flexum – Arrabona. CSIR II. Budapest 1994. p. 77. Nr. 86. Taf. 31. 2–3.

férjen. Felirata mindössze két betűből D(is) M(anibus) áll, ami már a XVIII. században Weszprémi Istvánnak, az erdélyi orvosnak is feltűnt, ahogy az a Bécsben kiadott munkájában olvasható.” Feltételezhetjük, hogy a felirat többi része a felső mezőben foglalhatott helyet, ezt azonban átfaraghatták. Gabler szerint „átfaragásra utal a jobboldali keretezés teljes hosszában mutatkozó felület és a felső fülke jobb oldali alsó részének kidolgozatlansága is.” A feltételezhető átfaragás miatt a keltezésnél szélesebb időhatárokat adott meg Gabler Dénes, a köemlék közlésekor: a 2. század második felét illetve a 4. századot. A további kutatásai eredményeként megállapította, hogy a legkésőbbi (győri) római katonai egyenruha-ábrázolás látható a kőfaragványon, így a soproni Torkos-házba befalazott követ határozottan a 4. századra keltezte. A valahol Brigetio és Arrabona között talált sírkő csak újkori idekerülése révén vált a római kori emlékek soproni gyűjtésének és a kutatástörténetnek érdekes emlékévé, a 2000-ben kialakított Hotel Wollner antik díszévé.

1. kép. Sopron, Templom u. 20. Római sírkő

A telek kutatásakor talált további régészeti értékeket – jellegükénél fogva – nem lehetett műemléki bemutatásra javasolni, kivéve a belső városfal maradványát, amelyet a tervező, Winkler Gábor szolid kőfalazásokkal és dísznövényzet-sorral érzékletesen összeképbe komponált. Fontos a tudományos értéke lehet viszont a be nem mutatatható régészeti leleteknek is, ha azokat az ismert scarbantiai, soproni emlékek összefüggéseiben vizsgáljuk.

Régészeti leletmentés a ház pincéjében. Egy nehezen keltezhető épületalpozás

A ház 250 cm mély pincéjében, közvetlenül az épület kiürítése után már az 1980-as években kutatások kezdődtek, amelyek azonban anyagi fedezet hiányában néhány ásónyom után abbamaradtak. A kérdés az volt, hogy található-e itt római épület, vagy útszakasz, úgy mint a belváros északi részének több pincéjében. A mozaikszerű részletekből a fórum környékén már kezdett összeállni Scarbantia hiteles alaprajza, a város déli részén azonban eddig – néhány kisebb falszakasztól eltekintve – csak a Szt. Orsolya iskola alatti fürdő maradványait ismertük.

A Templom u. 20. sz. ház pincéjében az építési munkálatok előkészítéseként, statikai vizsgálatokhoz mélyebb árkokat nyitottak az alapfalak mellett. Ehhez kapcsolódva – a pince rendbetételén dolgozó két munkás segítségével, a tulajdonos költségén – 1998 decemberében pár napos tájékoztató kutatást végeztem. Újra alaposan megvizsgáltam és felmértem a pincerekeszekben már megnyitott nyolc kis árkot. Arra a megállapításra jutottam, hogy a korábban római kori falaknak feltételezett kőrakások nincsenek kötőanyaggal összekötve, sem mészhabarccsal, mint az „igazi” római falak, sem agyaggal, mint az 5–6. századi falak Scarbantia legkésőbbi lakott periódusából. De az eddig ismert legkorábbi soproni Árpád-kori építménymaradványoktól is különböznek. Nézzük tehát újra (2. kép).

A kutatóárkok leírása²

1. árok: H: 290 cm, Sz: 60 cm, M: 120 cm

Az árok déli végében, az (1998. évi) téglás pinceszinttől 35 cm mélyen, (vagyis a +00 udvarszinttől és utcaszinttől mérve 285 cm-re) 75–80 cm széles kőalpozás jelentkezett. Iránya nagyjából nyugat–keleti. Az alapozás 60 cm magas, (tehát kb. 350 cm mélységig követhető lefelé). Sötétszürke, majdnem fekete, lelet nélküli (részben agyagos, részben humuszos) rétegbe ásták be ezt gneisz kövekből rakott alapozást, mindenféle kötőanyag nélkül. A kövek felülete kormos, fekete. A faltól északra az égett sánc anyagával kevert beásás látszik. A rétegekből semmiféle lelet nem került elő.

2. árok: H: 150 cm, Sz: 60 cm, M: 130 cm

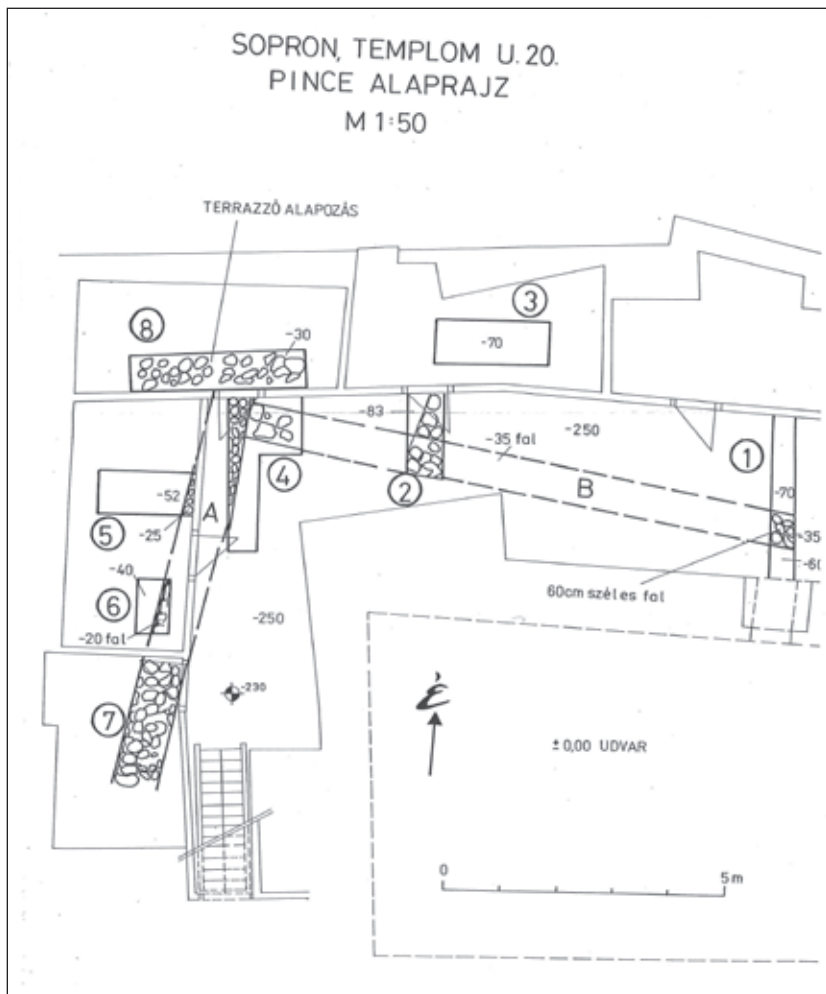
Az előzőhöz hasonló, de észak–déli irányú kőalpozás került elő 50 cm (-300 cm) mélyen az árok déli végében. Az égett, fekete gneisz kövek itt is 50 cm magaságban mélyednek a

² Az árkok alaprajzi felmérési és metszetrajzai a Soproni Múzeum Régészeti Adattárában (továbbiakban SMRA) 815. szám alatt található. Itt csak az összesítő alaprajzot mutatjuk be.

fekete, lelet nélküli földbe. A falalozáshoz É felől épülettörmelékes réteg csatlakozik, amelyet felül habarcsszerű, letaposott kőporos réteg zár le. Ez lehetne egy korabeli járósínt, amelyet egyszer meg is újítottak. A szintek mélysége -280 és -300 cm.

3. árok: H: 200 cm, Sz: 70 cm, M: 70 cm

Ezt az árkot azért ástuk, hogy megvizsgáljuk, hogy 2. árokban a nyugat-keleti irányú falalozástól északra talált nagyobb kövek, nem valami hasonló falalozás maradványai-e. A 3. árokban nem kerültek elő kövek. 320 cm mélységben még barokk téglavolt, ami arra mutat, hogy itt egy újkori beásással megbolygatták az eredeti rétegződést. Emiatt nem találhattuk meg az „A” jelű falalozással párhuzamosnak mutatkozó falalozás északabbi folytatását.

2. kép. Sopron, Templom u. 20. A pincében feltárt kőfalalozások

4. árok: H: 280 cm, Sz: 60 és 120 cm, M: 120 cm.

-280 cm mélységben egy nagyjából észak–déli irányú falalopozás jelentkezett, amely felett viszont újra megjelent a habarcsszerű, vagy kőporos járósínt, letaposva. Ebben az összefüggésben ez úgy néz ki, mintha a kőrakás (amely -280-tól -310 cm mélységig tart lefelé) egyszerű terrazzo alapozás lenne, amit gyakran látunk római kori épületek esetében. Viszont ez az alapozás dél felé falként folytatódik, észak felé pedig belevész egy égett, piros, fekete felületű kövekből álló omladékrétegbe a 8. árok irányában. Nevezzük ezt a falat „A”-nak. Szabályosan rakott, két egymás feletti kőorból áll. A korábban ismertetett falalopozás az 1. és 2. kutatóárkokban a „B” jelű objektum. A két „fal” nincs kötésben, szerkezetül különbözik. A „B” falalopozás 4. árokba eső szakaszában néhány római kori tetőfedő-cseréptöredék is található a kötőanyag nélküli nagy kövek között. Kérdés, hogy valóban összefügg-e a feltételezett „B” falalopozás két szakasza, ezt a pincerekeszek miatt nem tudtuk megvizsgálni.

5. árok: H: 160 cm, Sz: 70 cm, M: 52 cm

-280 cm mélységben jelentkezett az „A” falalopozás kis részlete. A korábbi szelvényekben megfigyelt, fekete, lelet nélküli rétegbe van beásva. Szerkezete megegyezik a 3. árokban felmért szakaszával.

6. árok: H: 100 cm, Sz: 70 cm, M: 45 cm

-270 cm mélységben jelentkezett az „A” falalopozás újabb részlete. Itt is a korábbi szelvényekben látható, fekete, lelet nélküli rétegbe van beásva. Szerkezete megegyezik a 3. és 5. árokban megfigyelt szakaszokéval. Az alapozás alja -300 cm mélységben található, tehát a két sor kő 30 cm vastag, kötőanyag nélkül rakott, felületén vékony kőpor-réteg.

7. árok: H: 250 cm, Sz: 120 cm, M: 80 cm

Az „A” falalopozás -280 cm mélységben, 230 cm hosszúságban került elő. Szélessége 70 cm. A falalopozás alja -310 cm mélyen van. Az alapozás fekete földrétegbe van ásva, a földrétegben itt néhány kisebb pirosra égett paticsréteg is található.

8. árok: H: 310 cm, Sz: 70 cm, M: 100 cm

Az árok közepe felé folytatódik az „A” falalopozás északi irányba, nagy fertőrákosi kövekből rakott, kötőanyag nélkül. Mellette fekete földréteg, amelyet áttör egy beásás, a vörösre égett sánc anyagának elplanírozott rétegével, másodlagos fekvésben. A sánc rétege felett látható az a szint, amely a kőalopozás-maradványra is rámegegy. A szinten egy szürke, kézi korongolású fazék fenéktöredéke került elő, a pince-ásatás egyetlen cseréplelete. Anyagából ítélve korai középkorinak, vagy Árpád-korinak tűnik.³

A falak, vagy helyesebben kőalopozások tehát kétfélek. A 7 méter hosszú, 70 cm széles nyugati „A” fal, amelyet a 4., 5., 6. és 7. árkokban tártunk fel, közvetlenül a mai pince-szint alatt jelentkezik és felette a 4. árokban vékony kőporos (habarcsos), terrazzo-szerű járósínt figyelhető meg egy szakaszon, talán bejárat lehetett itt kialakítva. A 2. árokban

³ Abban egyet kell értenünk a kerámia tipológia egyik szakértőjével, hogy ilyen cserepek alapján nem lehet évszázados pontossággal keltezni. *Merva Szabina*: A kora Árpád-kori sáncvárok keltezési lehetőségeiről. *Castrum* 2012, 5–31 (a továbbiakban: *Merva* 2012).

feltárt falmaradvány az „A” fallal teljesen párhuzamos, attól kelet felé, 3 méternyire. Kérdés, hogy ez a fal a másik, nyugat–keleti irányú „B” kőalapozásnak is része-e, amely merőlegesen csatlakozik az észak-déli irányú falalapozás-részletekhez. Az alapozásokat úgy építették, hogy egy alapárokba kötőanyag nélkül dobálták be a gneisz köveket. A 30–40 cm méretet is elérő köveknek szinte minden darabja fekete, kormos, vagy vörös égésnyomot őriz, helyenként — az 1., 2. és 8. árkok tanulsága szerint — maga a kőanyag is szürkére van átégve. Ez önmagában véve arra a következtetésre kellene, hogy vezessen, hogy a 11. századi sánc leégésével hozzuk kapcsolatba ezt a megfigyelésünket. A feltárt falalapozás mélységét tekintve: -270, -280 cm körül a mai utca és udvarszinttől. Emlékeznünk kell arra, hogy 1979-ben az Új u. – Szt. György u. sarkán pontosan ebben a mélységben kerültek elő hullámvonal-köteg sávós díszítésű, 10–11. századi cserepek és a 12. század második felére keltezhető vas sarkantyú. Ráadásul a rétegviszonyok is hasonlóak voltak, sötétszürke, agyagos föld, helyenként sóderos rétegek, illetve a római kor és az Árpád-kor közötti leletnélküli fekete, humuszos lerakódás. Bár a Templom u. 20.-ban csak egyetlen szürke fazékalj-töredéket találtunk, ez a darab inkább korai középkorinak mondható, de biztosan egyelőre nem keltezhető. Így a feltárt maradványokat a 11. századra is keltezhetnénk. Egyetlen római kori edénytöredék sem került elő a kutatóárokban. Igaz a falalapozás kövei között a 4. árok keleti rábontásában 3-4 darab római téglatöredék is hevert, másodlagos felhasználásban. Ugyanebben a mélységben az Új u. – Szt. György u. sarkán vegyesen jöttek elő a római és korai Árpád-kori leletek. Hogyha tovább mélyítenénk a mai pincszinttől 150–170 cm mélységig, nyilván megtalálnánk a korai római kori maradványokat is. Erre azonban csak a pincerekeszek válaszfalainak elbontása után lett volna lehetőség.

Feltételezhetnénk, hogy a most feltárt kőfal-alapozások egy, az ispáni váron belül álló talpgerendás faház alapjait képezhették. Kérdés azonban, hogy miért különbözik az „A” és „B” és alapozások építési technikája és hogy valóban ugyanahhoz az épülethez tartoztak-e? Továbbá milyen méretű lehetett maga az épület? A két fal nem volt egymással kötésben és relatív kronológiájuk sem állapítható meg, mert csatlakozásuknál bolygatottak voltak a rétegek. Mégis az „A” fal korábbi lehet. A felmért metszetalak alaposabb kiértékelésekor remélhetőleg finomíthatjuk még a pincében feltárt kőalapozások rendelkezésére vonatkozó eddigi megfigyeléseinket. Az ispáni vár feltárt épületmaradványai, amelyek ugyanebben a mélységben kerültek elő a város északi részén és az Új utcában, eltérő építési technikát mutattak. Volt talpgerendás házrészlet és cölöpökből, karókból épített, vesszőfonatos falú raktár, vagy istálló. A Templom u. 20.-ban esetleg egy újabb korai Árpád-kori épülettípus maradványait találtuk meg? Vagy a 6–9. századi, lakatlan periódust jelező fekete réteget először követő építési tevékenységre gondolhatnánk, amely a sáncépítésnél korábbi, 9. vagy 10. századi, vagy a legkorábbi 11. századi nyomokat jelentené a mai belvárosban? Mindezeket a feltételezéseket felülírja, hogy a falalapozások iránya a római kori beépítettség és útrendszer irányait követi, pontosan a szomszédos Templom

u. 18. számú ház pincéjében feltárt római kori falak rendszeréhez igazodik.⁴ A belváros északi részének Árpád-kori építményei viszont már teljesen figyelmen kívül hagyták a római kori beépítés rendszerét. Összegezve a feltételezéseket és a kérdést részben nyitva hagyva, úgy látom, hogy a falalapozások olyan (legkésőbbi) scar(a)bantiai épülethez tartoztak, melynek romos felépítménye legkésőbb az ispáni vár sáncerődítményét megelőző planírozó tereprendezéskor megsemmisült, maradványait a sánc anyagába beépítették. Az itt is megfigyelt terrazzo-szerű járósíntek nem csak kőépületekhez tartoztak, hanem mint a fórum-ásatásnál tapasztaltuk a 4–5. századi faépületeket⁵ esetenként terrazzós padlóburkolattal látták el.

A 11. századi ispáni vár sánca

A Sopron belvárosát körülvevő 11. századi földsánc, az un. „vörös sánc” maradványai több mint 50 %-ban megmaradtak, de a későbbi beépítések miatt — a Várkerület és a Szt. György u., valamint a Színház u. és a Templom u. között — részben rejtve vannak a látogatók előtt. Korábban a Templom utca 2. és 14. számú telkeken tárhatták fel a kutatók a faszervezetű földmű nagyobb szakaszait.⁶ A hatalmas, mintegy 8,7 hektárnyi területet, tehát az egész mai belvárost körülölelő sánc méreteire jellemző, hogy átmérője 404 és 250 méter. Maga a fa-föld szerkezetű védmű 20 méter széles, és napjainkig átlagosan 5 méter magasságig maradt meg.

A Templom u. 20. sz. kertjében a Wollner panzió konyhája számára lemélyített területen a telek egész szélességében megvizsgálhattuk a 11. századi égett sánc maradványait.⁷ Az építési munka üteméhez igazodva végeztük a régészeti feltárást, amelynek eredményeként a soproni sánc 18 m hosszú, lényegében bolygatatlan szakaszát tárhattuk fel.⁸

Értékes megfigyeléseket tehettünk a sánc szerkezetére vonatkozóan. Tíz kazettasor helyét állapíthattuk meg, ezek nagyjából párhuzamosan nyugat–keleti irányban helyezkednek el. A kazettasorok határait — metszetben — a vörös égett anyagtól eltérő, függőleges, fehér kőtörmelékkel feltöltődött sávok jelölik, amelyek tulajdonképpen az egymás

⁴ Gömöri János: Archäologische Daten zur Topographie Scarbantias. Römische Baudenkmäler im Stadtbild von Sopron. Scarbantia/Sopron városrégészeti kutatása. In: Amber Road – Borostyánkő út – Bernsteinstrasse. (Szerk. Gömöri János) Sopron, 1999. 94–110.; *Uő*: Scarbantia/Sopron városrégészeti kutatása. U.o. 110–116., 40. számú falmaradvány.

⁵ János Gömöri: Von Scarbantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität. In: Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Wien, 17/2000. 223–231, Abb. 1b, „F” épület.

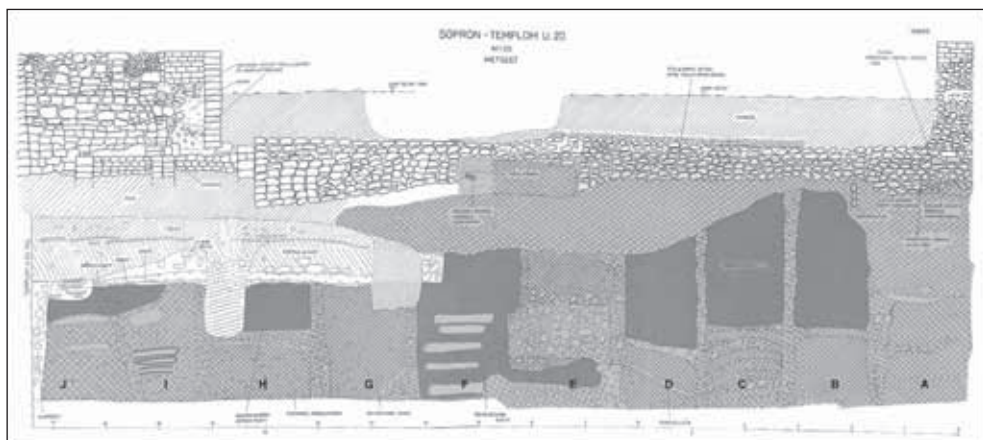
⁶ Holl Imre: Sopron középkori városfalai. I. ArchÉrt 94 (1967) 155–183., II. 95 (1968) 188–204., III. 98 (1971) 24–42., IV. 100 (1973) 180–207.; Tomka Péter: A soproni vörös sánc kutatása. Magyar Műemlékvédelem VIII. 1973–1974. Budapest, 1977, 65–86. (a továbbiakban: Tomka 1977); Gömöri János: Archeometriai kutatásjelvény a soproni vörös sáncban. Soproni Szemle 41 (1987), 48–57 (a továbbiakban: Gömöri 1987); *Uő*: Castrum Supron. Sopron 2002 (a továbbiakban: Gömöri 2002).

⁷ Gömöri 2002, 21. kép, 14.

⁸ Gömöri J., Soproni Múzeum Régészeti Adattára (SMRA) 815.

feletti gerendák egybeomlott gerendafészkeiből kialakult kürtökként funkcionáltak a sánc leégésekor

Az északról dél felé haladó „A”–„J” jelölések a kutatószelvény nyugati metszefának felmért kazettasorait mutatják (3. kép). A szomszédos kazettasorok töltelékanyaga egymástól jelentősen eltérő összetételű lehet: mészkő kötörmelék, laza vörösre égett föld, vagy keményre égett agyag. A különböző kazettasorokban ezek a feltöltési rétegek mélységben is váltakoznak. Tehát előfordul, hogy ugyanabban a kazetában alul laza kötörmelékű feltöltés van, majd fölötte téglavörösre égett föld. Ilyen pl. a „C” és az „B” kazetták köze. Az „A” és „J” kazetták esetében alul zömmel mészkődarabok képezik a feltöltést. A kövek esetenként nagy hőhatásnak⁹ voltak kitéve, főleg az „A” kazetában, ahol omlékony mésszé égtek a kövek.

3. kép. Sopron, Templom u. 20. várfalkertje. A kutatóárok nyugati metszefalának metszete, az égett sánc „A”–„J” kazettáinak feltöltési rétegeivel és a belső városfal alapozásával

A szomszédos „B” kazetában viszont téglakeménységű vörösre égett agyag és benne szorosan egymás mellé helyezett, észak-dél irányú gerendák lenyomatai láthatók.¹⁰ Ugyanennek a kazettának a mélyebben fekvő feltöltési rétege olyan keményre égett agyag, hogy a csákánnyal is alig bontható. Az itteni gerendák nem pontosan egymás fölött fekdtek, hanem ferdén elcsúsztak, amint az a lenyomatokból látszott¹¹. A „C” kazetta alsó részében tört kő a feltöltés, a keleti részen, nyugat felé viszont téglakeménységű vörösre égett agyag. A „D” sor különböző keménységű vörös agyagot, illetve morzsalékosabb föl-

⁹ A Templom u. 14. sánccszakaszán átlag 450–700 °C kiegészi hőmérsékletet állapított meg *Kriston László*: Adatok a soproni „vörös sánc” kiegészének rekonstruálásához. *Soproni Szemle* 41 (1987) 142–144 (a továbbiakban: *Kriston* 1987); *Gömöri* 2002, 86–89., VI. Tábla 3.

¹⁰ *Gömöri* 2002, 34. kép. G–H metszet, 36. kép.

¹¹ *Gömöri* 2002, 35. kép. C–D metszet, 37. kép

det tartalmaz. Az „E” sor újra kötörmelékés feltöltésű¹². Az „F” sor a „B” sorhoz hasonlít, kemény égett agyag, fagerendák lenyomataival. Az itteni gerendák is rézsűsen elcsúszva helyezkednek el. Így folytathatnánk tovább a kazettasorok feltöltésének elemzését, ami leolvasható az ásatási alaprajzról és az itt bemutatott metszetrajzról. Ezek a megfigyelések jó támpontokat nyújthatnak a sáncépítés munkaszervezésének rekonstruálására. Feltételezhetjük, hogy egy-egy feltöltési szakasz 1–2 kordényi, vagy kocsideréknyi földnek felel meg, ami köbméterre felbecsülhető. A különböző földnyerő helyekről egymás után érkező földanyagot és egyéb törmelékét úgy látszik a sánc belsejében nem meghatározott minőségi osztályozás szerint töltötték a folyamatosan emelt gerendarácszatba. A gerendák ezen a szakaszon nem voltak összeácsolva, elmozdulásukat a melléjük tapasztott agyagtömbökkel akadályozták.

A kövek között, vagy a laza égett földben római tegula- és imbrex-töredékek nagy számban fordulnak elő, bizonyítva, hogy a római települési rétegeket is belehordták a sánc anyagába. Ezen a szakaszon nem találtunk jellegzetes Árpád-kori cserepet. Lehetőség volt azonban az égett sáncanyag archeomágneses kormeghatározása, amelyet Márton Péter végzett el (4. kép). az általa kiemelt 12 mintán¹³ (5. kép). A „B” kazettasor gerendafészkei mellől származó, erősen kiégett agyagminták (AM4) kora a 11. század 2. fele.¹⁴ Az adat már a kész fa-föld sánc átégésének hozzávetőleges idejét adja meg, a védmű építésének korát csak *ante quem* keltezi, tehát „a 11. század 2. fele előtt” emelték a fa-föld sáncot. Ezzel szemben a sáncban talált faszenek ¹⁴C kormeghatározásai *post quem* kelteznek, tehát a fizikus által megadott időpont¹⁵ utáni években épült a fa-föld mű. Minél közelebb van egymáshoz a ¹⁴C és az archeomágneses, illetve a TL koradat, a sánc annál rövidebb ideig állt fenn, mint ki nem égett sánc. Minél távolabb van egymástól a faanyag és az égett

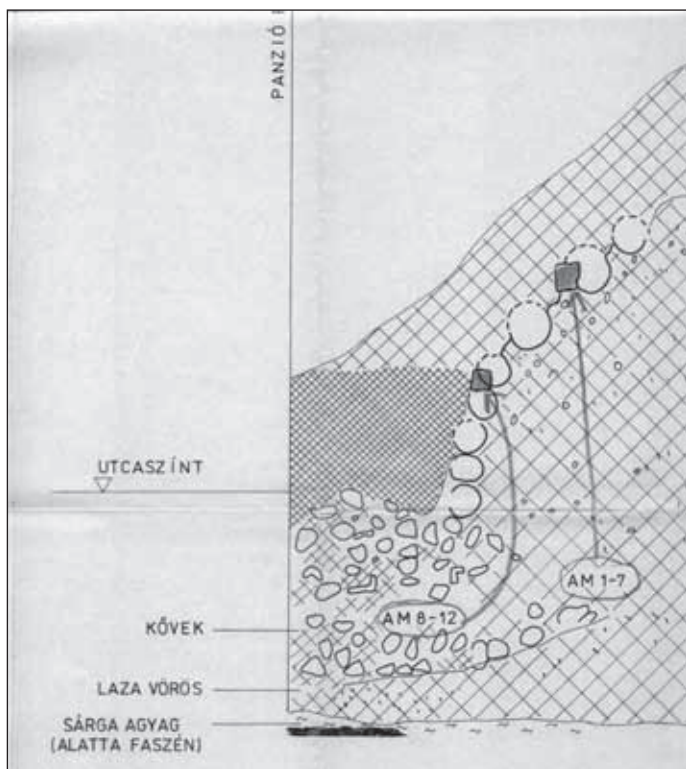
¹² Gömöri 2002, IV. tábla 5.

¹³ Gömöri 2002, 21. kép 14., 38. kép

¹⁴ Dr. Márton Péter akadémikus (ELTE) levélbeli közlése: „A Sopron, Templom u. 20. hátsó udvarában általatos feltárt vörös sánc archeomágneses mintázását 1999. szeptember 17-én végeztem el. A mérés a következő eredményt szolgáltatva a kiéggel, kiégetéssel egykorú mágnesezettség irányára: Deklináció: 32.4 ± 6.3 fok. Inklináció: 65.8 ± 2.6 fok. A fenti eredmény a sánc e darabjának kiéggel korát a XI. század második felére keltezi. Budapest, 2001. február 6. Márton Péter”; Márton Péter: A hazai archeomágneses adatok repertórium 1966–2011 (Archeomágneses Mintavételi Adattár 2011) / Repertory of archaeomagnetic directional data for Hungary, 1966–2011 Archeometriai Műhely 2012, IX./1. elektronikus folyóirat (<http://www.ace.hu/am/>), lekérdezve: 2016. október 1.)

¹⁵ Gömöri 2002, 91–93., 38. kép; Gömöri János – Márton Péter – Hertelendi Ede – Benkő Lázár: Sopron és Darufalva (Draßburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel. Arrabona 31–33 (1994), 49–77. vizsgálatsorozata rendre korábbi ¹⁴C adatokat szolgáltatott: Sopron-Városház u.: 710–740 és 760–940; Sopron-Fabricsius ház (Fő tér 6.): 966–1022; Sopron-Templom u. 14.: 896–920 és 944–998. Természetesen csak nagyobb mérési sorozatok adhatnak hitelesebb kormeghatározásokat. A 8–10. századi datálások esetleg régen kivágott fa (Totenholz) utólagos sáncbeépítését jelenthetik, Helytelen lenne csak a Fabricius házi sáncrészlet faszeneit alapul venni, amelyek olyan korszakra utalnak, melyekben már történetileg is megalapozható oka lehetett a sáncépítésnek. (A 955 utáni folyamatos visszahúzóds, a német kolonizáció új hulláma és 1030-ban.)

agyag koradata, annál később égett ki a már fennálló sánc.¹⁶ Sopron esetében tehát bizonyosan nem az építési technika következménye a sánc átégése, hanem feltehetően háborús ostrom, vagy a várban keletkezett tűzvész okozta.

4. kép: Sopron, Templom u. 20. Déli metszetrajz a panzió fala melletti árokban. A körök a kiégett gerendák nyomai az égett agyagban. A gerendalenyomatok a sánc befelé lejtő ívét követik. Az 1–7. és 8–12. archeomágneses minták a gerendák melletti erősen kiégett agyagrétegből származnak. A mintavétel a sáncnak a mai utcaszinttől kb. 1 méterrel magasabban álló részéből történt.

Feltételezzük – egyetértve Nováki Gyula és Tomka Péter korábbi régészeti keletezéseiivel –, hogy a soproni ispáni vár erődítménye még Szent István király idején épült, bár ezt konkrét történeti adat nem támasztja alá. A korábbi békés évtizedeket II. Konrád német uralkodó (1024–1039) 1030. évi, Magyarország elleni támadása megtörte. István király feltehetően felkészült a határvédelemre; igaz, a felégetett föld taktikáját alkalmazva győzte le a támadókat, és visszavágva Bécset is elfoglalta.¹⁷ Ebben a történetben Sop-

¹⁶ Gömöri 2002, 93

¹⁷ Tarján M. Tamás: 1030. július 11. II. Konrád német-római császár megtámadja Magyarországot. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1030_julius_11_ii_konrad_nemet_romai_csaszar_megtamadja_magyarorszagot/

ron még nincs említve, sőt – mint már Töpler Károly „tudor, sz. kir. Sopronváros egyik főorvosa” 1847-ben előadta,¹⁸ Sopron vármegyét sem említik első királyunk korában. III. Henrik német-római császár 1044-ben¹⁹ „gyors menetben a magyar határra támadt és Suproniumnál benyomult, amikor azonban Bobuthnál (Babót) át akart kelni a Rabchán (Rábca), nem tudott, mivel a Rabcha folyó az áradás, a nagyon sűrű bozót és a bugyogó mocsarak miatt áthatolhatatlan volt.”²⁰ Tehát ezt a gyors támadást nem tudta megállítani Sopron; ha ostrom lett volna, ezt az akadályt valószínűleg megemlítette volna a krónika. A 14. századi Képes Krónika 105. fejezete szerint a soproniak 1071-ben Nádorfehérvár ostrománál kitüntették magukat, amikor a „bessusok” (besenyők) „...hevesen a suproniak csapatára rontottak, akiket Ján ispán vezetett.. Ez azonban a soproniakkal emberül, vitézül felülkerekedett a besenyők támadásán, sokukat a helyszínen kard élével veszejtette el, a többi-eket pedig fogságba hajtotta.”²¹ Ján már a soproni vár ispánja lehetett. De vajon Supron, a névadó várépítő után hányadik ispán a sorban? A soproni erődítmény első hiteles említését csak 1096-ból ismerjük, amikor „Bouillon Gottfried lotharingiai herceg vezetésével keresztetek léptek Magyarország földjére. Kálmán király Sopronban személyesen fogadta a lovagokat, és a biztonságos áthaladás érdekében megállapodást kötött”²²

Hiányos tehát a történeti adatsor, a korszak régészeti kerámiáit pedig nehéz egy évszázados időhatárokon belül keltezni. Többek között ezért is kezdődtek el a fizikai kormeghatározási kísérleteink, amelyeket kritikával illetett egy kiváló kerámia-szakértő, amiért köszönetet érdemel, mert újra napirendre került a kérdés azzal, hogy három cikket szentelt a témának, áttekintve a kerámia-tipokronológia, az archeomágneses kormeghatározás és a termolumineszcens mérések lehetőségeit.²³

¹⁸ *Toepler Károly*: Sopron városának történeti vázlata eredetétől kezdve a XVI. századig. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847. augusztus 11–17. Sopronban tartott VIII. közgyűlésének vázlata (szerk. Halász Gejza) Pest 1863, 29–43. 7. jz. „azon 24 vármegye között, mely szent István idejében bennök létező várakról vették nevüket Sopron vármegyét még nem találni...”

¹⁹ Kézai Simon, udvari pap IV. (Kun) László király idejében írt krónikája (50. fejezet) és Kálti Márk 1358. évben írott, 11–12. századi szövegrészeket is magában foglaló Képes Krónikája (76. fejezet). Kiadásuk: *Emericus Szentpétery* (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, Budapest, 1937 (reprint Budapest, 1999), 176–177; 330–333.

²⁰ Képes Krónika, Budapest, 1986, 102. Bellus Ibolya fordításában. A 273. jegyzetben Kristó Gyula megjegyzi, hogy „a Rábca folyót nyilván a magyar határvédelem tette áthatolhatatlanná”.

²¹ Képes Krónika, Fordította: Geréb László. Budapest, 1993. <http://mek.oszk.hu/10600/10642/10642.htm>

²² 910 éve: százezres kereszties sereg haladt át Magyarországon. 2006. szeptember 20. 10:15 <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=14792>

²³ *Merva Szabina*: Kritikai megjegyzések az archeomágneses keltezési módszer használhatóságáról kiválasztott 10–11. századi lelőhelyek esetében. *Archeometriai Műhely* 2012/1. 19–29 elektronikus folyóirat (<http://www.ace.hu/am/>), lekérdezve: 2016. október 1.), további bőséges irodalommal; *Merva Szabina*: A kora Árpád-kori sáncvárak keltezési lehetőségeiről. *Castum* 2012, 5–31., különösen 26. és 18., 12. tábla 1. Szakony-Békástó, 6-7-8. kohók közötti munkagödör betöltéséből származó fazékoldal-töredék, ltsz.: SM 86.6.85.; 2. Sopron-Templom utca 14., az 1967-es sáncátvágásból származó fazékoldal-töredék, ltsz.: SM 68.9.166. Megjegyzem, hogy ez a két fotó bizonyítani látszik, hogy a 11. századnak tartott soproni sánc feltöltésébe került cserép és a szakonyi kohótelep 11. századra keltezett kerámiatöredékei nagyjából egykorúak

Az átégett sáncok fizikai kormeghatározásainak hitelességét, konkrétan a soproni sánc archeomágneses keltezését is kétségbe vonta Merva Szabina. Mivel a kerámia-tipológia alapján nem lehet biztonsággal eldönteni, hogy egy hullámvonalas cserép 10. vagy 11. századi-e, szerinte az égett objektum egy évszázadon belüli keltezése félrevezethette a geofizikust ha az égett objektumra nem (nagyobb hibahatárral) 10–11. századot adott meg a régész az archeomágneses kalibrációs görbe fix pontjaként. Bár abban nyilván a kritikus is egyet ért velünk,²⁴ hogy mivel a soproni ispáni vár sánca az eddigi régészeti és történeti adatok egybehangzó eredményei szerint valamikor a 11. században épült, a

lehetnek. Hozzáteszem, hogy ebben az esetben a szakonyi kohókra adott archeomágneses koradatok is stabil 11. századi viszonyítási pontot alkotnak a Márton Péter által meghatározott archeomágneses kalibrációs görbén. Ez egyben bizonyítja a 11. századi AM pont hitelességét, vagyis, hogy a bizonytalan korú égett agyagobjektumokról – egyéb összefüggések figyelembevételével – meghatározható, hogy a 11. századnál korábbiak, vagy későbbiek, vagy éppen kifejezetten a 11. századba tartoznak-e. Itt azonban fel kell tennünk még egy kérdést. Valóban Árpád-kori-e a fent idézett képen egymás mellett bemutatott két (soproni és szakonyi) cserép. Hiszen mindkét lelőhelyen római kori réteg fölött található az Árpád-kori objektumok. És mint tudjuk gyakran a római, késő római kerámiákon is előfordulhat a hullámvonal-díszes bekarcolás. Hasonló kérdést vizsgáltak *Merva Szabina – Sípos György – Tóth Orsolya: Adatok a Sopron Árpád-kori sánc építését megelőző kora középkori rétegek kronológiai kérdéséhez*. *Archeometriai Műhely* 2012/3, 161–172. Tóth Sándor ásátásából, a Városhát utcai Árpád-kori sánccszakasz legalsó részének fekete rétegből származó hullámvonalas díszű cserepeket termolumineszcens kormeghatározásnak vetettek alá. Figyelembe veendő, hogy – amint írják – a kormeghatározás eredményét „a kerámiatöredékek anyagi összetételén túl nagyban befolyásolja a befogadó üledék radioaktív elem és nedvesség tartalma, ami sok régészeti kerámia esetében csak nehezen rekonstruálható. Az ebből adódó relatív bizonytalanság csak in situ mérésekkel szorítható 8–10 % alá.” (167–168): „Mivel a kerámia töredékek a talajvízszinthez közeli mélységből kerültek elő, ezért viszonylag magas, 10% körüli nedvességtartalommal számoltunk”. A vizsgált cserepek viszont a korabeli talajvízszinttől minimum 4–5 méterrel magasabb szinten, tehát majdnem a mai utcaszinttel egy magasságban kerültek elő. Így kifejezetten száraz körülmények között, a kiegészítő sánc alatt vészték át az évszázadokat. Ha megnézzük a cikk 2. ábráját (metszetfotó, 1967), Tóth Sándor felvételét, látjuk, hogy a sánc legalsó rétegebe, a terep planírozása után, különböző helyekről odahordott, majd átmenetesen feketére égett rétegben feküdtek ezek a leletek. Mindez mutatja a fizikai kormeghatározások eredményeit befolyásoló számos tényező figyelembevételének fontosságát.

²⁴ Összefoglalva a sánc-témát, látjuk, hogy Merva Szabina is elfogadja a soproni égett sánc építésének 11. századi keltezését (*Merva Szabina: A kora Árpád-kori sánccvárok keltezési lehetőségeiről*. *Castrum* 15. 2012, 21: („...többek között fogaskerékmintás cserepek kerültek elő (14. tábla). Ez az adat egyértelműen az objektum építési korának *terminus ante quem*-jeként szolgál.” „Ha erős bizonyítékként egyelőre az említett adat nem is szolgálhat, mindenesetre felkelti a gyanút, hogy a soproni sánc valóban a 10. század után épülhetett”... „egyetlen viszonylag biztos fogódzópontunk a kerámiakronológiában, a 11. század előtt nem jelenik meg a típus”...). Tehát a kritikus is belátja – ami már túlmutat Sopronon és részben magán a régészeten is –, hogy ebben az esetben a régészeti alapadat és Márton Péter archeomágneses keltezése is hitelesíthető erre az évszázadra a földmágnesség koronkénti változásait rekonstruáló standard görbén. Van tehát egy kritikusunk által kívánt objektum, amelyet egy évszázadon belüli időszakra nagy biztonsággal lehet keltezni, és ez a soproni vár égett földsánca. A fentebb idézett történeti adatok is erre utalnak. Ezért bírálatának tárgyai sorából ezt az objektumot törülhetjük. Javasoljuk olyann, történeti adatokkal jól datálható égett objektumok AM és TL, valamint faszének ¹⁴C keltezését, mint például Zalavár/Mosaburg ipari objektumai (üvegolvasztó kemence, harangöntő műhely, stb.), amelyek esetenként egy évszázadhoz vagy évtizedhez köthetők és így jó átmeneti adatot szolgáltathatnak az archeomágneses kalibrációs görbe avar kor és 10. század közötti szakaszának hitelesítéséhez.

soproni 11. századi archeomágneses koradat stabil pontja a hazai archeomágneses kalibrációs görbének. Így ehhez a ponthoz – a siker reményében – bizvást lehet viszonyítani egyéb, ismeretlen korú, égett agyag objektumok földmágneses mérési adatait.

Statikai okokból a Templom u. 20. lelőhelyen a sánc alját csak egy kis területen, a „C” kazettasorban vizsgáltuk meg. Ennek alapján mérhetővé vált a sánc jelenlegi magassága, amely ezen a területen a fennálló 5 méterrel és a hozzászámított utcaszint alatti résszel összesen 650 cm, a korabeli szinttől mérve. A sánc alján itt is sárga agyagréteget találtunk, rajta nagyobb faszéntöredékekkel, szenesedett gerendák maradványaival.

5. kép. Sopron, Templom u. 20. Márton Péter akadémikus (ELTE) archeomágneses mintát vesz az Árpád-kori égett sáncból

A sánc itteni szerkezetére vonatkozó ismereteinket 2000 tavaszán egészíthetjük ki, amikor a kertrendezés előtt a középkori belső városfalat is megvizsgálhattuk és dokumentálhattuk. A ház kertje a középkori felső falszoros (Zwinger) területét foglalja magában. Ennek külső határát a Színház u. 33. és a Petőfi tér 2. telkeken álló házak hátsó falai képezik. Ezek a falak a 3,6 méter széles római kori városfalon állnak. Ismert tény,

hogy a 11. századi sáncmű ennek a falnak belülről volt nekitámasztva. Ezen a falszakaszon található a 22. számú római és középkori bástya, amelynek belső szögletes része (kb. 1,5 méterre és kb. 5 méter szélességben) feltehetően benyúlik a Templom u. 20. sz. ház kertjébe. A bástya külső, félköríves része a Petőfi tér 2. sz. épület északi szárnyának hátsó része alatt rejtőzhet. Ezt a bástyát a megelőző feltárás során nem kutathattuk, mivel kívül esett az építési területen.

Az égett sánc tehát a kert egész területét elfoglalja, keleti, belső lejtője (lábazata) nagyjából egybeesett Templom u. 20. épület nyugati falával. A kert déli fala mellett álló romos építménymaradványok a belső városfal maradványait is magukba foglalták. Az erődítmény keleti szakaszán nagyjából a sánc tetejére építették (1340 előtt) a belső városfalat. A nyugati várfalszakaszoknál az Árpád-kori sánc felső részének későbbi elhordásakor, a bástyakertek kialakításakor több helyen egészen eltüntették ezt a védőfalat, úgy, hogy még az alapjai sem látszottak a régészeti kutatás előtt. Jobbára csak ott láthatjuk ma a belső városfalat, ahol a telkek végében a középkori épületszárnyak, vagy legalább a 18. századi toldaléképületek hátsó falaiként is szolgált a városfalszakasz. A város más részein 7–10 méternyi szélességű a felső falsoros, vagyis a középső (római) és belső városfal közötti terület, ezen a szakaszon jóval szélesebb.

A ház tulajdonosának, Kiss Józsefnek a leletbejelentése nyomán 1999 áprilisában megvizsgáltam és felmértem azt a 4,5×2 méteres kutatógödört, amelyet a tervezett szállodához építendő liftakna helyén 2 méter mélységig kiástak. A felső rétegekben 18–19. századi leleteket és falmaradványokat találtak. A gödör alján jelentkezett az Árpád-kori ispáni várnak egy kis részlete. A sánc lábához itt egy agyagba rakott kőfalú építményt emeltek a 13. században. Ennek a melléképületnek az alapfalai (a mai kertszintől mérve) 2 méter mélységben kerültek elő.

A kutatószelvény nyugati részén 65 cm mélyen megtaláltuk az elbontott belső városfal alapozásának 120 cm széles részletét, amely részben ráépült erre a 14. század elején feltehetően még fennálló épületrészletre. A szomszédos kertek között olyan nagy a szintkülönbség, hogy ezen a szakaszon városfalsétány még akkor sem lenne kialakítható, ha azt a tulajdonviszonyok esetleg lehetővé tennék. A Templom u. 22. telkén 1997-ben építési munkák során az égett sánc belső részének másfél méternyi szakasza került elő az udvar hátsó részén.²⁵ A bástyakertet itt korábban az utcaszintig lemélyítették, amivel a telek egész szélességében eltüntették a sánc tömegét és a belső városfalat. A Templom utca 18-ban, 1998-ban az udvar délnyugati hátsó pincelejárójánál, építési munkák során az égett sánc részlete került elő, másfél méter mélységig.²⁶

Analógiaként említem, hogy a Templom u. 14. és Színház u. 27–29., a volt Evangélikus iskola közötti sánctaszakaszon több kutatás történt.²⁷ Az 1890-es évek végén Bella La-

²⁵ A szerző felmérése.

²⁶ Gömöri, SMRA 811.

²⁷ *Nováki Gyula*: Zur Frage der sogenannten Brandwälle in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964), 99–149, itt: 118.; *Holl, SMRA* 326.; *Holl Imre*: Sopron középkori városfalai. III. 98 (1971) 24–42., itt: 24–30. (a továbbiakban: *Holl* 1971.); *Tomka, SMRA* 334.; *Vadász, SMRA* 383. *Gömöri, SMRA* 681.; *Gömöri* 1987.

jos a római városfalat tárta fel, mellette a sánc maradványait is megtalálta. Több mint hét évtized elteltével Holl Imre és Tomka Péter nagykiterjedésű, szakszerű ásatásai a soproni városfalprogram keretében tisztázták a sánc szerkezetét és a korábbi római, és későbbi középkori védőművekhez való viszonyát. 1965-ben Holl Imre többek között az I. periódusú középkori városfalat, az Árpád-kori sánc leégése után épült tulajdonképpeni külső sánc-támfalat ásta ki a felső bástyakeretben²⁸. A 16 méter hosszúságban feltárt, szabálytalan rakású falazat itt is a római városfalra támaszkodik, belső síkja a sánccelület formáját vette fel. Holl Imre a sánc vörös rétegére közel 20 méter szélességben ásott rá. Ezt az ásatást folytatta – már kifejezetten az égett sánc szerkezetének vizsgálata céljából – 1967-ben Tomka Péter, egy 20 × 3,5 m-es alapterületű kutatószelvény kialakításával. A feltárásról közreadott publikációban nem csak saját megfigyeléseit rögzítette, hanem összefoglalta, rendszerezte és újraértékelte mindazokat az ismereteket, amelyeket a kutatók addig összegyűjtöttek a soproni sánccról.²⁹

1985-ben a soproni „Vörös sánc tanácskozás” előkészítéseként archeometriai vizsgálatok céljából nyitottunk egy kutatószondát.³⁰ Az égett réteget az itteni kutatások során 20 méter szélességben figyelték meg, a réteg szélei azonban már nem eredeti, helyben kiégett vörös földet tartalmaznak, hanem a meredekebb eredeti sánccról lecsúszott törmelékeket.

A sánc kiégési hőmérsékletének rekonstruálására Kriston László az általa innen kiemelt égett agyagmintákon végzett kísérleteket.³¹ „Mindkét agyagtöredék 700 °C-nál magasabb hőmérsékleten égett ki. A 3. és 4. sz. mintát a gerendasortól 60 illetve 25 cm távolságból biztosítottuk. Az előbbi 700 °C-nál alacsonyabb, az utóbbi mindössze 450–500 °C közötti hőmérsékleten volt.

1985-ben, majd 2001-ben a Bunker Rajnárd közben, az Evangélikus templom északnyugati sarkának közelében, az utcaszintig visszabontott római városfal és a 26. számú bástya³² mögött gázvezeték építésekor kerültek felszínre az égett sánc maradványai. A városfal egyik fontos építési periódusát jelölő fehér kőfaragvány réteg, amely a 4. századi városfalhoz belülről közvetlenül csatlakozik, itt 60–70 cm-re található az utcaszinttől mérve. A vörösre égett sánccanyag nem közvetlenül csatlakozott a városfalhoz, hanem 4–5 méterre keletre, a fal mögött jelentkezett az árok metszetsfalán.

A Templom u. 2–4. (volt Eszterházy-palota) egymás melletti két épülettömbjének műemléki felújításakor az udvaron, illetve a felső várfalövben tanulmányozhattuk az égett

²⁸ Holl 1971, 26., 4. kép.

²⁹ Tomka 1977, 78–82.

³⁰ Gömöri 1987, 1. kép. Az előadásokat és hozzászólásokat a Soproni Szemlében tettük közzé. Ivancsics 1987, 240. Hőtechnikai számítások: Macher Frigyes: Megjegyzés a soproni „vörös sánc” kiégéséhez (kiégetéséhez). Soproni Szemle 41 (1987), 240–245.; A beépített faanyag és a kiégés összefüggésének faipari vonatkozású vizsgálatát Józsa Béla végezte el 1988-ban. A sánccanyag kémiai vizsgálata: György Lajos – Takács Sándor: A soproni vörös sánc kémiai vizsgálatának eredményei. Soproni Szemle 42 (1988), 122–124. Archeomágneses leletfelkutatással kapcsolatos kísérletek a Templom utcai sánccszakaszon: Verő József: Mágneses mérések a soproni vörös sánc területén. Soproni Szemle 42 (1988), 126–127.

³¹ Kriston 1987, 142. (2. mérési sorozat).

³² Gömöri, SMRA 686. A korábbi Templom u. 10/A sz. ház DNy-i sarkánál.

sánc részleteit. A Templom u. 4. (Erdészeti Múzeum) telkén 1987-ben kiterjedtebb régészeti kutatást végeztünk. A pincében és a kapualjban római kori épületmaradványokat tártunk fel, az udvaron pedig az égett sánc került elő.³³ A délnyugati sarokban álló lépcsőfeljáró északkeleti sarkánál ásott 3×4 méteres kutatószelvény nyugati szélén, az udvarszinttől 150–165 cm mélységben került elő az égett sánc, amely kelet felé erősen lejt 180 cm mélységig. A szelvény nyugati részén az égett sánc fölött 155 cm mélyen bukkant elő egy kissé íves, 40 cm széles habarcsba rakott fal, amely azonban csak 15 cm magasságban maradt meg. Fölötte szürke föld, alatta az égett laza sáncanyag volt. Ezzel a fallal egy mélységben 9 cm vastag hamuréteg tűnt elő, benne elszórt állatcsontok és Árpád-kori fazékdarabok hevertek. Feltételezhető, hogy azt a később visszabontott falat a sánc leégése után, belső támaszként építették a törmelékes laza omladékréteg elé. Ez a fal 24 méterre található a középső várfalövőtől, tehát itt 24 m széles volt a már szétcsúszott sánc.

A szomszédos háztömb mögött, a Templom u. 2. bástyakertjében,³⁴ a Központi Bányászati Múzeum épületének 1976 és 1978 közötti felújításakor a nyugati fal szigetelésére szellőző aknát építettek. Ekkor a munkagödör nyugati metszetsfalán 14,5 m hosszúságban feltárult az átégett Árpád-kori sánc, amely őrizte a várfalöv más részein korábban megfigyelt gerendarácszat-szerkezet nyomait. Az átlag 20 cm átmérőjű gerendák sűrűn egymás felett helyezkedtek el, metszetben függőleges sorokat alkotva. A lazább rétegekben az elégett gerendák helyére a környezetükkel azonos összetételű törmelék került, ezért a gerendahelyeket csak helyenként lehetett megfigyelni. Így is megállapíthattuk, hogy a kamraszerkezetet általában egyméteres távközökkel állították össze. A sánc itt magasabban megmaradt, mint a Templom u. 14.-ben, ezért végig feltárhattuk sánkra alapozott belső városfal alsó részét, amely jelenleg a kert szintjéig felfalazva látható. Az égett vörös réteg a kert szintje alatt átlag 1 m mélyen jelentkezett, fölötte újkori szürke réteg volt elterítve. A sánc látható része itt 4 méter magas volt, de az égett réteg lefelé tovább tartott, statikai okokból azonban nem mélyíthettük le a kutatószelvényt.

A városfalkutatásoknak ebben a sorozatában a Templom u. 20. égett sánchrészletének feltárása újabb hasznos információkkal gyarapította ismereteinket. Ezt követően napjainkig az Szt. Orsolya Iskola mögötti Csillagvizsgáló felújításához kapcsolódó előzetes feltárás,³⁵ illetve a tornaterem helyén egy nagyobb lélegzetű leletmentő ásatás³⁶ hozott újabb eredményeket a soproni Árpád-kori ispáni vár leégett erődítményének megismerésében.

Megelőző feltárásaink során természetesen nem fejthettük meg a Templom u. 20. minden régészeti titkát, de talán a nyitva hagyott kérdések is további kutatásra ösztönöznek.

³³ *Gömöri*, Régészeti Füzetek 40. (1987), 117., Régészeti Füzetek 41. (1988) 39., SMRA 691.; A ház műemléki kutatása: *Lászy Judit*, Régészeti Füzetek 41. (1988) 101.

³⁴ *Gömöri*, Régészeti Füzetek 32. (1979), 136.; SMRA 563.

³⁵ *Gömöri János*, SMRA 874.

³⁶ *Gabrieli Gabriella*: Sopron, Orsolya tér 2–3. (Fegyvertár u. 1). Régészeti Kutatások Magyarországon 2009. Budapest, 2010, 340–341

A Storno család hagyatékában található egy mappa, mely *Rathhausbau in Ödenburg* címmel a régi városháza lebontása és az új építése körüli eseményeket, vitákat, fellebbezéseket és a Tűztorony megóvása érdekében írt levélfogalmazványokat tartalmazza.¹ A mappát id. Storno Ferenc unokája Storno Miksa (1887–1978) állította össze, aki maga is sokat foglalkozott a torony történetével, műemléki szempontú megóvásával. Ezen kívül a gyűjteményben található olyan felmérési rajzok, helyszínrajzok id. Storno Ferenc és fia, Storno Kálmán (1858–1931) jóvoltából, melyek a bontások előtt, illetve azokkal összefüggésben készültek a régi városházáról és az Előkapuról.

Ezek a rajzok ma már értékes forrásnak számítanak, különösen az a hat felmérés, amelyeket id. Storno Ferenc 1887-ben vázlatkönyvében örökített meg.² Ebből öt részletrajz különböző irányból a városháza mögött húzódó, épületekkel egybefonódó védműrendszert, az ötszög alaprajzú bástyatorony környékét ábrázolja (2–6. kép). A hatodik rajzon az Előkapu védrendszere középső tagjának, a kisebbik, külső kaputoronynak az alaprajza látható. (Néhány rajzon méretezést is találunk bécsi mértékegységekben: öl, láb, hüvelyk.) Itt meg kell említeni, hogy az Előkapu környékéről jól ismert, több helyen is félreérthetően publikált rajzok Storno Páltól (1892–1962) származnak, aki kissé idealizált formában és kiegészítve használta fel nagypapja, id. Storno Ferenc felmérési rajzait.³ 1887-ben, mikor a rajzok készültek, már tudvalevő volt, hogy elkerülhetetlen az új városháza megépítése, mely a régi városháza lerombolásával jár majd. Ebben az évben megalakították a városházépítő bizottságot az építési program elkészítéséhez és a tervpályázat lebonyolításához. A bontás a régi épületegyüttes rossz állapota miatt nem tűrt további halasztást, miután 1886-ban néhány részen beomlott és emiatt hivatalokat is kiköltöztettek.

A városháza ügye már akkor több mint 30 éve húzódott, hisz a régi épület a 19. század közepén olyan rossz állapotban volt, hogy a helytartótanács új épület emelését sürgette (1855). A másik probléma, ami egyre több gondot okozott, a helyszűke volt, amelyen először úgy próbáltak enyhíteni, hogy 1847-ben megvásárolták a szomszédos Hochholtzer-házat (egykor Előkapu 2, a kataszteri térkép kivágatán: 1. parcellaszám)⁴ Azonban 1855-ben már mindkét épület siralmas állapotáról szakértői jelentést készítet-

¹ Rathhausbau in Ödenburg című mappa: Soproni Múzeum, Storno Archivum, XX. doboz, szám nélkül

² Id. Storno Ferenc 1887-es vázlatkönyve, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S.84.153.1 (Nr. 68.).

³ Storno Pál rajzainak első közlése az 1937-es Soproni Szemlében a 72., 73., 287. oldalakon.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (MNL GyMSM SL) IV. 1403 Sopron Város Tanácsának iratai, Fasc. XXV. Nr. 74445. A továbbiakban említésre kerülő lebontott házak elnevezése utolsó tulajdonosaikra utal, lásd: *Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig.* Sopron, 1941.; *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939.* Sopron, 2008.

tek.⁵ A Hochholtzer-ház életveszélyességét a kidúcolásokkal is csak enyhíteni lehetett. 1885-re a Tűztorony mellett álló, több személy tulajdonát képező ház (egykor Előkapu 4., a kataszteri térkép kivágatán: 2. parcellaszám) is a város birtokába került.

I. térkép: 1856-os kataszteri térkép az Előkapu környékéről. Az új városháza és Tűztorony alaprajza szaggatottan jelölve. A rajzok és fényképek felvételi helye sorszámukkal és irányukkal berajzolva

Az egykori Előkapu környéke id. Storno Ferenc rajzain

Id. Storno Ferenc a régi városháza bontását és helyére új építését is határozottan ellenezte és a terv keresztülvételének magakadályozására törekedett. 1887-ben készített rajzai már dokumentációs célt szolgáltak, megőrkítették a torony környékét és állapotát, felkészülve arra az eshetőségre, hogy mindez a közeljövőben lebontásra kerül. Ugyanebben az évben Rupprecht Mihály fényképész (1829–1904) is készített néhány felvételt, többek

⁵ Janke Ferenc jelentése: MNL GyMSM SL, IV. 1403, Fasc. XXV. Nr. 9805

között az ötszög alaprajzú bástyatorony környékéről. (1., 7. kép)⁶. Rupprecht fotói, valamint az 1856-os kataszteri térkép segítségével jól beazonosíthatók a Storno-féle rajzok pontos helyszínei, így némi képet alkothatunk az Előkapu védműrendszerének és épületeinek 19. századi állapotáról⁷ (I. térkép).

II. térkép: A régi városháza és az Előkapu. A Storno-gyűjteményben található helyszínrajz feliratozva és kiegészítve

A Tűztoronytól keleti irányban egy keskeny várfal menti teraszudvar helyezkedett el, amely eredetileg az ötszög alaprajzú bástyatorony faláig húzódott. Rupprecht ezt a városháza északi fala mentén fekvő részt a Tűztorony felől – valószínűleg a toronyórház

⁶ Rupprecht Mihály felvételei a Városházáról és az Előkapu környékéről megjelentek Gantner Antal: A régi Sopron. Emlékkönyv Sopron múltjáról. Sopron, 1936 című könyvében a 31–37. oldalakon.

⁷ MNL OL S 78 Kataszteri térképek, 207. téka Sopron, Beimappe A zur Section 29. Oedenburg. W. C. XXV. 29. Section bh. <http://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/17633/view/?pg=0&bbox=-3039%2C-7549%2C11409%2C578>

egyik ablakából fotózhatta le (1. kép). A képen látható, hogy az ötszög alaprajzú bástyatoronyhoz hozzáépített későbbi épületrészek is beomlottak ekkortájt. A terasz — egykor a várfalszoros része volt — alatt húzódott egy keskeny átjáró, ahol a képen a törmelékkel megrakott lovasszekér áll. Az ellenkező irányból, az ötszög-alaprajzú bástya mellől készült Storno-féle rajzon (2. kép) feltűnik, hogy a Tűztorony falához csatlakozó kis boltíves építmény is beomlott.

1. kép: Rupprecht Mihály: A városháza északi oldala leomlott épületrésszel, 1887.
Soproni Múzeum, fotótár 44862

A várfalszoros kiszélesedve folytatódott tovább a bástyatorony másik, délkeleti oldalán, ahol e bástyatorony épület bejárata is látható (3. kép). Storno a torony kapujának kőkeretes, lemetszett profilú lábazati elemét külön is lerajzolta. Kissé eltávolodva a toronytól a következő rajzon megfigyelhető (4. kép), hogy a városfalhoz néhány szedett-vedett épület csatlakozott, beépítve ezzel a mögötte elhelyezkedő rondellát (lásd: I–II. térkép). A kataszteri térkép szerint a Tschurl-ház (egykor Háromhátér 1., a kataszteri térkép kivágatán: 112. parcellaszám) mögött lévő rondellát szintén hasonlóan beépítették.

A Tűztorony átjárójából közvetlenül keletre fordulva a várfal mentén az említett szűk átjáró szegmentíves kis alagúton keresztül vezetett tovább (1., 5., kép) egy belső

udvarra, mely a középső városfal és a Cavallar-ház (egykor Előkapu 8., a kataszteri térkép kivágatán: 4. parcellaszám) hátsó fala között húzódott a Trogmayer-házig (egykor Előkapu 10., a kataszteri térkép kivágatán: 5. parcellaszám) (6. kép). Rupprecht Mihály egyik felvételén is feltűnik ez a szűk udvar, ahogy a városfalról lenézve lefotózta (7. kép). Balra a bástyatorony támfala, közepén hátul a városi gárdistalak (egykor Előkapu 6., kataszteri térkép kivágatán: 3. parcellaszám), jobb szélén a Cavallar-ház hátsó homlokzata látszik. Az U-alakú ház két szárnyát hátul csupán egy falsáv kötötte össze.

2. kép: A városháza északi oldala a Tűztorony felé S.84.153.1 (Nr. 68.)1887. 115. oldal

3. kép: Az ötszög alaprajzú bástyatorony S.84.153.1 (Nr. 68.)1887. 112. oldal

Az Előkapu kisebbik, külső kaputornyáról a Storno által készített alaprajz (8. kép) mellett ismert erről Rupprecht Mihály felvétele a bontás idejéből, 1894 körül (9. kép), valamint Hild Ferdinánd hosszmetsete 1841-ből (10. kép)⁸. A földszinti, boltozott kapuátjáró falán 3-3 egyszerű gótikus háromkaréjos ülőfülke volt a Tűztorony felé eső falszakaszban, ahogy azt Storno Ferenc 1880-ban fölvázolta. (11. kép). Helyüket ceruzával berajzolta a vázlatkönyvbe készített alaprajzon (8. kép).

⁸ MNL GYMSM SL IV. 1403,Fasc. XXV. Nr. 6919

4. kép: Az ötszög alaprajzú bátyatorony távolabbról, S.84.153.1 (Nr. 68.)1887, 113. oldal

5. kép: Városfal és átjáró az ötszög alaprajzú bátyatorony mellett S.84.153.1 (Nr. 68.)1887. 117. oldal

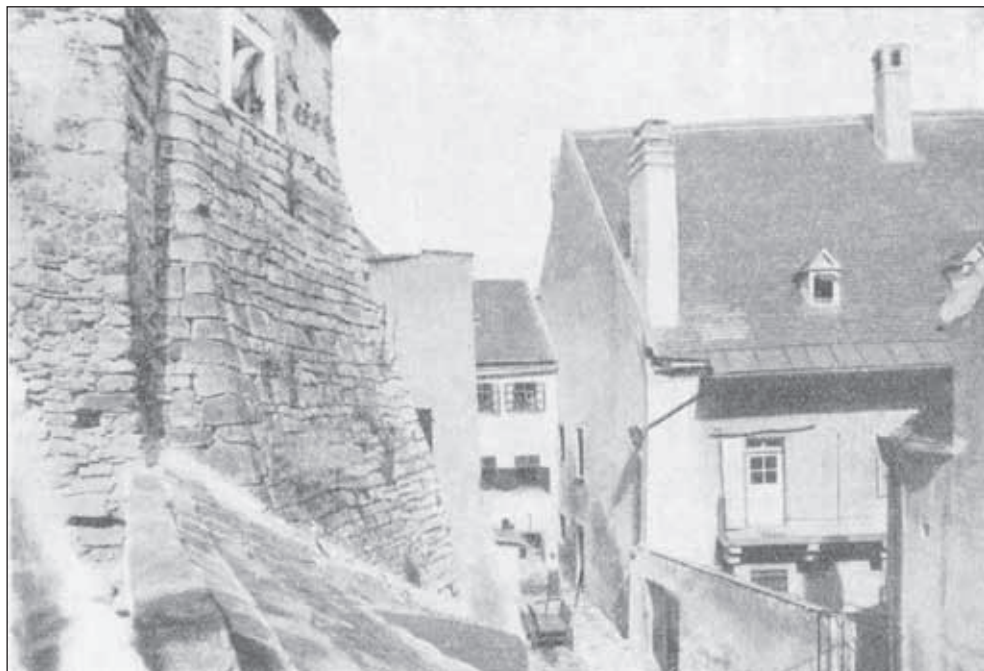
Ide kívánkozik még id. Storno Ferenc 1888-ban készített vázlatos rajza, mely azt az ágyúbástyát ábrázolja, amelynek egy falát és a földföltöltését legutoljára a toronyörhással együtt (12. kép) (egykor Előkapu 3. a Várostoronnyal együtt, a kataszteri térkép kivágatán: 236. parcellaszám) 1900-ra bontották el a heves tiltakozások ellenére (erről alább még lesz szó). A rajz a ma is álló Roth-féle ház (Előkapu 5., a kataszteri térkép kivágatán: 237. parcellaszám) udvaráról készült 1888-ban.

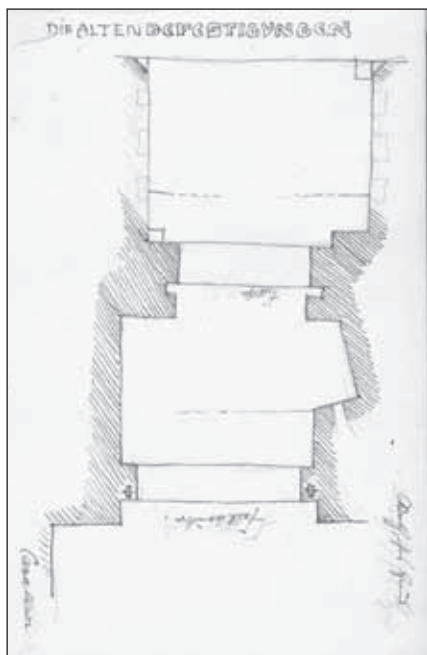
Az Előkapu védrendszerét édesapja felmérései után ifj. Storno Ferenc összefoglaló festményrekonstrukció formájában is megfestette (13. kép), s tudása az Előkapu 1968–1970-ben Nagypál Judit által tervezett helyreállításában is kifejezésre jutott.

6. kép: Az ötszög alaprajzú bástyatorony és átjáró az udvar felől S.84.153.1 (Nr. 68.)1887. 114. oldal

7. kép: Rupprecht Mihály: A bástyatorony támfala, udvar és a Cavallar-ház hátsó homlokzata. 1887–1891 körül. (megjelent: Gantner Antal: A régi Sopron. Emlékkönyv Sopron múltjáról. Sopron, 1936. 35. oldal.) (lent)

8. kép: Az Előkapu átjárójának (kisebbik kaputorony) alaprajza S.84.153.1 (Nr. 68.)1887, 116. oldal

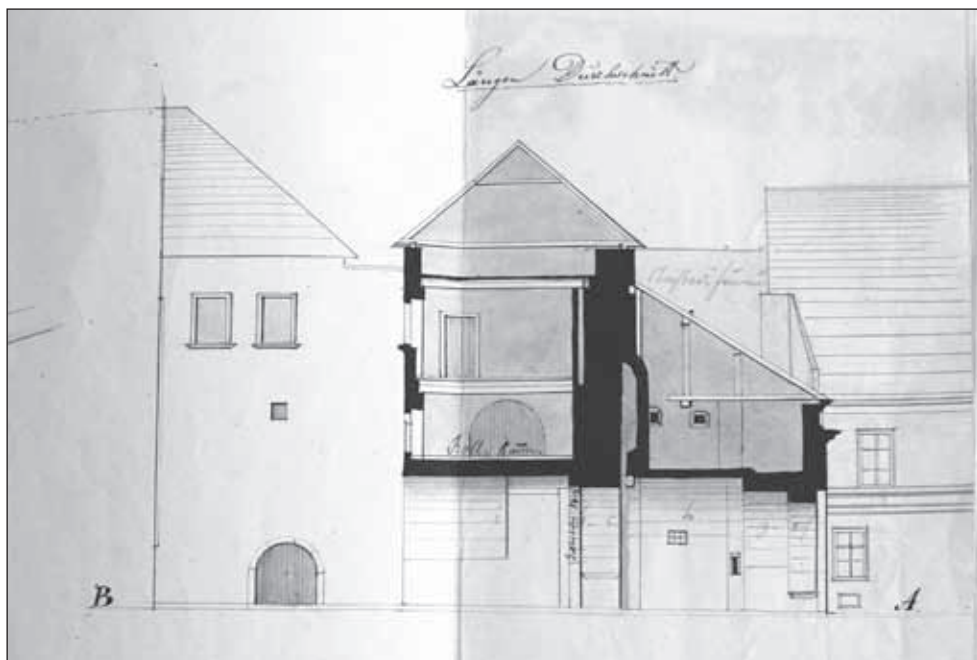
9. kép: Rupprecht Mihály: Az Előkapu átjárója (kisebbik kaputorony) a bontás idején. 1894 körül. (megjelent: Gantner 1936, i. m. 32. oldal.) (jobbra)

Fellebbezés az új városháza építése ellen

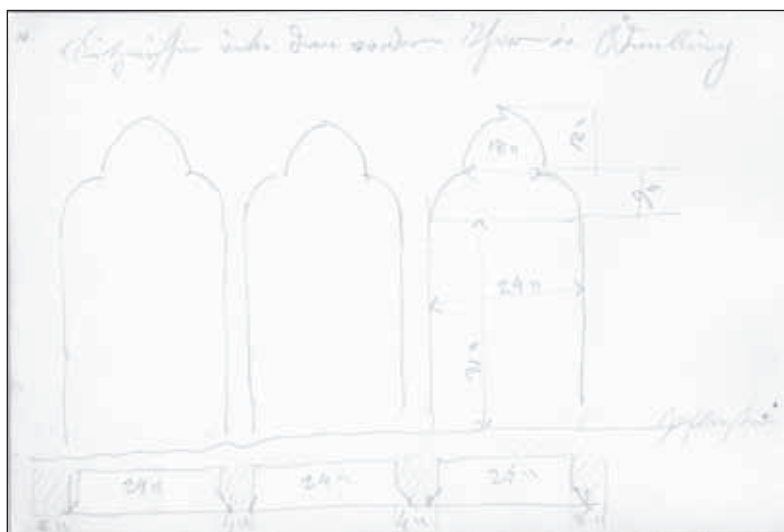
A városháza építésére kiírt pályázatra 11 benyújtott pályamű közül a bécsi Hinträger Mór és fia, Károly „Deák” jeliségű munkáját választották.⁹ A tervpályázat eredményét leszögező határozat ellen id. Storno Ferenc és társai fellebbezést nyújtottak be. A városháza építése tárgyában beadott fellebbezést Finck János polgármesterhez címezték és a köztörvényhatósági bizottságnak 1891. július 16-án 5462 ikt/174 kgy. szám alatt hozott határozata ellen nyújtották be.¹⁰

⁹ A régi városházáról, annak bontásáról, valamint az új építéséről és a különböző tervváltozatokról Tompos Ernő részletes tanulmányban számolt be 1977-ben a Soproni Szemlében. *Tompos Ernő: A régi soproni városháza újkori története és az új városháza (tanácsháza) építéstörténete / I. A régi városháza.* In: Soproni Szemle 31 (1977), 212–233. *Tompos Ernő: A régi soproni városháza újkori története és az új városháza (tanácsháza) építéstörténete. II. Az új városháza építésének előkészítése.* Soproni Szemle 31 (1977), 298–320.

¹⁰ A mappában található több változat a fellebbezésből: három nyomtatott német szövegű, egy letisztított német nyelvű kézirat, id. Storno egy német nyelvű piszkozata, kettő letisztított magyar nyelvű kézirat és egy

10. kép: Hild Ferdinánd hosszmetsetze a kisebbik kaputorony átjárójáról. MNL SL Fasc XXV. N. 6919

11. kép: Ülőfülkék a kisebbik kaputorony átjárójában. S.84.147.1 (Nr. 63.) 1880. 16. oldal

12. kép: Az ágyúbástya a Tűztoronynál a Roth-ház udvarából, id. Storno Ferenc 1888-as vázlatkönyvéből. S.84.154.1 (Nr. 69) 23. oldal

Ugyanakkor az Oedenburger Post 1891. július 26-i számában Storno felhívást tett közzé, amiben felkérte polgártársait, hogy ehhez a német nyelvű fellebbezéshez, melynek magyar nyelvű eredetije Berecz Ábel ügyvéd Színház utca 19. szám alatti irodájában fekszik, aláírásukkal csatlakozzanak. A fellebbezés a következő kifogásolható pontokra tért ki:

Egyrészt a helyiségek száma, az épület kiterjedése túlhaladja a tényleges szükségletet. Részletesen felsorolja, milyen helyiségeket lehetne elhagyni. A II. emeletre tervezték a városi múzeum helyiségeit, mely szintén túlhaladja a tényleges szükségletet, akkoriban 1/10 részében is elért volna a múzeumi anyag.

Másrészt az építés költségvetése sem áll arányban a város anyagi helyzetével: *„Tehát a tervezett épület nagyobbra és drágábbra van szabva, mint amire szükség van. Ehhez járul a 320.000 Ft-ban megállapított építő költség, amely az építés folyamata alatt felmerülő változások, munkatöbblettel, meg a fényes palotához illő berendezéssel bizonyára még szaporodni*

magyar nyelvű piszkozat. (Soproni Múzeum, Storno Archivum, XX. doboz, szám nélkül.). Aláírva 2 tanú és 18 fellebbező. 1891. aug. 11-én Kern András és 112 társa csatlakozott a fellebbezéshez. MNL GYMSM SL 5835/1891. sz.; fasc. XXV. Nr. 24. 978. sz.; 294/1891 Vö. még Oedenburger Zeitung 1891. aug. 4–5.

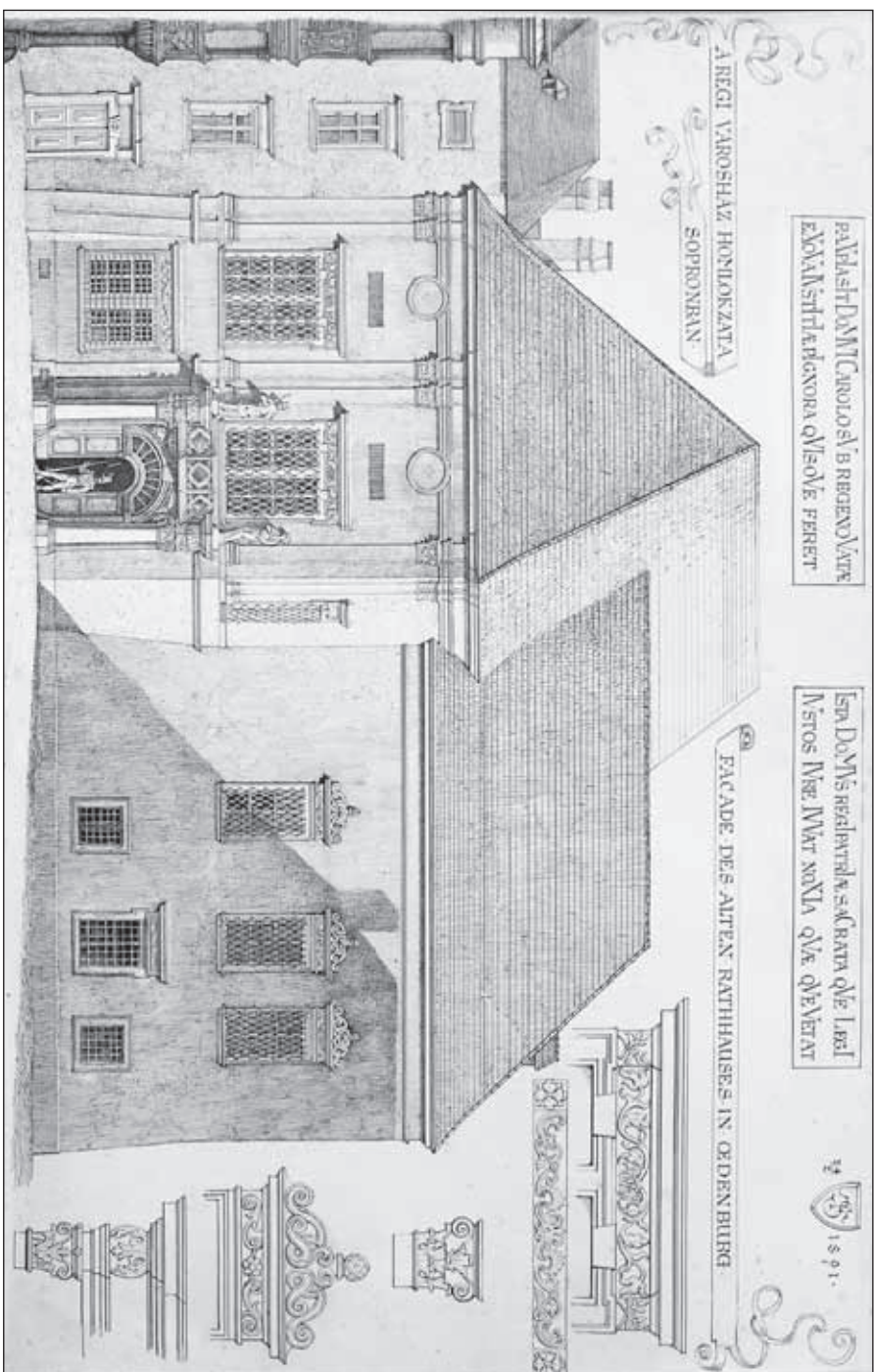

13. kép. Ifj. Storno Ferenc: Az Előkapu védműrendszerének rekonstrukciója édesapja felmérései alapján, 1923. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény (Fotó: Bolodár Zoltán)

fog.” Ennek alátámasztására példának hozza a Casino építését, melynek költsége 150.000 Ft-ra volt előirányozva, s mire az épület elkészült 370.000 Ft-ba került. Ezt a luxust a gazdag emberekből alakult kaszinó részvénytársaság megtehetette, de Sopron városa nem engedheti meg magának, mert más egyéb kiadásai is töménytelenek: az új kaszárnya, a most épülő katonakórház, a vízvezeték és a csatornázás. Ez a nagy kiadás tehát az egyéb építkezések, a szociális ellátás, a közműépítés kárára megy, ahova így kevesebb pénz jut.

További főbenjáró hibának nevezte azt, hogy a kétemeletes városháza a Tűztoronyhoz lenne hozzáépítve. „Ha ez így történik, akkor az új épület alapfalazatát vagy a torony alapfalára építik rá, vagy pedig a torony alapfalában vájnak új fundamentumot. Bármelyik eljárást választják, mindegyik veszélyezteti a torony épségét, mert az kétségtelen, hogy az új épület süllyedni fog, ami a toronynak ártalmára lesz.”

Ráadásul a torony alapját már a 19. század közepén megromgálták. Amikor a belváros csatornáját vezették el alatta, keresztülvágták az alapot és belőle köbméter nagyságú köveket szedtek ki. A tornyon repedések jelentek meg az alap meggyengítése miatt, amit akkor a toronyórház sarkához épített támasztékkal próbáltak ellensúlyozni. „Ezt a

14. kép: Id. Storno Ferenc – Storno Kálmán: A régi városháza homlokzatának felmérési rajza építészplasztikai részletek kiemelésével. 1891. február 21. Soproni Múzeum, Storno tervtár, ST.2010.1.1

támasztékot most a toronyházzal egyetemben el akarják bontani, s így az 50-es években elhárított veszedelem újból előáll és pedig annyival fokozottabb mértékben, mivel a toronynak a csatorna által megrongált alapját az új épület is megtámadja.” Az új épület süllyedése magával vinné a tornyot is. Ennek kikerülésére hozta példának az evangélikus templom tornyát, ahol Ludwig Förster építész a korábbi templomépülettől kellő távolságra helyezte el a tornyot, hogy annak süllyedése ne veszélyeztesse az épület statikáját.

A közlekedés szempontjából sem tartotta megfelelőnek Storno, ha a városházát a toronyhoz építenék hozzá. Ez kizárja annak a lehetőségét, hogy a torony és az új épület között kibővített közlekedési utat hozzanak létre. Ha a forgalom a torony másik felére lenne terelve, az óriási költségekkel járna, hisz további lakóházakat kellene kisajátítani, többek között a Storno-ház is áldozatává válna a rombolásnak.

Végül az épület stílusára tért ki, amelyet nem tartott megfelelőnek soproni viszonylatban. Azt írta, hogy a győztes terv bécsi Ringen tucat számra épített bérházakat veszi mintául. Ennél sokkal jobban illeszkedne a „monumentálisabb, a klasszikus felé hajló styl. Ez nem azt akarja jelenteni, hogy építsen a város márványpalotát oszlopokkal, szobrokkal stb., hanem azt, hogy az újból emelendő épületen alkalmazzák az egyszerű klasszikus formákat s a vakolt és terrakottával fedett párkányzat helyébe alkalmazzanak egyszerű, de tartós követ. Mind ez nem kerülne többre a modern stylhez tartozó sok haszontalan cziczomanál.”

Levele zárásaként 5 pontban összefoglalta a kifogásolt problémákat, ahol első helyre a Tűztorony állapotának megóvását tette:

„Méltóztassék a panaszlott közgyűlési határozatnak megváltoztatásával kimondani, hogy:

- 1.) a várostorony – másként Tűztorony – a szükséges javítások foganatosítása mellett, a mostani állapotában megmarad;
- 2.) a torony és az újból építendő városháza közt szabad tér marad;¹¹
- 3.) az építés programja felülvizsgálandó, s minden felesleges helyiség és épületrész kihagyatik;
- 4.) az építőterv és költség előirányzás szakértő férfiaktól álló bizottság által átvizsgálendő
- 5.) az épület styljében monumentálisabb jelleg alkalmazandó”

Wälder József főmérnök a fellebbezésre reagálva továbbra is szükségesnek tartotta az épület nagyságát, helyigényét, hisz szerinte a város jövőbeni fejlődését és a lakosság növekedését is figyelembe kell venni. Az épület kifogásolt stílusára nem tért ki.

1891-ben (febr. 24.), még a városháza bontásának megkezdése előtt id. Storno Ferenc és fia, Kálmán felvételi rajzot készített a régi városháza homlokzatáról és épületplasztikai részleteiről.¹² Hasonló részletgazdag felmérést a városházáról ezen kívül nem ismerünk, valószínű nem is készült. (14. kép)

¹¹ Ahogy azt M. Hinträger, F. Schachner és O. Marmorek is tervezte, vö. Tompos i.m. 7. jegyzet és a cikk 18., 23., 25. sz. képei.

¹² A felvételi rajzon SF monogram szerepel, mely id. Storno Ferencre utal. Azonban id. Storno ekkor már szemének gyengesége miatt nem készített részletes építészeti felméréseket, az ilyen feladatokat Kálmánra bízta, esetleg az előrajzolásban segített építész fiának.

A bontási munkálatok 1892. nyár elején kezdődtek meg és az 1892. december 17-én kelt jelentésben már befejezettek írók.¹³ Mindenesetre az alapozási munkák mellett tovább folytatódott a környező épületek bontása 1893-ban, többek között a római kori erődfalak rombolásával, melyeket csak dinamittal tudtak kirobbantani.

Fennmaradhat-e a Tűztorony?

Közvetlenül a várostorony mellett végzett bontási munkák folytán, amikor ott is dinamittal robbantottak 1893 augusztusában, s az új városháza pincéinek gödrét kiásták, a tornyon repedések keletkeztek, statikai állapota meggyengült. Storno ezek után levelet írt a belügyminisztériumhoz, melyben előadta az építkezésekkel kapcsolatos aggodalmát és szakértők bevonását kérte a Tűztorony megvizsgálásához és a veszély elhárításához.¹⁴ A levélhez I. sz. mellékletként csatolta korábbi, a polgármesterhez írt fellebbezését, melyet sajnálatára és nagy támogatottsága ellenére figyelmen kívül hagyott a város. Csatolt egy rajzot is, melyen a torony keleti falához csatlakozó, azt támogató várfal volt látható (a II. számmal jelölt rajz nem ismert, de a vázlatkönyvben szereplő felmérésekből indulhatott ki). Leírta, hogy az „*építést a nyár elején [1893] az alapozási munkálatokkal megkezdték és ezek folyamán robbantásokkal eltávolították azt a régi várfalat, amely a II. sz. rajz szerint a tűztorony keleti oldalát támogatta; és azután megásták az új épület fundamentumát közvetlenül a Tűztorony alapfala mellett, sőt még az utóbbinál mélyebbre hatoltak. Ennek a következője azután az lett, hogy augusztus hó 18-ról 19-re következett éjjel a Tűztornyon egymással szemben két nagy repedés keletkezett, mely a torony egész vastagságán látható, azon a boltíven, mely alatt a közlekedés történik. Ugyanezen boltív alatt megnyílt a kövezet is jelölül annak, hogy a torony alapfalazatában is süllyedés állott be. E jelenségek láttára nagy sietve berakták az új városház alapfalát a torony mellett, azonban a repedések szemlátomást nőnek és a torony felső nyolcszögletű részén is mutatkoznak s féltő, hogy az új városháza építésének a terv szerint való keresztülvitele a torony fennállását lehetetlenné teszi és hogy dacára a város szakértő közegeinek közömbös magatartásának váratlanul katasztrófa áll be.*”

Storno tehát nem alaptalanul félt attól, hogy a torony leomolhat, ami súlyos anyagi károk mellett emberéleteket is veszélyeztethet. Szakértők bevonása szerinte azért is szükséges, hogy a nyilvánosság felé nyilatkozzanak, s a város közönségét megnyugtassák.

Egészen 1894 márciusáig semmi nem történt, míg egy szélvihar alkalmával egy nagyobb kő le nem zuhant a toronyból. Erről már abból a sürgős kérvényből értesülhetünk, amelyet id. Storno Ferenc írt dr. Schwartz Miklós ügyvéd megfogalmazásában Hieronymi Károly belügyminiszternek 1894-ben.¹⁵ Az eset után Finck János polgármes-

¹³ A Hinträger-cég építési ellenőre, Jeschek Alajos jelenti. MNL GYMSM SL, 10.451/1892. Fasc. XXV. Nr. 24. 978/a

¹⁴ A belügyminisztériumba küldött levélből egy másolat, egy magyar és egy német nyelvű piszkozat található a mappában. (Soproni Múzeum, Storno Archivum, XX. doboz)

¹⁵ A belügyminiszternek küldött sürgős kérvényről egy darab kézzel írt magyar nyelvű másolat található a mappában. (Soproni Múzeum, Storno Archivum, XX. doboz)

ter a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet felé fordult, hogy szakértőik segítségével adjanak véleményt a torony állapotáról és a szükséges biztosítási munkákról. Az egyesület kiküldött szakértői a mű- és középítési szakosztály tagjai, Kiss István és Schulek Frigyes építészek voltak. 1894. március 16–17-én elvégezték a vizsgálatokat, melyről április 16-án kimerítő írásbeli jelentést adtak. Amint azt Storno levelében leírja: „... előadva abban [a jelentésben] a repedésekben, a kövezet szétnyílásában, elnyíratásokban, elnyomásokban stb. jelentkező tüneteket, kutatva ezeknek valószínűleg a toronyhoz épített régi bástyafalak lebontásában rejlő okát, – kifejtve a jelenlegi állapot veszélyes voltát, mely okán, villámcsapás vagy csak csekélyebb erejű földrengés alkalmával is végzetes következményekkel járhat és végre előadva a célirányosnak jelentkező biztosítási intézkedéseket. Ez utóbbi tekintetben nevezetesen javaslatba hozatott az elbontott bástyafalaknak felépítése, az északi oldalon levő bástya további fenntartása végre a boltívek befalazása.”

A szakvéleményt a városháza építésével megbízott Hinträger építész cégének adták ki további véleményezésre. 1894. április 30-án a cég nyilatkozatot adott ki, melyben leírták, hogy a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet szakvéleményének lényegével egyetértenek, mégis a torony biztosítására a kapocsrendszert, esetleg a „Monier-féle páncélozást” vagy más egyéb, még tanulmányozandó intézkedéseket kívánnak alkalmazni. Mindezeket azonban meg kell, hogy előzze a torony még behatóbb felülvizsgálata.

Mindkét szakvéleményt a városházépítő bizottság is megtárgyalta, majd 1894. július 26-án megtartott ülésen a városi köztörvényhatósági bizottság 6439. szám alatt elhatározta, hogy egyelőre eltekint mindkét javaslatától a torony biztosítása ügyében. Ennél fontosabbnak tartotta, hogy a torony északi oldalán a Storno- és a Roth-féle házak között fekvő régi bástyafalat és az ún. bástyaföldet (az ágyúbástyát kitöltő több méter magas tömör földtöltést) óvatosan el kell távolítani és a toronyörházat is le kell bontani. Annak ellenére döntöttek így, hogy a budapesti szakértők ezek megtartását javasolták. A kapocs- vagy Monier-féle biztosítási rendszer (vasbetonburkolat) alkalmazását csak a legvégső esetben tartják szükségesnek, ha a torony állapota a bontások során rosszabbra fordulna. Ezt a határozatot mint bizottsági tag Storno Ferenc fellebbezéssel megtámadta, ezután terjesztették fel az ügyet a minisztériumhoz.

Storno újabb fellebbezésében elsősorban azt sérelmezte, hogy a köztörvényhatósági bizottság határozata egyenesen ellentétes azzal, amit a budapesti szakértők javasoltak. Szintén helytelenítette, hogy a Hinträger-cég által felvetett biztonsági rendszerek alkalmazását csak akkor vetnék be, ha a helyzet rosszabbodna. Storno szerint a torony további állapotromlása után már aligha lesz elegendő idő arra, hogy ezeket az intézkedéseket végrehajtsák. Ráadásul kiemelte, hogy ha az új városháza felől ajtót kívánnak nyitni a toronyba, a vastag toronytesten keresztül, az újabb statikai romlást fog eredményezni. A szakértői vélemények figyelmen kívül hagyását, illetve azzal még szembe menő határozatát Storno jogszerűtlennek nevezte, ugyanis ilyen döntés nem illetheti meg a köztörvényhatósági bizottságot, mely nélkülözi a szakismeretet és így erkölcsi garanciát sem tud vállalni arra nézve, ha végzetes következményei lennének az általuk hozott döntésnek.

„Sopron városa, mint a torony tulajdonosa nemcsak bebizonyítható gondatlan cselekmény vagy mulasztás esetében, hanem minden esetben felelősséggel tartozik, tekintettel arra,

hogy a torony lezuhanása első sorban is a befejezéséhez közeledő százezrekbe kerülő új városházat veszélyeztetné. ... De egyszersmind városunkat történelmi és művészeti beccsel bíró egyik műemlékétől, nevezetességétől fosztaná meg, mely kétségtelenül az 1881. XXXIX tcz. különös védelmet érdemi meg¹⁶: – tekintettel mindezekre, szükségesnek látszik olyan sürgős intézkedés, mely a torony szakszerű megvizsgálására alapítva idejekorán fogatosítja mindazon teendőket, melyek szükségesek arra, hogy ezen torony életveszélyes rommá ne váljék, emberéletben és vagyonban károkat ne okozzon, de ilyenekkel ne is fenyegetessen és továbbra is fennmaradjon egyik szép történelmi emlékünknél gyanánt.”

Storno a belügyminiszterhez írt levelében azt kérte, hogy mielőbb küldjön szakembereket Sopronba a torony újbóli tanulmányozására vagy utasítsa a várost ily szakértők meghívására és rendelje el a már folyamatban lévő bástya lebontásának azonnali beszüntetését.

A köztörvényhatósági bizottság a túl sok költséggel járó biztosítási intézkedéseket szerette volna elkerülni, mikor kimondta, hogy a torony felújításra szorul ugyan, de alapzatának megerősítésére nincs szükség, „e tekintetben úgy hagyandó, ahogy van”.¹⁷

1895-ben a huzavona tovább folytatódott, miután Hegedűs Gyula királyi főmérnökkel, mint a kormány szakértőjével és helyi építőmesterekkel, köztük id. Storno Ferencsel kiegészítették a város építési bizottságát, újabb javaslattétel elkészítése céljából. A kiegészített bizottság egyik javaslata az volt, hogy a belváros szennyvízcsatornáját helyezték át a torony alól a Háromház térre és onnan kössék be az Előkapunál húzódó csatornába. (Ezzel az intézkedéssel végül sikerült megszüntetni a talaj átázását a torony körül.) Javasolták továbbá, hogy a kapubejáratot 1 méter széles pillérekkel nyugvó 1 méter vastag boltívvvel falazzák alá.¹⁸

Közben a bástyafal lebontását tervbe vették ugyan, de szerencsére a korábbi tiltakozásoknak köszönhetően elhárult az a veszély, hogy a belvárost és a Várkerületet összekötő közlekedési útvonal a torony másik oldalán, a Storno-ház lebontását is igénylő nyomvonalon épüljön meg. 1894-ben a városházépítési bizottság javaslatára a nyomvonalat az új városháza mögött jelölték ki, mely az akkor még álló Trogmayer-, Bomler-, Tschurl- és Iliás-féle házak és a Nep. Szent János-kápolna telkét érintette (I–II. térkép). Mivel Trogmayer Károly és Iliás Pál tulajdonosokkal a házak beváltása iránti egyezkedés nem sikerült és ők fellebbezéssel éltek, ezért a város a kisajátítási kérelmét a kormányhoz nyújtotta be.¹⁹ Ezeket a házakat végül 1895–1896-ban bontották le.

Miközben a városháza építése befejeződött, 1896. január 29-én kelt levelében Storno még mindig a Tűztorony aggasztó helyzetéről írt a Műemlékek Országos Bizottságának.²⁰

¹⁶ 1881. évi XXXIX. törvény cikk a műemlékek fenntartásáról

¹⁷ Gebhardt József Sopron sz. kir. város polgármesterének 1895. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1896. 21.p. (Soproni Múzeum, Ltsz: A.73.51.15)

¹⁸ MNL GyMSM SL Fasc. XXV. Nr. 26.097. Ez a javaslat 4 évvel később valósult csak meg.

¹⁹ MNL GyMSM SL fasc. XXV. Nr. 25441

²⁰ Piszkozata ifj. Storno Ferenc kézírásával megtalálható a mappában (Soproni Múzeum, Storno Archivum, XX. doboz)

Ebben továbbra is azt kérte, hogy az Előkapu bástyája fennmaradhasson és a torony renoválását a szakértők minél előbb végezzék el. A közgyűlés azonban ekkor már tervbe vette a torony esetleges lebontásának kérdését, melyhez újabb tüzetes felülvizsgálások elvégzését rendelték el. Stornóék javaslatát, miszerint a torony ügyében a város keresse meg a Műemlékek Országos Bizottságát, Gebhardt József polgármester ellenezte, azzal az indokkal, hogy, ha a MOB műemléknek nyilvánítja a tornyot, úgy az esetleges lebontás után hatalmas költséggel újból fel kellene építeni.

A következő évben Czobor Béla (művészettörténész, az MTA tagja) az állam nevében műemléknek nyilvánította a Tűztornyot²¹ és a belügyminisztérium is elrendelte a torony fenntartása érdekében szükséges biztosítási munkák elvégzését. 1898. május 21-én Sztehló Ottó és Schulek Frigyes átvizsgálták újra a tornyot és megállapították, hogy a korábban Stornóék által előterjesztett javaslat, a kapunyílás beszűkítése elegendő óvintézkedésnek bizonyul és a toronyór-ház is lebontható mellőle.

1899-ben szűkebb pályázatot írtak ki a Tűztorony biztosítási és helyreállítási munkálatainak elvégzésére. A közgyűlés a pályázat alapján Schiller János építőmestert bízta meg a munkákkal, melyre 23.000 Ft kölcsönt vett fel a soproni ipar és kereskedelmi segélyszövetkezettől.²² A renoválási munkák részeként végül beszűkítették a torony átjáróját és elbontották a három lakást tartalmazó toronyór-házat. Ezt a házat egykor úgy építették a várostorony és a Storno-ház közé, hogy önálló végfalai nem is voltak: lebontásakor a Storno-ház néhány helyisége, pl. az éléskamrájuk kitérült a szabadba.

Bár a régi városházát nem sikerült megmenteni, a torony lebontásának vagy leomlásának veszélye azonban sok év huzavona után végül elhárult. Megóvásában nagy szerepe volt id. Storno Ferencnek és híveinek. Korabeli fényképek, képeslapok is tanúskodnak arról, hogy a bontási és az építési munkálatok során annyit romlott a torony állapota, mint előtte száz év alatt sem. A városháza építése, az elhamarkodott döntések így is sok veszteséget okoztak városképi és műemléki szempontból egyaránt. Storno még az 1850-es és '60-as években az osztrák és magyar építészekről, műemlékvédő szakemberektől tanult és önképzéssel továbbfejlesztett szemléletével mindezt látta és nagyon fájlalta. Az idő múlása őt igazolta. Ahogyan a belügyminiszterhez írt sürgős kérvényében fogalmazott:

„Ezen Várostorony legkiválóbb jelentőségét az képezi, hogy történetileg is és mind műépítészeti emlék is Sopron Sz. kir. város ezredéves multjának egyik messze kimagasló emlékjelét képezi, oly jellemzetes és szembeötlő műemléket, mely hazánk ezen szép városának képében nélkülözhetetlen ékesség gyanánt jelentkezik, amelynek eltávolítása lehetetlenségnek látszik anélkül, hogy azon kegyelet súlyosan megsértessék, mely a régi kor emlékeinek fenntartásában világszerte uralkodik, hazánk törvényhozásában is kötelező szabályozást nyert és a haza Szent földjéhez való ragaszkodásban bizván végső gyökerét, conservatív fejlődésre neveli a maradandóságában imponáló műemlék körül meg-megújuló nemzedéket.”

²¹ Báró Forster Gyula: Magyarország műemlékei. I. kötet. Budapest, 1905. 364.

²² Gebhardt József Sopron sz. kir. város polgármesterének 1899. évi jelentése a városi közigazgatás összes agrayírol. Sopron, 1900. 17.p. (Soproni Múzeum, Ltsz: A.73.51.15)

Bevezetés

A Lőver Sopron egyéni karakterrel, hangulattal rendelkező városrésze; azon kevesek közé tartozik, amely sajátos, történeti helynévvel rendelkezik. A térképre vagy egy légi fényképre pillantva, a vasútvonalaktól délre viszonylag jól kibontakozik az Alsó-Lőverek – igaz, a Kőszegi út felől újabb városrészek is hozzátapadtak – s az Erzsébet kerttől indulva a Sörházdomb és a Nándor-magaslat között a hegyoldalakra felkúszó pillangószárny formájú Felső-Lőverek.

A Lőver területrészein más és más városfejlesztési irányok érvényesültek a második világháború előtt, az államszocializmusban és napjainkban, így a tág értelemben vett Lőverek sokarcúvá vált. Jelen dolgozatban az a célunk, hogy adatgyűjtésünk bázisán mutassuk be ezt a folyamatot. 2004-ben és 2016-ban mintegy 1600 telek, illetve külön házszámmal rendelkező ház adatait vettük fel: az épületek építési idejét,¹ lakásszámát, beépítési magasságát (az emeletek számát), a tetőtér vagy az alagsor beépítésének meglétét, esetleg az épületek nem-lakó funkcióit. A kapott eredményeket 1:4000-es ingatlan-nyilvántartási alaptérképek segítségével térképeztük. Másrészt támaszkodtunk a 2001-es népszámlálás egyes adataira is, amelyek háztömbökre álltak rendelkezésre.²

A Lőverek, a vizsgálati terület lehatárolása

A feltérképezett területet északkeletről a vasútvonal, északról az Ady Endre utca határolja. Utóbbi semmiképpen sem mondható a Lőverek pontos határának, viszont egy jól értelmezhető, használható várostengely; valójában – a történelmi fejlődést figyelembe véve – a Hársfa sor–Tölgyfa sor–Zerge úttól észak felé egy átmeneti terület húzódik, amely az egykori Bánfalva, Sopron és a Lőverek között helyezkedik el. A Lőverek határai nyugaton és délen egyértelműek: a Soproni-hegység nyúlványai határolják, a Nándor-magaslat nyugatról, a Vas-hegy délnyugatról és a Károly-magaslat délről. A vizsgálati terület keleti

¹ Az építési időket illetően négy csoportot állítottunk fel, alapvetően az építészeti stílusokat figyelembe véve. A historizáló épületek tág csoportját nagyjából az 1930-as évek közepéig építették, az eszmei határ 1930. A modern stílusú épületeket körülbelül az 1920-as évek végétől kezdték építeni, gyakorivá a 30-as évek derekán váltak. A szocialista kor épületei a második világháború után épülnek, köztük a szocialista realizmus elhanyagolható, észrevétlen a városrészben, a modern épületek kora az 56-os forradalomtól a 80-as évek végéig tart, ekkor kezdődött az átmenet a posztmodern és jelenleg is tartó kortárs építészetbe. Itt az elvi határ 1990. Két felmérésünkre visszatekintve tisztán látszik a stílusbeli-dívatbeli átalakulás a 90-es évek és napjaink építésze között. Az időlépték kicsinysége miatt azonban nem bontottuk fel a rendszerváltozás utáni időszakot.

² A 2011-es népszámlálás háztömbi adatai, illetve a kiadás előtt álló városi tagozódást bemutató kiadvány még nem állt rendelkezésünkre.

határvonala – a Lépcsős utca – megint csak önkényes választás. Ennek a Lőver körút és a Kőszegi út között található, ugyancsak átmeneti területnek a beépítése nyugati irányból már a második világháború előtt megkezdődött.

A Lőverek topográfiai, topográfiai két részre oszlik: az Alsó-Lőverekre és a Felső-Lőverekre, elhatárolásukra a szakirodalomban kevés utalás található. Számunkra azonban vitathatatlan – s így Winkler Gábor megfogalmazásához csatlakozunk –, hogy a határt a közjük ékelődő, tetején erdővel borított Sörházdomb, illetve annak vízváltató vonala alkotja.³ A statisztikai adatfeldolgozás céljaira az Alsó-Lővereket tovább osztottuk alsó és felső részre; mindezt a beépítési jelleg indokolta. A területre vonatkozó Lőverek jellegvédelméről szóló helyi rendelet, illetve a rendezési terv a Lőverek védett területének kijelölésekor szintén külön kezelte a Mikoviny úttól északra lévő, alsó részt, a védett területbe nem besorolva azt.⁴ A Felső-Lővert tágabban értelmezve, illetve markáns elhatárolási lehetőség híján a részben az egykori Bánfalva területén felépült Ibolya úti – Cseresznye sori lakótelepet is területéhez soroltuk. Szintén az elmosódó városrészi határok miatt a Lépcsős út vonaláig a József Attila úttól és a Lőver körútról keletre fekvő „puffer területtel” bővítettük felmérésünk területét, amelyet a „Lőverek Kelet” névvel azonosítottunk.

A Lőverek településföldrajzi fejlődése 1945-ig

A Lőverek elnevezése körül egykor vita volt, konszenzus máig nincs. Mindez annak köszönhető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásában a „Lőver” változatot fogadta el, azonban az 1992-es, a Lőverek jellegvédelméről szóló önkormányzati rendelet az utóbbi „Lőver” alak mellett foglalt állást. Ebből is származtathatóan ma mindkét alakkal találkozhatunk, azonban az előbbi szintén inkább hosszú ’ő’-vel szerepel, a rövid alak kikopni látszik.⁵ Az egyes vagy többes szám használatát illetően Kubinszky Mihály egyértelmű álláspontot képvisel: csak az egyes számú „Lőver” formát fogadja el.⁶ Az azonban biztos, hogy a „lőver” szó mai jelentésében nyaralóval, házzal rendelkező gyümölcsöskeretet, vagy Lőverekbeli villaépületet jelöl, s természetesen magát a városrészt.⁷

³ Winkler Gábor: A soproni Lőverek. Építővilág 1993. 1–2. p. 60. *Uő*: Lőverek, lőverházak Sopronban. In: Vadas Ferenc (szerk.): Romantikus kastély. Tanulmányok Komarik Dénes tiszteletére. Hild-Ybl Alapítvány, Budapest 379–397.

⁴ A védett terület a hatályos 9/2006. (IV. 7.) önkormányzati rendelet szerint: Köfajtó út – Récényi út – belterületi határvonal (Ciklámen út) – Ojtozi fasor – Harkai út – Keresztúri út – Lőver krt. – Mikoviny utca – Honvéd út – Panoráma út – Deákkúti út – Lőver krt. – Hársfa sor – Ibolya út – Zerge út, Nándormagaslati erdő déli határolóvonala által körbefogott városrész.

⁵ Hárs József: Mesélő utcák Sopronban. Történeti utcanévjegyzék. Juhász Kft., Sopron, 2003. 80 p.; Heimler Károly (szerk.) Sopron topográfiája. Sopron, 1936. p. 240. Maár Károly – Mollay Károly: A soproni és sopronmegyei helytörténetírás módszere és feladatai. Soproni Szemle 2. (1938), 5–6. 284–288. Vö: Szabó Jenő: A régi Lővér. Soproni Szemle 40. (1986), 1–24., 97–117.

⁶ Kubinszky Mihály: A régi soproni Lőver. Egy lőverlakó építész feljegyzései. Zákány-Máthé, Tatabánya, 2005.

⁷ Winkler 1993 és 2004.; Kubinszky 2005. Lásd még: Becht Rezső: Sopron és a soproniak. Soproni Szemle 6. (1942), 113.

A mai Lőverek területén egykor gazdag gyümölcsöskertek, gesztenyések, szőlők, a sík részein helyenként szántóföldek voltak; mindezzel átmenetet képezve a Soproni-hegység erdősegei felé. A zöld sáv egészen a várfalakig, a „Langezeilgraben”-ig, tehát a mai Deák térig húzódott. A soproniak a 19. században fedezték fel a Lővereket, addig csak néhány tucat házikó épült a kertekben. Keskeny sétautakat létesítenek, s mind többen és többen építenek faházat, kerti lakot, később hétvégi nyaralót. Már 1862-ből van adat a „Lőverbizottságról”, amely a lőver-tulajdonosok afféle érdekvédelmi szervezete lehetett, s a Soproni Városszépítő Egyesülettel karöltve, majd abba 1914-ben beleolvadva a Lőverek szépítésén munkálkodott. A bizottság dolgozta ki a Lőver-szabályzatot, amely a kertek gondozásával kapcsolatosan is rendelkezett.⁸

A vasutak megépülte után a város növekedésnek indult dél felé, majd azt átlépve elkezdett beépülni az Alsólőverek síksági része. A mai Mikoviny út vonaláig a Lőverek eredeti jellegétől merőben eltérő, sűrű beépítésű, morfológiájában kisvárosias, az utcavonalon álló félig zárt, ikerházas elrendezésben vagy előkerttel, zárt sorban épült házakkal jellemezhető városrész alakult ki. Ennek kezdeti magja az Alsólőver, a Kert és a Fácán utca volt, ami jól látható a századforduló körüli térképeken. Az 1905-ös Wälder-féle terv a Lőver alaprajzát is megtervezte, ez azonban nem mindenütt valósult meg. Számos későbbi, új elem is beépült a várostestbe (pl. Winkler út, Szent Imre tér). A századfordulón még ritkás úthálózat az első világháborúig nagyrészt kiépült. Jellemzőek a szintvonalakra merőlegesen futó keskeny, illetve a szintvonalakkal párhuzamosan futó szélesebb útszakaszok. Az utak helyenkénti zezugos futása minden bizonnyal egyes korabeli telektulajdonosok akadályozásának köszönhető, másutt a tervezők keze nyoma is látszik a térképen.⁹

A 19. század vége felé kezd átalakulni a Lőverek funkciója. Először a kőből épített hétvégi nyaralóházak jelentek meg. Majd nemcsak állandó lakás céljára épített házak épültek, hanem a nyaralókat is kibővítették, téliésíteni kezdték; megjelent tehát a lakófunkció. Az 1890-es években parcellázzák fel a mai Villa sor telkeit, amelyeket szinte egyidejűleg építtettek be. Ezek az épületek építészeti stílusukkal, jellegzetes faverandájukkal, parkosított kertjeikkel máig irányadóak (lehetnének) a lőver-építők számára. A lőverek típusának egész sorát sikerült rendszerbe foglalni Winkler Gábornak, a kicsiny kertiházaktól, fakunyhóktól kezdve, az egyetlen helyiségből álló nyaralókon, a már állandó lakhelynek alkalmas, kőből és fából épített szimmetrikus vagy aszimmetrikus elrendezésű lővereken át, a már-már kastélyszámba menő villáig.¹⁰

⁸ *Csapody István*: A Sopron környéki szelídgesztenyések. *Soproni Szemle* 13. (1959), 238–256; *Uő*: A soproni Lőverek növényvilága. *Soproni Szemle* 41. (1987), 2–19; *Főző Géza*: Soproni gesztenyések. *Soproni Szemle* 2. (1938) 3. 148–156; *Májner Antal*: Sopron faóriásai. *Soproni Szemle* 39. (1985) 1. 50–76; *Mollay Károly*: A soproni szelídgesztenyések történetéhez. *Soproni Szemle* 14. (1960), 66–70; *Szabó Jenő*: A Soproni Városszépítő Egyesület története 1969–1984. Különlenyomat a *Soproni Szemle* 1983. évi 1., 2., 4. és az 1984. évi 1. számában megjelent tanulmányból. Sopron, 1984. 100 p. *Winkler G.* 1993. 1998. i. m. 60–61. ill. 380–382.

⁹ *Winkler G.* 1993. i. m. 60.

¹⁰ *Winkler G.* 1993, 2004. 61–62. ill. 382–395; Ld. még: *Géczy Nóra*: A soproni zöldövezetek favázis lakóépületei a 19. század fordulóján. *Soproni Szemle* 64. (2010), 28–44. *Sági Éva*: A soproni táj változásainak

Funkcióbővülést jelentenek a városi építkezések is: 1897–1898-ban építették a város felé eső részen a honvéd főreáliskolát, amely később a Selmecbányáról Sopronba költöző bányászati és erdészeti akadémiának adott otthont, illetve 1909-ben a Károly-laktanyát, a két világháború közötti Rákóczi Ferenc honvéd reáliskolai nevelőintézetet, röviden hadapródiskolát. 1907-ben a Felső-Lőverek alján, a Cseresznye soron gyermekotthon épült.

Az első világháború után a városszépítő törekvések a Sopront, s a Lővereket az üdülő- és idegenforgalom kiszolgálásának irányába mozdították el: hirdetési tevékenység indult, majd fogadók, szállodák épültek (Lőver szálló, Gruber panzió, Hernfeld panzió, Hatvan turistaház), másrészt az üdülési célra használt épületek száma is növekedni kezdett.¹¹

A két világháború közötti időszak épületállományáról Heimler Károly topográfiajában segítségével kaphatunk képet. Az adatok alapján is kitűnik, hogy az Alsó-Lőverek kisvárosias része ekkorra már nagyrészt beépült, itt rögzült a terület népességi súlypontja. A lakóminőséget, laksűrűséget sejtető mutatókat vizsgálva kitűnik, hogy e városrész a lakások szobaszámát tekintve nem maradt el a „valódi”, jellegét őrző Lőverektől, viszont a lakók számát tekintve a József Attila úton túli területre hasonlított, ahol szintén sűrűbb, kisvárosias beépítés kezdődött. A négy rész közül a Felső Lőverek alacsony laksűrűsége miatt emelhető ki. Az üres lakások nagy száma itt még nem a lakhatatlan épületek sokaságát jelezte, hanem a faházakkal együtt a terület üdülő jellegének volt a fokmérője (1. táblázat).

Városfejlesztés 1945 és 1990 között

A korszak városfejlesztésének országosan általános hatótényezői ismertek: háborús károk, erőltetett iparosítás, lakásínség, a mezőgazdaság kollektivizálása, tömeges, állami lakásépítés, majd annak kifulladás.

A háborús bombatámadások a Lővereket sem kímélték. Legtöbbet a vasúthoz közel fekvő területek szenvedtek: Borsmonostori u., Béke u., József Attila u., Vasúti sor, Felsőbüki Nagy Pál utca. Az utóbbi két utca által alkotott telektömb nem is épülhetett újjá, ma kiskertek találhatók a területen. Egy épület kivételével elpusztult a Rákóczi hadapródnevelő intézet is. De a vasúttól távolabb fekvő löveri részek sem kerülhették el a bombakárokat, 1944. december 18-án kifejezetten a Lővereket bombázták az amerikai repülők. Több löver mellett ekkor szenvedett súlyos sérüléseket az akkori Lőver szálló (újjáépítve, ma Hotel Maróni), s megsérült a Hatvan féle turistaház (végelegesen a 60-as évek közepén a mai Lőver szálló építésekor bontották le), a Vöröskeresztes otthon.

A háborús károk helyreállítása után és a határsáv okozta politikai-gazdasági béklyók lazulásával a magánéros lakásépítés indult meg a szabad területeken: így a Cseresznye sor és az Ady Endre utca között, illetve a József Attila úttól keletre. Itt a jól ismert – a magyar vidéki városokat és falvakat uniformizáló – sátortetős házak épültek, egy- vagy kétszintes

vázlatos története a 18. századtól napjainkig. Soproni Szemle 63. (2009), 147-166.

¹¹ Kubinszky 2005.; *Uő*: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben. Soproni Szemle 55 (2001), 262-276. Szabó J. 1984.

1. táblázat. A Lőverek épületállománya 1936-ban

	Emeletszám				Épület			Lakás- szám	Szoba- szám	Lakók száma	100 lakásra jutó		100 szobára jutó lakó
	fsz.	1	2	3		ebből faház	ebből üres				Szoba	lakó	
Alsó- Lőverek alsó rész	162	54	4	1	221	0	3	442	1186	1635	268	370	138
Alsó- Lőverek felső rész	111	12	1	0	124	8	25	157	415	497	264	317	120
Alsó- Lőverek	273	66	5	1	345	8	28	599	1601	2132	267	356	133
Felső- Lőverek	93	12	0	0	105	10	56	95	264	193	278	203	73
Lőverek	366	78	5	1	450	18	84	694	1865	2325	269	335	125
Lőverek Kelet	46	11	0	0	57	0	0	84	186	318	221	379	171
Összesen	412	89	5	1	507	18	84	778	2051	2643	264	340	129

Forrás: Heimler Károly: Sopron topográfiaja. Sopron, 1936. alapján saját számítás.

kivitelben. A fennálló lakáshiány azonban intenzívebb lakásépítést kívánt – a Lőverek területén is. A Mikoviny úttól északra a hatvanas években elszórva, foghíjbeépítésként 2-3 szintes 6-12 lakásos, többnyire semmitmondó homlokzatú lakóházakat építettek. Majd megindult a títustervek szerinti tömbházak, illetve a házigyári technológiával épülő lakóépületek, lakótelepek létesítése, amelynek súlypontja a Felső-Lőverek és Bánfalva közötti alacsonyabban fekvő, sík részére esett, de épült lakótelep az Alsó-Lőverekben is.¹²

A Lőver körút és az Ibolya út között a tömeges lakásépítés szinte minden válfaja megtalálható. Előbbi mentén gyümölcsöskerteket felszámolva 1965 és 1972 között 15 darab 16 lakásos tömbház épült, majd 1968-1970 között létesítették a 220 lakásos Cseresznye sori lakótelepet. Az Ibolya út mentén található szántók helyén 1976-tól kezdve emeltek lakóházakat; az állami lakásépítés helyi csúcspontjaként hat, egyenként 44 lakásos, 11 szintes magasház készült el. Az Alsó-Lőverek határán, 1973-1977 között a volt Rákóczi nevelőintézet helyén 540 lakásos lakótelepet kiviteleztek, 1979 és 1982 között pedig a Mikoviny út mellett a kisebb léptékű 72 lakásos lakóház-csoport épült meg, utóbbiak elrendezésüket, kivitelezésüket tekintve az építész szakma elismerését is kiváltották. Ez utóbbi is átmenetet jelent már a kisebb léptékű társasházak, sorházak felé, amelyek az 1980-as években váltak

¹² Winkler G. 1993, 63–64; Kubinszky 2005.; Winkler Oszkár: Sopron város általános rendezési tervéről. Soproni Szemle 15. (1961), 102.

közkedvelt beépítési formává. Az Ibolya út mentén öt sorban, illetve elszórva a Fenyves sor, a Tünde utca, a Lőver körút, Domb utca mentén épültek sorházak.

A tömeges lakásépítéssel a Lőver városrész szerepe visszavonhatatlanul a lakóterületek sorába „süllyedt”. A városfejlesztés és -rendezés a hatvanas években kibontakozó, szinte kizárólag „kvadrátházás” formát alkalmazó magánéros lakásépítést – részben országos lakáspolitikai, részben helyi tényezők eredőjeként – az építés állami irányítás alá vonásával, illetve intenzifikálásával fojtotta el. Mindez azonban a tájkarakter megőrzésének igénye nélkül történt. De a lakásínség, a szociális viszonyok, a korábban említett hatótényezők azt a folyamatot is gyorsították, amelynek nyomán a Lőverek ideiglenesen lakott építményei állandóan lakott házakká váltak.

Az államszocializmus idején a lakásépítés súlypontja így a Felső-Lőverekbe került, az Alsó-Lőverekben erre már hely hiányában kevésbé volt mód. Az Alsó-Lőverek fejlesztése inkább az idegenforgalmi létesítményeket tekintve volt hangsúlyos: említhető itt a nyolcemeletes, 600 ágyas volt szakszervezeti üdülő, az újabb Lőver – régen Fenyves – szálló, vagy az egykori gesztenyések helyén, pavilonszerű elrendezésű öt épületből álló apartman-szálloda (Solar Club Hotel), de ekkor épült a szanatórium és a Gruber panzió helyén a gyermekszanatórium is. A Felső-Lőverekben megépült az új fedett uszoda.

Az államszocializmus alatt az úthálózatban már csak kisebb változások történtek. A Lőver körút szakaszának 1965-ös szabályozása előmozdította az út két oldalának beépülését. Ekkor keletkezett a délkeleti részen a Citadellánál az íves kanyar, ahol viszont a kilátás egy részét az épülő házak eltakarták.

A beépítés sűrűségének növekedése miatt a hatvanas-hetvenes években mind többen tiltakoztak, s felhívták a figyelmet a Lőverek jellegét veszélyeztető folyamatokra.¹³ Így Kubinszky Mihály több ízben sürgette a régi löveri építmények műemlékvédelem alá helyezését, a löveri táj jellegének fenntartására irányuló várospolitikai intézkedések megtételét.¹⁴ Az 1968-ban újraalakult Városszépítő Egyesület ülésén is egyre gyakrabban szóltak fel a Lőverek ügyében. Követelték, hogy a telekméretek ne menjenek 360 négyzetméterre, tehát kb. 1300 m² alá, amely elv szerint egykor a Villa sori telkeket kialakították. Az Egyesületnek a városvezetés felé intézett szavai kevés eredménnyel jártak, a rendezési terv módosítását sem sikerült elérni, csak később az 1980-as évek elején változtatták meg azt a Felső-Lőverek esetében.¹⁵

Városépítéssel, városrendezési törekvések a Lőverekben a rendszerváltozás után

A Lőverek sokszor hallott elméleti definíciója, miszerint az a Lőverek a vasúton túli területet jelenti, tehát ma már – városföldrajzi, városépítészeti értelemben – korántsem tartható.

¹³ *Becht Rezső*: Löveri változások. Soproni Szemle 23. (1969) 2. 120–130. Szabó J. 1986.

¹⁴ *Kubinszky Mihály*: A soproni Lőverekkel kapcsolatos műemlékvédelmi feladatok. In: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség Kiadványai VIII. Budapest, 1977. 207–214. *Uő*: A Lőverek urbanisztikai jelentősége és helyzete. Városépítés 22. (1986) 4. 24–27.

¹⁵ Szabó Jenő 1984. i.m.

Az Alsó-Lőverek északi, alsó részét a háború előtt építették be, a korabeli viszonyokhoz képest intenzívebb módon, ám a meglévő régihez még szervesen, organikusán kapcsolódva, a Felső-Lőverek déli felét viszont a szocialista városépítés formálta át.

Az 1980-as években megerősödő magánéros lakásépítés, a lassan újra megjelenő luxusigény már átvezet a rendszerváltozás utáni évekbe. Az 1990 utáni rohamos építkezési láz veszélyeit felismerve és a környezetvédelmi szervezetek nyomására a város megalkotta a 37/1992.(XII.30.) Kgy. rendeletet a Lőverek jellegvédelméről, amely építési és tájvédelmi előírásokat tartalmazott. A legkisebb kialakítható telekméretet a történelmi hagyomány előtt tisztelegve 1300 m²-ben maximálta az ÁRT módosításával, a Sörházdombi RRT¹⁶ módosításakor pedig a telkek legnagyobb beépíthetőségét 10 %-ban határozta meg. A rendelet sajnos nem ért el kellő eredményt. Túlzó beépítések, a kortünetként jelentkező globalizált építészeti stílus, az előírások semmibe vétele, indokolatlan fakivágások, a zöldfelület károsítása jellemzi a rendszerváltozást követő időszakot. Részben a természetvédők nyomására a rendezési terv készítésének elején az Önkormányzat 2000-ben építési tilalmat rendelt el a Lőverekben.¹⁷

1. kép. Alpesi hangulatú épület az ezredfordulóról.

Az elkészült 14/2002.(V.13.) Önkormányzati rendelet a „Lőverek városrész és környéke Szabályozási Tervéről és Helyi Építési Szabályzatáról” két évig volt hatályban. A 10/2004 (III. 31.) Önkormányzati rendelet szintén csak két évig volt hatályos –

¹⁶ Általános Rendezési Terv, illetve Részletes Rendezési Terv

¹⁷ Hámori Gábor: A Castanea Környezetvédelmi Egyesület krónikája. Soproni Szemle 57. (2003) 1. 62–69. Winkler G. 1993, 2004. 64–65. ill. 395.

a változtatást új területeknek a rendezési terv hatálya alá vonása indokolta. Jelenleg a 9/2006. (IV. 7.) Önkormányzati rendelet hatályos „a Lőverek városrész és környéke Szabályozási Tervéről és Helyi Építési Szabályzatáról”. Az előzményekhez hasonlóan ez a rendelet is külön rögzíti a Lőverek védett területéhez kapcsolódóan a Lőverek kertvárosias lakóterület általánostól szigorúbb előírásait, így pl. hogy általában csak legfeljebb kétlakásos házat lehet építeni, hogy a kialakítható legkisebb telekméret 1300m² lehet, s igyekeznek védeni az előkerteket, a meglévő zöldfelületeket, szabályozni a kerítések megjelenését, az utcáról látható szintek számát, a kialakítható nem-lakó funkciókat.

2. kép. Lőveri típusház értelmezés az ezredforulóról.

A már többször említett védett magterületen a rendelet részletesen szabályozta a helyi védelem alá vont épületeken végezhető építészeti beavatkozások lehetőségeit, illetve kötelezettségeit. A védett terület nagy része a „Lőverek kertvárosias lakóterület” építési övezetbe tartozik, amelyre az általánostól szigorúbb rendelkezések vonatkoznak. Eszerint telkenként egy épület építhető,¹⁸ az építménymagasság a legtöbb alövezetben maximum 7,5 méter, a beépítettség legfeljebb 10% lehet és maximum 200m², a kialakítandó legkisebb zöldfelület pedig 75%. A kialakítható legkisebb telek továbbra is 1300 m². A rendeletalkotó részletesen szabályozta a létesíthető kerítések, pontosabban élősövények telepítésének módját – a ma divatos „bezárkózó” szokással ellentétesen –, továbbá a kertépítési tevékenységet is. Lényeges – bár kissé gumiszabály – hogy az épületek utcai

¹⁸ Ezzel ellentétesen, korábban számos garázs épült külön a házaktól.

homlokzatán a látható szintek száma háromnál több nem lehet. Fontos építészeti szabályzó az is, hogy a Lőverek kertvárosias lakóterület legnagyobb részén legfeljebb egy darab kétlakásos lakóház építhető telkenként. Ezen túl a helyi védelem alá helyezett épületekre vonatkozó építési előírások bővítik a védelem körét. E rendelkezések tehát lényeges szigorítást jelentettek a korábbi városrendezési gyakorlattal szemben.

Településmorfológiai adatok, 2004-2016

A 2004-es felmérés időkeresztmetszetében a Lőverek szűkebb értelemben vett területén – Alsó- és Felső-Lőver – 1154 épület volt megtalálható, ebből 177 lakóház, 2369 lakással, továbbá 160 kert, amely a felmért egységeknek már csak mintegy 12%-át képezte. 2016-ra a lakóházak száma 1139-re nőtt – 64 házat újonnan építettek, kettőt lebontottak –, a lakásoké 2536-ra, a kertek száma pedig 46-tal 114-re csökkent. A jelenlegi építkezési ütemet tekintve tehát nagyjából egy emberöltő múlva eltűnhetnek a tisztán kert funkciójú területek a Lőverből. A fejlődés mértékét jelzi, hogy 1936-hoz képest a lakóépületek száma 3,1-szeresére, a lakásszám pedig 3,7-szeresére nőtt. Heimler Károly adatai szerint még 84 házban nem volt lakó, valószínűleg döntően az ideiglenes lakottságnak köszönhetően. Mintegy 10-15 ideiglenesen lakott üdülőt, apartmanházat jegyeztünk fel felméréseink során, köztük például a nemrégiben épült, illetve befejezés alatt álló Deákkúti úton, a Lőver körúton lévő ingatlanokat (a 2001-es népszámlálás adatai szerint 19 üdülő volt a Lőverekben).¹⁹ A növekvő beépítési intenzitást jelzi az is, hogy míg a háború előtt az épületek 81 %-a földszintes volt, addig mára ez az arány 50 %-ra mérséklődött.

Az egyes városrészeket vizsgálva megállapítható, hogy az Alsó-Lőverek alsó része már mintegy háromnegyed részében beépült a második világháborúig, ma pedig már nem lehet üres telket találni itt. Az az érdekes ellentét is felismerhető, hogy az épületállomány korszerkesztését tekintve leginkább ez a városrész őrizte meg történetiségét, építészeti arculatában a hagyományos löveri jelleget. Egyedül itt épült a házak több, mint fele 1945 előtt. Hiába nem védett területileg ez a városrész, hiába nem löver jellegű a beépítési mód, vagy a zöldfelületi rendszer, az épületállományát tekintve nagyon is értékessé vált jelen korunk számára. Mindezt jelzi, hogy a rendezési terv a helyi védelem alá vont 112 épület közül 69-et ebben a löver negyedben jelölt ki (1. ábra).

Adataink jól szemléltetik az Alsó-Lőverek felső részének, illetve a Felső-Lővereknek a besűrűsödését is. Az épületek számát tekintve ma már mindegyik városnegyed felülmúlja az Alsó-Lőverek hegylábi részét. Előbbi területen 18 %, majd 12 %-ra, a Felső-Lőverekben pedig 15 % majd 9 %-ra csökkent a háború előtt épült házak aránya, igaz részben a kertek helyén újonnan épült házak miatt. A kertként funkcionáló telkek számát tekintve leginkább a Felső-Lőverek őrizi még eredeti jellegét, ahol ezek aránya 18 % volt 2004-ben, ma pedig 14 % A leginkább kontrasztos városrész jelzője is a Felső-Lőverekre

¹⁹ A nagyvárosok belső tagozódása – Sopron. KSH Győr-Moson-Sopron Megyei Igazgatóság, Győr, 2003.61.

illik, legfőképpen a már ismertetett szocialista városfejlesztés helyi beruházásai miatt (2–3. táblázat).

A háborút megelőző korszak építészetét tekintve elmondható, hogy az többnyire tágas, leginkább egyalakú, földszintes, tetőtér vagy alagsori beépítéssel rendelkező házakat épített. Az egész Lőverekben az épületek 28 %-a származott ebből a korszakból 2004-ben, ma pedig 26 %. Az államszocializmus lakásépítése egészen más méreteket, léptéket öltött, átlagban mintegy 52 lakást építettek évenként. A rendszerváltozás utáni teljesítmény 2004-ig 33 lakás/év volt, 2005–2016 között pedig kb. 22 lakás/év. Ennek eredménye az, hogy a Lőverekben az épületállomány 45–40 %-a, illetve a teljes felmért területet tekintve a lakásállomány mintegy 70 %-a a szocialista kor szülötte.

1. ábra. A Lőverek épületeinek építési ideje, és egyéb telekhasználat, 2016.

2. táblázat. A Lőverek épületállománya 2004-ben

	Egység szám	Épület-szám	Építési idő				Kert		Lakás szám	Épületek lakásszám szerint					
			1930 előtt	1930–45	1945–90	1990 után		Hétvég-i ház		1	2	3-5	6-10	11-20	21-
Alsó-Lőverek alsó rész	304	304	163	24	99	18	0	0	550	185	49	27	9	7	1
Alsó-Lőverek felső rész	460	404	52	25	192	135	57	16	530	313	36	15	8	3	0
Alsó-Lőverek	764	708	215	49	291	152	57	16	1080	498	85	42	17	10	1
Felső-Lőverek	557	446	49	17	233	147	103	46	1289	310	32	17	42	17	6
Lőverek	1321	1154	263	66	524	299	160	62	2369	808	117	59	59	27	7
Lőverek Kelet	288	256	3	3	216	34	31	0	815	184	27	3	2	31	0
Összesen	1612	1410	266	69	740	333	191	62	3184	992	144	62	61	58	7

Forrás: saját adatok

Városképi átalakulás a rendszerváltozás után

Jelen korunk már nem a nagy volumenű építkezésekkel tűnik ki a Lőverekben, a soklakásos társasház-építési láz a Lővereket szerencsére jobbra elkerülte. Viszont ha a két korszak építési teljesítményét az épített lakóházak számával mérjük, akkor az 1990 utáni időszak mintegy kétszer akkora évenkénti teljesítménnyel tűnik ki az 1945–89-es idősakkal szemben. Az elmúlt években a technológiai újítások és a divat új formákat szabott a Lőverekben megjelenő épületeknek. Még a szabályozás keretei között épült házak között is találunk olyan épületet, mely láthatóan idegen a korábban megszokott löveri városképtől.

Az egyik ilyen jellemző városképfomáló divat a lapostető, mely megjelent a löveri lakóépületeknél is. A tetőhéjalás anyagában is változást figyelhetünk meg: új anyagok – és velük együtt új színek – jelentek meg a löveri utcaképbén. Az (építő)anyaghasználatban is találkozhatunk újdonsággal, amely elsősorban az épületek formavilágára, tömegének megjelenésére van hatással: újra divat a fa (gerenda vagy rönk)ház, de megjelentek a nagyrészt betonból(!) készült épületek is.

A városképre nagy hatást gyakorol az épület színvilága is, a kínálat ezen a téren szinte végtelen. Szerencsés azonban, hogy a divatirányzatban erős trend a fehér, ezt látjuk viszont több új löveri ház esetén is.

3. táblázat. A Lőverek épületállománya 2016-ban

	Egy- ség szám	Épület- szám	Építési idő				Kert		Lakás szám	Épületek lakásszám szerint					
			1930 előtt	1930– 45	1945– 90	1990 után		Hétvégi ház		1	2	3- 5	6- 10	11- 20	21-
Alsó- Lőverek alsó rész	304	304	159	25	96	24	0	0	574	184	48	27	11	8	1
Alsó- Lőverek felső rész	464	429	51	23	179	176	33	13	569	336	37	15	8	4	0
Alsó- Lőverek	768	733	210	48	275	200	33	13	1143	520	85	42	19	12	1
Felső- Lőverek	569	481	44	15	221	201	81	38	1393	332	40	18	45	19	6
Lőverek	1337	1214	254	63	497	400	114	51	2536	852	125	60	64	31	7
Lőverek Kelet	294	261	3	3	209	46	29	0	903	189	27	4	2	32	1
Összesen	1631	1475	257	66	706	446	143	51	3439	1041	152	64	66	63	8

Forrás: saját adatok

Az épületek arca a homlokzat, rajta a szem a nyílászáró: a rendszerváltás után még a nagy méret volt jellemző, mára háromrétegű üvegezéssel és az energiatudatosság terjedésével a nyílászárók mérete kisebb lett.

Az új épületeken túl a területhasználát változása járt még városképtá alakulással a Lőverekben: a nyeles telek engedélyezése besűrűsödéshez vezetett a Zerge u. és a Fenyves sor környékén (Havasigyopár köz). Folyamatosan átalakulnak, eltűnnek zöldfelületek, utóbbiak leglátványosabb példáját a Matáv pálya, vagy a Lőver Tenisz pálya felső része adja. Átalakult a Citadella játszótér és környéke is,²⁰ és megszépült az Erzsébet kert.

Az új épületek mellett a régi épületekről sem szabad megfeledkeznünk: a sorsára hagyott funkció nélküli épületek városképi látványát nem szükséges hangsúlyozni: Maroni Hotel, Gyerekszanatórium, Evangélikus vendégház, Lokomotív, József Attila Gyermekotthon ... csak néhány épület a sok közül.

Az 1992-es rendelet az adatok szerint csak kevéssé tudott gátat vetni az elburjánzó magánépítkezésekkel járó anomáliáknak. Egyre kevesebb a tisztán kertként, üdülőként funkcionáló lőver, a megmaradt telkek egy része „eldugott” periférikus fekvése, illetve a lejtőviszonyok miatt építhető be nehezen. Néhány kert-zárvány ugyan az Alsó-Lőverekben is található, azonban ezek beépítése is csak idő kérdése.

²⁰ Sági Éva: Sopron peremkerületeinek változása néhány példán keresztül. Soproni Szemle 67. (2013), 163-175.

3. kép. Anyag és természet harmóniája, kortárs épület.

4. kép. „Neo-bauhaus” elegancia, kortárs épület

5. kép. Historizáló helyreállítási törekvések az Alsó-Lőverben

Társadalomföldrajzi helyzetkép

A Lőverek társadalmi viszonyairól a 2001-es népszámlálás adatai segítségével tudunk képet alkotni (4. táblázat).²¹ Ezek szerint Sopron népességének kb. 10 %-a, mintegy 6070 fő lakott a Lőverekben, a népsűrűség kb. 26 lakos/ha. A városrész-szintű adatokat tekintve megállapítható, hogy a Felső-Lőver lakóinak korszerkezete némileg fiatalosabb volt, több az aktívak, foglalkoztatottak aránya, az Alsó-Lőver területén viszont nagyobb volt az ezredfordulón a magasabb társadalmi státuszt képviselők száma. A lakások egyes komfortossági, felszereltség- és méretbeli adatait nézve egyaránt a Felső-Lőverek épületállománya mutatkozott jobb állapotban, a soproni átlaghoz képest viszont az egész Lővert nivós épületállománnyal jellemezhetjük.

A három laksűrűségi mutatót vizsgálva az intézeti lakások (kollégiumok, idősök otthona) torzító hatását vehetjük észre. Tanulságosabb ezért a jelenkori adatokat az 1936-os értékekkel (1. táblázat) összevetni, a tendenciák többet is elárulhatnak. Ezek szerint az Alsó-Lőverek számadatai javultak, csökkent a népsűrűség, addig – az intenzív lakásépítésnek köszönhetően – a Felső-Lőverekben a három mutatóból egy stagnált (a 100 lakásra jutó szoba), kettő pedig romlott. Érzékelnünk kell a mutatók közötti különbségeket: a 100 lakásra jutó szoba a lakások nagyságát jellemzi, a 100 lakásra jutó lakó olyan népsűrűségi

²¹ A KSH Népszámlálási főosztálya 2005 tavaszán bocsátotta rendelkezésünkre a tömbszintű adatokat.

mutató, amely nem veszi figyelembe a szobaszámot, tehát döntően nagy lakásokból álló lakásállomány esetén – ilyen a Lőverek – a magas érték nem feltétlenül jelent zsúfoltságot. Így tehát talán a legjobb laksűrűségi mutató a száz szobára jutó lakó.

Összefoglalás

A Lőverekkel kapcsolatos hagyományos kép tehát ma már jelentős kiegészítésre szorul, helyet követelnek maguknak a későbbi korok is. De valahogy mégis erősen tartja magát az a Lőver imázs, amely a városrész tradícióiból, múltjából eredeztethető. A különböző generációk különbözőnek ismerték, ismerik meg e villanegyedet, mégis talán a legfiatalabbakat is megérinti valami az ősrégi Lőverből. Jelentheti ez azt, hogy még nem veszett oda minden, nem fedett el minden értéket, emléket a városfejlődés?

Minden esetre a soproni Lőverek remek példája annak, hogy egy városrész hogyan differenciálódik az aktuális városfejlesztési politika, illetve az összvárosi igények irányváltásainak következtében. Ma már így több Lővert azonosíthatunk: a Mikoviny úttól északra elterülő „kisvárosi Lővert”, amely még őrzi a sajátos második világháború előtti polgári miliőt; az e felett elterülő, átalakuló, egyre jobban beépülő Alsó-Lővereket; illetve a lakótelepek és a hegyek közé szoruló, az erdővel még erős kapcsolatot tartó Felső-Lővereket.

Kérdéses, hogy rövid és hosszú távon milyen irányba fordul a Lőverek fejlődése. A lakótelepek erkölcsi, fizikai leromlása még várat magára, talán sikerül ezt elodáznia az időközben történt felújításoknak köszönhetően. Míg a Felső-Lőver esetében az eltérő morfológiájú városrészek között tehát a viszonylagos társadalmi kohézió megőrzése a feladat, addig az organikusabb kötődésű két Alsó-Lőver városrész között éppen a beépítésbeli kapcsolatok fenntartása, konzerválása szükséges.

6. kép. Az új Árpád-házi Szent Margit templom

4. táblázat. A Lőverek néhány társadalomstatistikai mutatója a 2001-es népszámlálás időpontjában

	Sopron	Alsó- Lőverek alsó rész	Alsó- Lőverek felső rész	Alsó- Lőverek	Felső- Lőverek	Lőverek	Lőverek Kelet	Összesen
Lakónépesség	56175	1890	1381	3271	2799	6070	2525	8595
Gyermekkorú lakónépesség, %	14,5	9,7	14,0	11,6	12,4	12,0	15,3	12,9
Időskorú lakónépesség, %	18,7	21,3	20,6	21,0	18,4	19,8	15,4	18,5
Felsőfokú végzettségű lakónépesség, %	11,3	19,2	23,7	21,1	18,3	19,8	13,9	18,1
Foglalkoztatottak, %	43,5	30,3	48,1	37,8	48,6	42,8	48,6	44,5
Vezető, értelmiségi foglalkoztatottak, %	19,2	38,8	39,3	39,1	27,8	33,2	21,9	29,6
Születése óta a jelenlegi állandó lakhelyén lakók, %	18,0	32,8	12,8	24,4	16,5	20,7	16,9	19,6
Lakatlan lakások, %	8,8	11,9	11,8	11,9	9,8	10,8	5,5	9,3
1 szobás lakott lakások, %	12,6	9,6	5,0	7,5	1,0	4,2	5,1	4,4
4 szobás és nagyobb lakott lakások, %	13,9	25,7	52,9	38,3	15,8	26,8	15,8	23,6
40 m ² -nél kisebb lakott lakások, %	9,8	3,4	3,6	3,5	0,7	2,1	5,1	3,0
Félkomfortos, komfort nélküli, szükség és egyéb lakott lakások, %	8,4	5,4	6,9	6,1	1,9	4,0	4,8	4,2
Vízöblítéses WC nélküli lakott lakások, %	1,2	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1
Fürdőszoba nélküli lakott lakások, %	3,9	2,5	3,3	2,9	0,8	1,8	0,9	1,6
100 lakásra jutó szoba	251,7	287,0	379,7	330,0	279,6	304,2	261,0	291,5
100 lakásra jutó lakó	277,5	341,8	288,9	317,3	258,9	287,4	285,6	286,9
100 szobára jutó lakó	110,2	119,1	76,1	96,1	92,6	94,5	109,4	98,4

Forrás: KSH

A településszintű értékvédelem

Győr, Pápa, Sopron történeti belvárosának építészeti értékeit Winkler Gábor építész, tanár és lokálpatrióta szenvedélyes elkötelezettségéből fakadó tudós munkássága nélkül biztosan kevésbé ismernénk. Alkotó építészként településtervező, professzorként oktató tanár és nem utolsósorban kutató volt, aki a helyi értéket nemzetközi összehasonításban, nemzetközi kitekintésben tudta értékelni és elemezni. Kutatóként tudományos fórumokon mutatta be kutatásainak eredményét, ami sajnos a legritkább esetben hat a tudósok zárt körén kívül. A műemlékvédelem területén ez különösen nehéz kérdés, mert csak a használókkal, a helyi közösséggel együtt lehet az értékeket megvédeni. Winkler Gábor tudósként úgy tudott írni, beszélni, települést védeni, hogy mindenkivel érthetően és meggyőzően – a helyieknek tanítóként – tudta megismertetni tudományát.¹ Győr, Pápa, Sopron értékei számos publikációja révén is közkinccsé válhattak, de felismerte azokat az értékeket is, amelyek korán váltak veszélyeztetetté, és csak igen megkésve kerültek a műemlékvédelem figyelmébe. Éppen ebből adódtak konfliktusai környezetével, amikor tudós szemmel hamarabb ismerte fel az értéket környezeténél. A várost, a települést féltette, hogy valami történeti értéke, településszerkezete az öncélú, tudattalan fejlesztés áldozatává válik – ami révén a település elveszti egyik jellemző korszakát. Számos helyen ezért válhatott a helyi lakosság partnerévé, így idővel sokszor a nem könnyű befektetők mégis csak módosították elképzeléseiket, hogy végül éppen ők hívják fel az értékvédelem jelentőségére büszkén a figyelmet.²

A településszintű értékvédelem szemlélete alapján az egy koncepció szerint telepített épített együttesek ugyanolyan jellegzetes értéket képviselnek, mint a fokozatosan alakuló, fejlődő történeti települések összefüggései. A történeti települések értékvédelmének területén Winkler Gábornak nem csak elméleti, hanem gyakorlati munkássága is meghatározó. Minden korszakot, ami nyomot hagyott a település építészetében, ami az összefüggések bemutatását lehetővé tette, értéknek tartott, és ezek védelméért is kiállt.

Az értékek védelméért, a településfejlesztés szintjén is megjeleníteni kívánt értékvédelmi szemlélet elfogadtatásáért minden szinten képes volt partnereket találni. Nemzetközi együttműködésének és kapcsolatainak sokat köszönhet a magyar táj, a magyar műemlékvédelem. Nemzetközileg is elismert szaktekintélyként kérték ki véleményét, ahogy

¹ A Falu és Városvédő Szövetség alelnökeként az ország számos településén, különböző helytörténeti konferenciákon segített és ösztönözte a helyi értékvédelmet és a benne rejlő lehetőséget.

² A Frigyes-laktanya Győr városépítészetének egyedi együttese. Több éves vita és meggyőző érvelés hatására ez a meghatározó építészeti együttes elkerülte az elbontását, vö. Győr új ékköveként megújult a Frigyes laktanya. Építészfórum, 2010. szeptember 22.

ő is be tudott vonni külföldi szakembereket helyi feladatok megítélésébe. Egy példa: A Fertő melletti Parndorfba tervezett értelmetlen felhőkarcoló szálloda a világörökségi terület látványát veszélyeztette. A nemzetközi bizottság Winkler Gábor szakvéleményének és érvelésének is köszönhetően, hogy az osztrák befektető csaknem felére csökkentette a tervezett toronyház magasságát.³

Győrnek ma egyedülálló építészeti értéke a Frigyes-laktanya. Ezt nem mindig látták így, kiváló területnek tűnt az üres telek plazaépítés számára. Talán az észérvek akkor kaptak először nagyobb figyelmet, amikor a strasbourg-i egyetem építész kara hallgatóinak egyik végzős tanköre egy teljes szemesztert Győrben töltött, ahol a Frigyes-laktanya és környezetének a fejlesztése volt a féléves feladatuk tárgya. Nyilván nem volt véletlen a helyszínválasztás. Hetente felváltva jártunk Winkler Gáborral szombaton konzultálni a francia hallgatókkal, akik itthon teljesen új szemlélettel, elkötelezettséget képviselő elemző módszerrel tanulmányozták és vizsgálták a helyszínt. A teljes település összefüggésének elemzéséből, a városszerkezet, a funkcionális követelmények, adottságok, városfejlesztési tendenciáknak, a lakosság összetételének változásai, a vasút jövőjének és más szempontoknak az elemzése alapján kutatták az – akkor még bontásra jelölt – Frigyes-laktanya lehetséges városi szerepét, jövőképét. A francia diákok munkájuk eredményét kiállításon mutatták be a helyi közönségnek és a helyi politikusoknak azzal a céllal, hogy a messziről jött, világlátott építészek szemével mutassák be a hely értékeit és a helyi építészeti lehetőségeket.⁴

A munkás-lakótelep mint építészeti érték

Winkler Gábor munkásságának fontos része a munkástelepek építészetének felkutatása és feldolgozása. Ezek a kertváros-építészet egyik előzményének, forrásának is tekinthetők. Winkler Győr Gyárvárosának építészetén keresztül került kapcsolatba a munkástelepek építészetével. 1980-ban foglalkozott Győr-Gyárváros helyi értékeinek kutatásával, megszervezte a gyárvárosi együttes védelmét akkor, amikor még igazán sehol sem foglalkoztak megfelelően a telepített együttesek védelmével.⁵

Győr keleti városrésze, az iparzóna korábban nem váltotta ki az építészek, az építészettörténészek figyelmét. A településfejlesztés, a településszerkezet értékeinek a védelme azonban ráirányította a figyelmet azokra a kolóniákra, egységes koncepció alapján tervezett városi-városias együttesekre, amelyek a település meghatározó részévé váltak,

³ A mintegy 70 m-es toronyház a világörökségi területként jegyzett Fertő tó és környékének kultúrtáji látványát is bántó módon meghatározta volna. Végül az épület magasságát 40 m-re csökkentették, így az amúgy értelmetlen telepítésű épület látványa lényegesen kisebb körzetben jelent meg a tájban.

⁴ A Strasbourgi Építésztechnológiai Kar végzős hallgatóinak egy teljes tanköre Jacques Rizzotti professzor vezetésével 2001/2002-ben három hónapos tervezési szakmai gyakorlat keretén belül dolgozta ki a Frigyes-laktanya megújulási lehetőségét és a kapcsolódó településvizsgálatot és fejlesztési lehetőségeket. (Strasbourg-Győr-Budapest Műszaki Egyetemeinek együttműködési programja keretében)

⁵ Winkler Gábor az Egri Nyári Egyetemek rendszeres előadója volt. 1996-ban a 26. alkalommal megrendezett rendezvényen a győri vasgyári lakótelep védelméről tartott előadást a nemzetközi hallgatóságnak.

ugyanakkor mint zárvány jelentek meg a városi szövetben. A munkásnegyedek, munkásvárosok fölött kicsit átnéztünk, nem ismertük fel történeti kulturális jelentőségüket. Kétségtelen településértéket képviselven Winkler Gábor e településrészek védelmére is különös figyelemmel fordult és tudós alapossággal dolgozta fel ezeket az együtteseket. Munkásságának köszönhető, hogy a kertváros-építészeti újrafelfedezésével, megismertetésével a győri gyárvárosi lakótelep építészete is megjelenhetett a tipologizációs tendenciák alaprendjének felidézésekor.⁶

Winkler Gábor az Alpok-Adria Munkaközösség meghatározó tagjaként aktív szerepet vállalt az öt ország, Ausztria, Magyarország, Szlovénia, Olaszország és Horvátország közös kutatóprogramjában. A munkacsoport harminc éve foglalkozott a közös építészeti örökség kutatásával, korábban három jelentést adtak ki. 2011-ben jelent meg talán legnagyobb vállalkozásuk, a „Munkásnegyedek és munkásvárosok 1750 és 1951 között”.

Építészettörténetünkben, városépítészettörténetünkben, településtervezésünkben a legelhanyagoltabb terület a tervezett települések építészettörténeti kutatása. Talán ennek lehet az oka, hogy ahogy a település, településrész elválaszthatatlan közösségetől, lakóitól és kultúrája által meghatározott társadalmi környezetétől, úgy szélesedik ki a kutatási terület. Ez különösen vonatkozik arra, amikor szervezett, egy ütemben tervezett, telepített településekről beszélünk, ahol kötött a funkció, a település értékörző eredeti társadalmának köre. A kutatók felvállaltak egy nagyon fontos és érdekes építészettörténeti feladatot, mégpedig a munkásnegyedek és a munkáslakótelepek kutatását, és nem utolsó sorban építészettörténetünk főbb vonalaihoz való illesztését.

A szakosodás miatt a korábban összefüggő szakterületek különváltak, s ezért meghatározó kérdések estek ki a kutatók látóköréből. A megtelepedés, a benépesedés körülményei különös sajátosságot mutatnak. Az ellátás megszervezésének is megvan a maga története. A társadalmi fejlődés és az igények változása is kutatásra érdemes ismeretlen mozgatórugó, ami jelentősen hatott e települések, településrészek átalakulásakor. Ugyanakkor az iparosodás, a lakáskörülmények megváltozásával a társadalmi-gazdasági mozgások alaptörvényei húzódnak a háttérben. Az építészettörténet, a településfejlődés ennek következménye. Az együttműködő kutatók mind az Alpok-Adria régióinak elismert szakemberei. Az egész munkacsoport szerencséjére Magyarországot Winkler Gábor képviselte. Így lett tapasztalata, építész, településtervező, kutató szemlélete révén vezéregyénisége a csoportnak, majd programalkotója és munkamódszerének meghatározója. A csoport célja az volt, hogy a kapcsolódó, egymással kulturális közösséget is vállaló területeken közös kutatás keretében hívják fel a figyelmet ezekre az értékekre és kapcsolódó speciális, település szinten is megoldandó műemlékvédelmi kérdésekre. A kutatáshoz nem lehetett előképeket használni, ahonnan a módszertant át lehetett volna ültetni. Egy teljesen feltáratlan terület világát mutatták meg a kötetükben, ami felvállalta az első lépést egy feldolgozatlan, hatalmas szakterületen.

⁶ Nagy Gergely – Szelényi Károly: Kertváros-építészeti – az angol példa Magyarországon. Veszprém–Budapest, 2008.; Gergely Nagy – Károly Szelényi: Garden Cities – The British example. English edition revised by Angela Eserin and Tony Skottowe. The Welwyn Garden City Heritage Trust – Magyar Képek 2013)

A történeti ismertető a munkástelepek kialakulásának, sajátos építészeti világának, programjainak fejlődéstörténetét ismertette. Nyilvánvaló szándék volt, hogy az egyetemes vonulatokhoz illesztett helyi jelentőségű vagy távolabbi kisugárzású helyszínek építészettörténeti kötődései láthatóvá váljanak. Alaposabban feltárva előzményeiket és adottságaikat láthatóvá válik, hogy minden együttes a kornak megfelelő jellemző vonásokat hordoz, sőt emellett megjelennek azok a helyi építészetből következő sajátosságok is, amelyek helyi karaktert adnak ezeknek a helyszíneknek.

A védelem kérdése is ehhez kapcsolódik. Tisztázni kell, hogy a helyi érték és az egyetemes érték összefonódása hogyan tud összefüggéseinek megőrzésével integrálódni az előzményeket felszámoló, azt túllépő társadalmi-gazdasági környezetben. Ennek nincs kidolgozott metodikája, a város- és településfejlesztés szemlélete előretételeként nem az örökséget jelentő hagyományokba ágyazódva határozza meg a jövőképet, hanem a tervezett jövőképhez kényszerítik a meglévő világ – így az örökség – egyes elemeit. Ezért volt előremutató a munkacsoport kutatása, mert összefüggésében vizsgálta a helyszínek jelentőségét. A munka eredményének bemutatására egy reprezentatív megjelenésű, hatnyelvű közös kötet jelent meg.⁷ Az építészettörténeti jelentőség bemutatásán túl a kötet arra is hivatott, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően felhívja a figyelmet a munkástelepek védelmére és megőrzésük szükségességére. A munka talán legfontosabb fejezete az intézkedések és stratégiák feladatok meghatározása.

Ezeket az együtteseket egyértelműen települési értéknek, műemlékeknek kell tekinteni, a várostervezésnek komolyan kell számolnia ezekkel a helyszínekkel, megőrzésüket szerteágazó szakterületek összehangolt kutatására alapozottan meg kell oldani. Helyi rendeletekkel, a helyi közösségekkel összefogva lehet megteremteni a védelem alapját. Felhívták a figyelmet a karbantartás jelentőségére. Foglalkoztak a lakások megújulásának lehetőségével, az eredeti telekosztás megőrzésének a fontosságára is felhívva a figyelmet.

Magyarországot Baranya és Győr Moson Sopron megye képviselte a kezdetekben, de végül csak a déli magyar megye maradt a munkacsoportban. Az együttműködést vállaló nyugati megye megvonta támogatását, de Winkler Gábor maradt, és idővel a program vezéregyéniségévé vált. A szerkesztés, a tematika, az átfogó elemzések, még ha név nélkül is készültek, neki köszönhetőek. Ennek a tudományos megalapozottsága, a felvezetés tiszta logikája adja meg a súlyát és az értelmét a kötetnek. Korábban ilyen átfogó program keretén belül nem foglalkoztak ezzel a figyelmen kívül lévő település értékkel. Igazán kidolgozott metodika, kutatási módszer sem segíthette a partnereket, ráadásul az együttműködő országok emlékeinek sokszínűsége is nehezítette a közös kutatást.

Kétségtelen, hogy a munkás-lakótelepeknek is megvan a maguk fejlődéstörténete. Pillanatnyi alkotásaik, megjelenésük – építészeti világukkal együtt egy kultúrtörténeti

⁷ Johann Schwertner, Georg Kanhäuser, Paolo Tomasella, Željko Trstenjak, Paulus Wall, Gábor Winkler, Domen Zupančič: Arbeiterviertel und Arbeiterstaedte zwischen 1750 und 1950 in: (Alpen-Adria) 4-1750-1950 (Maria Saal, Austria, 2011.)

kor jellemző lenyomatai.⁸ Az Alpok-Adria együttműködésben szervezett kutatómunka során a munkás-lakótelepek kérdésének fontosságát bemutató könyv meggyőzően igazolja a Velencei Karta meghatározását, tudniillik hogy nem pusztán az a műemlék, amit azzá nyilvánítottak. A „Műemlékek és műemléki együttesek konzerválásának és restaurálásának nemzetközi kartája” készítői 1964-ben úgy fogalmaztak, hogy „... a műemlék fogalmán olyan önálló építészeti alkotásokat és városi vagy falusi együtteseket értünk, amelyek valamely sajátos kultúrának, jelentős fejlődésnek vagy történelmi eseménynek tanúi. A műemlék fogalma nemcsak a nagy alkotásokra terjed ki, hanem azokra a szerény művekre is, amelyek az idők folyamán kulturális jelentőségre tettek szert.”⁹

Már az első vizsgálódások megmutatták, hogy a Velencei Karta meghatározásai az Alpok-Adria térség történeti munkástelepeire is ráillenek: e témával tehát semmiképpen sem felesleges elmélyültebben foglalkozni. E szerény, de elkötelezett kiindulás vezette el a munkacsoportot ehhez a kötethez, ami teljesen új kutatási terület előtt tárja fel a lehetőségeket. Folytatása szükséges, mert bárki áttekinti a felvállalt régiókon túl ezt a munkát, rádöbben, hogy környezetében is hasonló együttesek találhatók, amelyekre eddig nem fordítottunk figyelmet. A legtöbb helyszínen súlyos átalakulások sodorják veszélybe a munkástelepeket.¹⁰ Túlzás nélkül állítható, hogy Győről, de Győr nélkül a Winkler Gáborral induló munka most már a további munkásnegyedek és munkástelepülések kutatásának is megvetette és megvethette az alapját.¹¹

Munkás-lakótelepek új alapokon: a kertvárosok

A világ építészettörténetének különösen fontos fejezete a kertváros-építészet. Kötött korszakhoz tartozik, építészeti kultúrája, világa máig hat. Az OTÉK (Országos településrendezési és építési követelmények) által fogalomként kezelt kertvárosias beépítési övezeti kategória is ezt sugallja. A rendelet¹² nagyvárosias, kisvárosias, kertvárosias és falusias lakóterületet különböztet meg. A rendeletben megfogalmazott definíció szerint „A kertvárosias lakóterület laza beépítésű, összefüggő nagy kertes, több önálló rendeltetési egységet magába foglaló, 7,5 m-es épületmagasságot meg nem haladó lakóépületek elhelyezésére szolgál.” Ennek következtében ahol kert és a kertben egy (jellemzően) kisebb lakóépület található, azt hajlamosak vagyunk mind kertvárosként emlegetni. Az ingatlanforgalmazás szóhasználatát pedig nem is érdemes idézni. Érdemes tehát újra megismerni az elfelejtett eredeti fogalmat, amiben jelentős segítségünkre lehet, ha áttekintjük a kertváros-építészet történetét.

⁸ Winkler Gábor: Gyárvárosi plébániatemplom és lakónegyed (Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 603) Budapest, 1999.

⁹ Fejérdy Tamás (szerk.): Karták Könyve (ICOMOS MNB) Budapest, 2011. 16.

¹⁰ Az Alpok-Adria hivatalos program negyedik beszámolóját (a munkásnegyedekről) 2012. március 26-án Maria Saalban mutatták be.

¹¹ A kiadványra a magyar Műemlékvédelem 2012/4.p:229–231 és a szlovén AR (Architektura, raziskava Architecture, Research) 2012/1.p:42–43. szakmai folyóiratok is recenzióval hívták fel a figyelmet.

¹² Országos településrendezési és építési követelmények 253/1997. (XII. 20.) Korm. rendelet

Történeti áttekintés

A fogalom bevezetése Ebenezer Howardhoz (1850–1928) köthető. To-morrow című munkájában¹³ foglalta össze városépítéssel kapcsolatos új gondolatait. Olyan új városmodellt alakított ki – a „független várost” – ahol sikerült ötvözni a mezőgazdasági települések egészséges lakókörnyezetét az ipari települések nyújtotta könnyebb megélhetéssel. Elképzelése szerint a jövő településformája a kertvárosok rendezett szövevénye. Utakkal és vasutakkal összekötött öt-hat 32.000 fős kisebb kertvárosok veszik körül a nagyobb központot, az 50–60 ezer fős hasonló elvek szerint felépített központi kertvárost. Minden kertváros 2460 hektár területet kíván, amelyből 410 hektárt foglal el a tényleges 30.000 lakosú kertváros. A további kétezzer fő a város ellátását szolgáló távolabbi mezőgazdasági területen dolgozik. A kor villaépítészetéből származó lakásokhoz mezőgazdasági művelésre is alkalmas kertek tartoznak. A városi utak messze a szabad természetbe futnak ki. A központban iskolák, kórházak, templomok, klubépületek sportpályák, parkok és más létesítmények teszik tartalmasabbá mindenki magán- és családi életét. Humanizált, kulturált környezetben minden a lakosság közösséggé szerveződését szolgálja. Maga a kertváros szó a jobb, egészségesebb, teljes lakókörnyezet fogalmával azonosult.

Howard a korábban megvalósult telepített városi példák tapasztalata alapján dolgozta ki elméletét. A 18–19. században a fellendülő ipar nagyszámú munkaerőt kívánt. Amíg a mezőgazdaság nyújtotta a megélhetési lehetőséget, az emberek együtt rezdültek a természettel, családokban éltek, faluközösséget alkothattak. A gyár és a bányatelepek körül felépített munkástelepeket a nyomor mellett az egészségtelen életkörülmények, a zsúfoltság, a teljes ellátatlanság, a szociális érzéketlenség jellemezte. A 19. század közepétől egyes tehetséges, sikeresen vállalkozó filantróp gyárosok már tudatosan is törekedtek arra, hogy a munkásoknak minél egészségesebb, jobb lakókörülményeket nyújtsanak. Új szemléletű lakó-együtteseket építettek, ahol egyre fontosabbnak tartották a nevelést, az oktatást, a közösségformálást, a teljes életet. Különös figyelmet fordítottak a család minden tagjára az iskoláztatástól az önképző-, és sportkörön át az egyházi életig. Az új szellemű lakóhely megbecsülése, a szociális juttatások értékelése kulturáltabb, szakképzettebb munkásokat kötött a gyárhoz. Ezek a gyárosok az Owen-féle szocialisztikus és a Buckingham-féle gazdaságelvű teóriákat is végiggondolva újszerű építészeti együtteseket, városokat, városfenntartási rendet, sőt életformát teremtettek.

Edward Akroyd textilgyáros a 19. század közepén Copley-ban már álló gyára mellé épített új lakó-együttest, ami követi még a munkáslakások sorház-együtteseinek akkori rendjét (back to back). Az épületek természeti környezetben épültek neogótikus formajegyekkel. A teljes együttes a maga korában egyedülálló lakókörnyezetet biztosított. Később a halifaxi újabb gyára mellé már főtér köré szervezett hierarchikus településrend szerint építette az Akroydon elnevezésű minta-lakótelepet.¹⁴

¹³ Howard, Ebenezer: To-morrow: Peaceful Path to Real Reform, London, 1898, második kiadás Garden Cities of To-morrow címmel jelent meg 1902-ben.

¹⁴ Akroydon – its Past and Present. Akroydon, Heritage Trail (é.n.)

Titus Salt textilgyáros a nagyvárosi zsúfoltságot elhagyva új környezetben építette fel textilgyárát. Korszerű üzeme mellett önálló települést épített az 1850-es évektől, ahol a megszokottnál lényegesen jobb és egészségesebb lakáskörülményeket tudott biztosítani alkalmazottainak. Vallotta, hogy a kedvező életfeltételeket megbecsülő dolgozók üzemének is hasznosabb munkásai lesznek. A megépült iskola, templom, sportpálya, klubház a szabadidő tartalmas eltöltését szolgálta. Még házirendje is kitért a helyes magatartással szemben támasztott követelményekre.¹⁵

1. kép. Akroydon főtere (Nagy Gergely felvétele)

¹⁵ Firth, Dr. Gary: Salt and Saltaire. Tempus Publishing Limited 2001.

2. kép. Saltaire lakóutcája (Szelényi Károly felvétele)

3. kép. Port Sunlight központja (Queen Mary's Dr) (Szelényi Károly felvétele)

George és Robert Cadbury csokoládégyárosok birminghami üzemüket telepítették ki a városból az 1880-as években. A városhoz közeli területen építették fel modern üzemüket. Mellette olyan új lakó-együttest építettek, amelynek irányítását később a tulajdonosokká is váló lakókból szervezett közösségi képviselők irányították. A lakásokhoz kertek tartoztak, ahol a lakosok kisebb veteményeskertet, gyümölcsöst is gondolhattak.¹⁶

A szappangyáros Lever legsikeresebb termékéről, a Port Sunlight szappanról nevezte el a Liverpool mellett 1890-es évektől épülő új városát. A filantróp gyáros különös kedvtelése volt az építészet, ezért az üzem mellett felépült lakó-együttest az angol népi építészet elemeit felhasználva, a festőiségre tudatosan törekedve alkották meg. Nagy figyelmet fordítottak a kertészeti környezet igényességére is.¹⁷

Az első kertvárosok

Letchworth volt az első, tisztán a howard-i gondolatok jegyében megvalósult kertváros. Ebenezer Howard szervezésével és irányításával Londontól északra 60 km-re egy 30.000 fős város felépítését tűzték célul. Programjához vállalkozást szervezett. Így építette fel Barry Parker és Raymond Unwinn építészekkel a fővárosból vasúttal néhány perc alatt elérhető új várost, Letchworth kertvárosát. Howardot nem csak elméleti kérdések foglalkoztatták, a biztonságot jelentő gazdasági háttérrel is maga szervezte. Az 1903-ban kezdődött program gazdasági vállalkozás formájában, kötött tőkehozam biztosítása mellett bizonyította a gyakorlatban, hogy a faluközösséghez kötődő életforma és az ipari környezet által biztosított előnyök ötvözésével teljesen új, egészséges lakókörnyezet szervezhető. Elméletét a földérték-növekményre alapozta. Felismerte, hogy ezt a többletet a fejlesztés hozza létre, s ezt elsősorban az ott lakóknak és az általuk biztosított környezetnek lehet tulajdonítani. Ezért minden fejlesztés a vállalkozáshoz gyűjtött tőke jövedelméből biztosítható úgy, hogy a részvényesek korlátozott – előre meghatározott – jövedelmezőségén (5 %) felül minden eredményt a program megvalósítása érdekében forgatnak vissza. Vagyis kizsárolták a spekulációnak a közösségre káros következményét. Howard hosszútávon a teljes világ lakáskultúráját és életformáját kívánta megreformálni. A gondolat alapja, hogy ha egy egészségtelen nagyvárosból az egyén és a család számára is egészséges életkörülményeket biztosító kertvárosba költöznek, a közeli nagyváros legszegényebb, legelmaradottabb negyedei kiüríthetők. Ezzel megtehető a leromlott, egészségtelen életfeltételeket nyújtó nagyvárosi negyedek megújulási lehetősége. Letchworth, (és később Welwyn) példája jól bizonyította Howard elméletének megalapozottságát. Munkásságáért utóbb királyi elismerésben részesült, így Sir Ebenezer Howardként válhatott ismertté nem csak az építészettörténet területén, hanem az egyetemes kultúrtörténetben is.¹⁸

¹⁶ Hillmann, Judy: The Bournville Hallmark – Housing for 100 Years. The Bournville Village Trust 1994.

¹⁷ Sellers, Sue: Sunlighters The Story of a Village. London, 1988.

¹⁸ Miller, Mervyn: Letchworth The First Garden City. Chichester 1993.

4. kép. Letchworth-i utcásor (Szelényi Károly felvétele)

A kertváros-gondolat elterjedése

Howard könyvének hatására megalakultak az első kertváros-építő társaságok. A nemzetközi konferenciákon a szakemberek mellett megjelentek a példa értékű telepeket építő gyárosok és azok is, akik hasonló vállalkozáson gondolkodtak. John Rowntree csokoládégyáros az 1902-ben Bournville-ben tartott kertváros-építészeti konferencián ismertette meg Raymond Unwin építész, aki így lett vállalkozásának tervezője. A York mellett felépült város épületei a kor építészeti irányzatának megfelelő racionalitást képviselnek. London Brentham külvárosát 1901-ben kezdték építeni. Ez az első lakó-együttes, ahol a lakóközösség szerveződött építőközösséggé és maguk formálták meg új lakókörnyezetüket a kertváros szellemiségének megfelelően. Ezt az együttest az első városi kertvárosnak tekinthetjük. Nem iparral, vagy mezőgazdasági övezettel körbevett önálló város épült, hanem a meglévő városi szolgáltatásokat élvező új, de környezetétől független önálló lakókörnyezet született.

Henrietta Barnett a kertváros-építészet szellemiségét követve szervezte meg London egy másik városrészének, Hampsteadnek a felépítését. (1907). Külön célként jelölte meg, hogy minden társadalmi réteg számára teremtsenek alkalmas otthont. Howard városmegújítási gondolatát is követte Barnett, amikor a ma is zárt városi egységet képző együttesét felépítette, ahova elsősorban a legjobban szlömösödött kelet-London lakosait költöztette.¹⁹

¹⁹ Miller, Mervyn – Graay, Stuart: Hampstead Garden Suburb. Chichester, 1992.

5. kép. Hampstead Garden Suburb Temple Fortune Hill és a Willifield Way találkozása
(Szelényi Károly felvétele)

Letchworth sikere nyomán Howard új vállalkozásba kezdett az I. világháború után. Welwyn Garden City Louis de Soisson építész tervei alapján épült. Ez volt a második angol kertváros London és Letchworth között. Ebenezer Howard itt is komoly szerepet vállalt a megvalósításban. Az 1920-as évektől az 1960-as évekig épült ki teljes nagyságában az új város minden iparával, szolgáltatásával és intézményhálózatával. A korának funkcionális szemléletét követő építészetnél elsődleges szempont volt a gazdaságosság.²⁰

Howard elméletének hatására világszerte nemzeti kertváros-építő társaságok alakultak. Ezek játszották a legjelentősebb szerepet a gondolat elterjedésében. Az 1901-es és az 1902-es nemzetközi konferencia tovább ösztönözte a nemzeti kertváros-építő társaságok megalakulását. A kertváros-építési mozgalom Angliából indult. Ahogy ott is megvoltak az előképek, más országokban is fontosnak tartották megismerni az előzményeket. A világ egyre nagyobb figyelemmel volt az angol lakásépítészetre. Németország élen járt később is a kertvárosépítésben és elterjesztésében, 1902-ben megalapították a Német Kertváros-Építő Társaságot. A *Städtebau* című folyóirat egy évtizedig volt a kertváros-építészet és -mozgalom legfontosabb fóruma. Az angol lakásépítés iránt megnövekedett érdeklődés ösztönözte, hogy 1904-ben megjelent Hermann Muthesius *Das Englische Haus* című

²⁰ De Soissons, Maurice: Welwyn Garden City: Town Designed for Healthy Living. Cambridge, 1988.

könyve. A kor legjelentősebb német programjai sorában a német Bournville-ként ismertté vált esseni Margaretenhöhe-t (1909–1920, Georg Metzendorf) és a legnagyobb vállalkozást, a drezdai Helleraut (1909–1911, Richard Riemerschmid) említhetjük. Ernst May, aki számos lakóegyüttest tervezett Németországban, Unwin irodájában Hampstead tervezésébe is bekapcsolódhatott. Ő fordította német nyelvre Howard könyvét.

1907-ben határozta el a strasbourg-i Stockfeld megépítését a város külterületén, hogy a megújulását váró belváros lakóit új otthonhoz juttassák. 1909-től épült a városi kertváros Edouard Schimpf (1877–1916) terve alapján.²¹

A francia kertváros építő társaságot Georges Benoit Lévy (1880–1960) alapította. 1903-ban kiadott *Cité Jardin* című összegző munkája még csak a forrásokat említhette. Természetes, hogy a legnagyobb terjedelemben az angol városokat ismertette, de más országok, így Magyarország is szerepel a könyvében. Személy szerint megemlíti Rózsa Károlyt, aki valószínű, hogy a később nem megvalósult magyar kertváros-építő társaság megszervezését vállalhatta magára. A kertváros-építés eszméje megjelent Toni Garnier „Cité Industrielle” (1901) tervében is, ahol a jövő ipari városát mutatta be. Itt találkozott a fiatalon az irodában dolgozó Le Corbusier is a gondolat, aki néhány évtizeddel később más elvek szerint, de szintén kertváros-építésről álmodik.

Culpin 1913-ban tekintette át a kertváros-építészeti világhelyzetét. 42 országot sorol fel, ahol kertváros-építési mozgalom volt és saját helyi újságot is kiadtak. Talán nem lehetett minden adatot ellenőrizni, mert Magyarországot is felsorolja. A szerző szerint dr. Kováts Elemér (VI. ker., Andrássy u. 60.) vállalta, hogy a Magyar Kertváros Szövetséget megalapítja és elindítja folyóiratukat. Nem tudjuk, hogy mi lett a társaság sorsa, de valószínű, hogy a világháború elsodorta a lehetőséget.²² Máshol viszont jelentősebb hatása volt a mozgalomnak. Az orosz Vladimir Szemjonov (1874–1960) szintén járt Unwinnál és a hazájában Howard eszméjének fontos hirdetője lett. A forradalom után Moszkva főépítészeként és a II. világháború utáni újjáépítések szervezőjeként nagy hatása volt a városépítészetre. Indiában Lutyens, Hampstead jeles építészének közvetítésével jelent meg a gondolat. Luytens Új-Delhi egyik meghatározó várostervezője lett. Palesztínában a mosav településeket tudatosan a Howard-i elvek szerint tervezték. Richard Kauffmann 1921-ben tervezte Nahalalt, a teljesen kör alaprajzú települést. Amerika, Ausztrália, Afrika, Dél-Amerika és Ázsia számos országában szintén virult a kertváros-építészeti.

Ugyanez a komplex településfejlesztési szemlélet teremtette meg a korszerű városépítészeti alapjait. Az iparosodással együtt járó urbanizáció ellentmondásaiból kiindulva kereste Howard a települések megújulásának lehetőségét. A világ új, egészséges városálózatának szemléletéből a településfejlesztés, a gazdaságfejlesztés, a politika és az építészeti is sokat tanult. Interdiszciplináris tudománnyá alakította a városépítészeti.

²¹ Jonas, Stéphane (ed.): *Les Cités-Jardins du Mitteleuropa. Étude de cas de Strasbourg, Dresde, Wrocław, et Budapest.* Budapest, 2000.

²² Culpin, G. Ewart: *The Garden City Movement Up-To-Date.* London, 1913.

A kertváros-építészet és Wekerle Sándor

Az első állami építésű kertváros, a Wekerle

Howard magánvállalkozásként, magántőke bevonásával építette elméletét. Gondolatai azonban állami programokat is meghatároztak. Az egész világon a legelső állami építésű, kertváros-építészeti gondolatok mentén megvalósított lakóegyüttes Magyarországon valósult meg. A *kispesti munkás- és tisztviselő-telep* (1908.) a kezdeményező Wekerle Sándor miniszterelnök után ma a Wekerle-telep nevet viseli. Letchworth építésének megkezdése után öt évvel indult az állami vállalkozás azzal a céllal, hogy a piacon megjelenő nagy mennyiségű lakás révén letörjék az embertelen budapesti lakásbérleti díjakat. Ez ugyanaz a gondolat, mint a strasbourgi megújulás, vagy amit Henrietta Barnett Hampstead építéskor tűzött maga elé vállalkozásakor; ugyanaz az utópisztikus elképzelés, ami alapján Howard minden nagyváros megújulását célozta meg. Wekerle Sándor ezt a modellt vette át és bizonyította az állami programmal is Howard elképzelésének gyakorlati alkalmasságát. Az akkori Budapest határában megvalósuló program hatására valóban felszabadult a fővárosi lakásbérleti piac és lehetővé vált a főváros városi megújulása. (Magyarországon is megvoltak a teletszerű építések előzményei: ide sorolhatók a járműjavítók melletti MÁV telepek, a diósgyőri együttes, a rákosligeti Munkás Otthon, a Ganz Tisztviselőtelep, és mások. Hazánkban sajátosság, hogy a telepített mezőgazdasági falvak az ipari falvaknál is korábban jelentek meg. A hajdú települések, Mária Terézia falutelepítési programja, Tessedik Sámuel munkássága egyedi vonulatnak tekinthető a kertváros-építészet előtörténetében.)²³

Buda és Pest egyesítése után, 1873 és 1900 között két és félszeresére nőtt Budapest lakóinak száma. A kiegyezés utáni kor gazdasági fellendülése a városi fejlődésre is ösztönzőleg hatott. Az egyre szaporodó üzemek vonzották vidékről a munkásokat. A gyors növekedés soha nem látott helyzet elé állította a fővárost. Nem készült fel a messziről érkező ipari munkások és azok családjaik fogadására. E hirtelen változás hatására természetesen új igények is jelentkeztek. A bérházépítkezések nem tudtak lépést tartani az egyre jobban növekvő lakásigénnyel. A főváros is kényszerhelyzetbe került, hiszen komoly feszültséget okozott a lakosság szociális és egészségügyi ellátása.

A kialakult fővárosi lakáshelyzettel együtt járó egészségügyi és szociális helyzet kormány szintű intézkedést kívánt. 1908-ban kormánydöntés született 10 000 munkáslakás felépítéséről. Bárczy István, budapesti polgármester szociális lakásépítési programja keretében 6120 kislakás épült 1909 és 1913 között. Ebben a korban vetődött fel, hogy Nagybudapest egyes fejlesztési feladatait terjesszék ki az agglomerációs határig. Így forrhatott egybe a fővároson kívül épülő új lakótelep építésének a programja Budapest várospolitikai kérdéseivel. A program legjelentősebb vállalkozása a kispesti Wekerle-telep, ahol 20.000 fő számára Howard-i méretű kertváros épült 1909–1926 között.

²³ *Theschedik Sámuel*: A paraszt ember Magyar országban. Mitsoda és mi lehetne, egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben. Pétsset, 1786.

Már a vállalkozás előkészítésekor létrehoztak egy külön vegyes bizottságot, amelynek az volt a feladata, hogy összegyűjtse az érintettek álláspontját. A bizottság tagjai a Pénzügyminisztérium, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, valamint az érdekelt község és a főváros képviselőiből állt. Feladatuk volt, hogy a tervezett program illeszkedjék valamennyi érintett település fejlesztési koncepciójához. A program megvalósítása a Pénzügyminisztérium feladata volt. A helyszín kiválasztásánál nagyon is racionális szempontok játszottak szerepet. A Kispest, Szentlőrinci puszta néven emlegetett terület teljesen kihasználtan volt, homokos talaja nem tette lehetővé a gazdaságos földművelést. A beépítetlen terület igen alkalmasnak látszott egy ilyen léptékű lakásépítési program számára. A területnek csak egy tulajdonosa volt, az adásvételt gyorsan rendezhették. Az eltervezett építési ütemhez már lényegesen korábban kellett gondoskodni a terület előkészítéséről, a megfelelő építőanyag ellátásról. Ezért legelőször a helyszínen egy mészhomoktégla-gyárat kellett felépíteni.

6. kép. A Wekerle főtere (Kós Károly tér) a 3. sz. épületet Kós Károly, a 4. sz. épületet Schodits Lajos és Éberling Béla tervezte. (Nagy Gergely felvétele)

A tervektől a megvalósításig

Magyarországon ilyen jellegű és léptékű feladatot eddig még nem valósítottak meg. Elfogadva Fleischl Róbert építész előterjesztését, nyilvános tervpályázatot hirdettek a telepítési koncepcióról, így minden építész bemutatthatta elképzelését. A megvalósításra kiírt tervpályázatot követő döntés értelmében nem a pályázati eredménynek megfelelően folytatták a telep megvalósításának az előkészítését. A tervezett gyors építési ütemmel

nem látszott megvalósíthatónak a bonyolultnak tartott nyertes telepítési terv az elképzelt határidőn belül. Győri Ottmár, a Pénzügyminisztérium alkalmazottja kapott megbízást arra, hogy a pályázat eredményeit felhasználva gyorsan és olcsón megvalósítható telepítési javaslatot dolgozzon ki. A Győri-féle terv valóban gazdaságosabbnak tűnik, mint a tervpályázaton díjazott elképzések. Úgy tudta megőrizni a laza kertes beépítést, hogy az utcák és a közterületek aránya 27,5 %-ra csökkent.

Győri Ottmár a telepítési tervben határozta meg az adott helyen az adott épület típusát, törekedve arra, hogy az utca, a városrész rangjának megfelelő épületek határozzák meg a beépítést. Ugyanígy figyelt a hangsúlyokra, a tömegformálásra, hogy a településkép hierarchikus rendje mellett a belső ritmusa is érvényesüljön. A títusterveket a tervező nevének kezdőbetűjével jelölték. Wekerle Sándor végig figyelemmel kísérte a tervezést. A minisztériumi tervezőcsoport két tervet is készített – állítólag Wekerle útmutatása alapján. Ezeket W I. és W II. jellel jelölték. A további épülettípusok: A.K. (Árkay Aladár, Kallina Géza), B. (Bierbauer István), F. (Fleischl Róbert), Fi. (Fiala Géza), K. (Kotál Henrik), L. (Lechner Lóránd), P. (Palóczy Antal), K.S. (Komjáthy Sándor), P.V. – P.Va. – P.Vb. (Pénzügyminisztérium – Vásárhelyi Dezső), S.É. (Schodits Lajos, Éberling Béla), T. Tichtl György), V.D. Vásárhelyi Dezső (?), Wä. (Wälder Gyula). K.V. és SZ.A. típusal jelölt épületek is találhatóak a telepen. A házak 70 %-a földszintes, 30 %-a emeletes. Egy lakásra mintegy 70–90 négyszögöl jutott, a lakáshoz való kert területe 50–70 négyszögöl.

A közintézmény-hálózat a telep színvonalas ellátását szolgálta. Egyaránt foglalkoztak kereskedelmi, a kulturális, az egészségügyi és az oktatási létesítmények telepítési kérdésével. A négy alközpontba települt az iskola, a tornacsarnok, az igazgatói és tanítói lakás. A rendőrségnek külön épület épült, a csendőrség is saját épületet kapott. A postaépületet a főtér közelében helyezték el. Az eredeti elképzést a későbbi pénzühiány megváltoztatta, a tervezett kórház felépítése végképp elmaradt. A villamos bevezetését is tervezték, hogy a fővárossal kedvezőbb legyen a közlekedési kapcsolat, a kocsiszínnak is kijelölték a helyét. Sajnos ez a szárnyvonal sohasem épült meg.²⁴

Wekerle sem a tervpályázati javaslatok, sem a később kidolgozott változatok között nem talált a telep rangjához méltó építészeti megoldást a főtér kialakítására. Az idő rövidsége miatt csak erre a programra meghívásos tervpályázatot hirdettek, ahol a felkért építészek pályaművei közül Kós Károly elgondolását fogadták el. Egyedül ő gondolkozott zárt térfalban. Minden kiemelt útvonal kialakításánál törekedtek arra, hogy valamilyen hangsúlyos épület, hangsúlyos építészeti tagozat adjon az útnak irányítottságot. A Fő tér két térfalának utca-áthidalói erre kiváló lehetőséget nyújtottak. Valamennyi főtéri épület tervezőjét ismerjük: Tornallyay Zoltán (1. sz.) Kós Károly (2–3. sz. és a kapu), Schodits Lajos, Éberling Béla (4. sz.), Györgyi Dénes (5. sz.), Mende Valér (6.sz.), Prokisch János (7. sz.), Haász Gyula és Málnai Béla (8. sz.), Wälder Gyula (9. sz.), Zrumeczky Dezső (10–11. sz.), Barát Béla és Novák Ede (12–13. sz.), Wachtel Elemér (14. sz.) valamint Heintz Béla (15. sz.) építészek tervezték a központ épületeit. A mai központi park közepére tervezett, de meg nem valósult kaszinóépület tornya is hasonló szerepet tölthetett

²⁴ *László Gyula: Wekerle állami munkástelep monográfiája. Budapest, 1926.*

volna be. A kapukkal összefogott keleti és nyugati oldal zártabbá vált, mint a másik két irányban épült, de itt is azonos szélességű úttal megszakított térfal.

Az I. világháború után lelassult az építkezés. Csak a húszas évek közepén döntöttek a főtéri építkezések folytatásáról. Ekkor már fel sem merült, hogy megépítsék azokat a közintézményeket, amelyek telepítéséről a háború előtt oly sok vita folyt.²⁵

7. kép. A Wekerle főtere (Kős Károly tér) a 2. sz. épületet Kős Károly, az 1. sz. épületet Tornallyay Zoltán tervezte. (Nagy Gergely felvétele)

A Wekerle-telep kisugárzása

A Wekerle-telep az európai kertváros építészeti tendenciákhoz alkalmazkodva hirdeti kora politikusainak és építészeinek nyitott szemléletét. Nem sokszor volt a magyar építész a világ építész-történetének az első sorában. A kispesti munkás- és tisztviselő-telep világosan megfogalmazott kertvárosi elveivel és megvalósult építészeti formájával ezen kevés példa egyike. A telep üzemeltetését és fenntartását a helyi adottságokhoz igazították; család- és otthonteremtő programokat valamint számos képzési programot is szerveztek az itt lakóknak. A helyi civil szervezetek mintaszerű közösséggé kovácsolták a lakosokat. Mindez a világ számára is például szolgált: a két világháború között számos országból érkeztek tapasztalatot gyűjtő külföldi szakemberek, akik mintának tekintették a Wekerlét.

²⁵ Nagy Gergely – Széleányi Károly: Kertvárosunk, Wekerle. Budapest, 1994.

A kispesti telep felépülte után létrehozott magyarországi együtteseket áttekintve láthatjuk, hogy a rangosabb kertvárosias telepek építészei közül többen részt vettek már a Wekerle tervezési munkáiban is. Ez az építész közösség szinte műhelyt alkotva dolgozott, és az ország különböző pontjain kisebb léptékben, de hasonló igényességgel terveztek kertvárosi telepeket. Győrben Fiala Géza, Dunakeszin Kotál Henrik, Albertfalván Barát Béla, Novák Ede és Wälder Gyula.

A kertváros fogalmához kötődő szóhasználat pontosítása

E rövid áttekintésből is látszik, hogy a Howardi elképzeléseket követő kertvárosi alapelvek teljességének megfelelően a településszerkezeti és településhálózati kapcsolatokat tekintve három eltérő adottságú helyzet különböztethető meg:

A kertváros (Garden City) a kertváros-építési program részeként telepített iparral ellátott, egészséges életfeltételeket biztosító tervezett, saját infrastruktúrával rendelkező város, ahol korlátozott az építhető házak száma. Minden lakásra elegendő fény, levegő, pihenőkert jut. A város egésze biztosítja a természetes szépséget, különös kapcsolatokat alkotva a környező területekkel. Az egyén és a közösség számára lehetőség nyílik a teljes társadalmi életre. A város nemcsak lakó-, hanem ipari és kereskedelmi funkcióval is rendelkezik, teljes életet biztosít. Nem kell más, zsúfolt városokban keresni a munkahelyet. A központot a lakóterület alkotja. A nagyobb külső övezet a mezőgazdasági zóna – a farmok, gazdálkodók területe, hogy közvetlenül a termelőtől lehessen az árut biztosítani. Kötött méretű, folyamatos zöldterület veszi körül. A teljes terület köztulajdonban van vagy a közösség által szervezett szervezet irányítása alatt áll. A világon csak Letchworth és Welwyn, valamint a ma már Budapesthez tartozó Wekerle-telep sorolható ide.

A kertvárosias település (Garden Village) olyan kisméretű kertváros, ahol egy közeli nagyvárostól függ a terület (víz- áram stb.) ellátása. Leginkább egy ipari üzem szolgálja és a település is egy ipart szolgál. Ilyen Bournville és Port Sunlight. Magyarországon a budapesti gázgyár, vagy a győri ágyúgyár telepe sorolható ebbe a kategóriába.

A városi kertváros (Garden Suburb) a kertváros-építéssel szememben a természetes városi növekedés egészséges feltételét biztosítja. Egy városban belül kialakuló önálló, tervezett településrész, ami elszőlődött más városrészek felszabadítását is szolgálja – megteremtve a nagyobb város megújulásának a lehetőségét. Erre magyar példa a két legjelentősebb OTI telep (Albertfalva, Magdolnaváros), vagy a budapesti Ganz-Tisztviselőtelep.

A helyszínek ismeretében és a példák alapján érdemes elgondolkodni azon, hogy talán a mai kertvárosként jegyzett lakásépítési programok is eredményesebbek lehetnének, ha azok valóban a kertváros-építéssel gondolat jegyében valósulnának meg.

A kertvárosok és a korai munkáslakótelepek – mint ezt a történetük ismertetésével talán bebizonyítottuk, a városépítés történetének fontos fázisát képviselik máig érvényes tanulságokkal. Ezért védendők, ezért kezelendők műemlékként. Ennek fölismerésében Magyarországon és a szomszédos országokban Winkler Gábornak fontos szerepe volt, munkája nyomán sokhelyütt indult meg műemléki védelmük is. Ezért gondoltuk úgy, hogy a kertvárosok keletkezéstörténetével emlékezünk rá.

MŰHELY

ifj. Sarkady Sándor – Jankó Ferenc:

Amerikai és szovjet légitámadások
Sopron ellen: Winkler Oszkár
bombakár-felmérési jegyzéke

Egy verőfényes szerdai napon, 1944. december 6-án érte a várost az első amerikai szőnyegbombázás. Ekkorra már alig volt célpont az ország területén, amit ne bombáztott volna a szövetséges légierő. Sopron menekültekkel felduzzadt lakossága mégis hamis illúzióba ringatta önmagát: ezt a vidéki iskolavárost, kedvelt üdülőhelyet meg fogják kímélni a bombák. A város vélt jelentéktelenségének hite csak nőtt az eseménytelen légiriadók szaporodásával. 1944. október 13-án (két nappal a kormányzó sikertelen kiugrása előtt!) készült légi felvételen azonban már bombázandó célpontként szerepelt a város két vasúti pályaudvara.¹ A légi stratégia már számolt a soproni célpontok szétzúzásával. Mind a mai napig tartja magát az az abszurd állítás, hogy Sopront az itt székelő nyilas kormány miatt érte a támadás, pedig a várost valójában stratégiai fontosságú vasútvonalai miatt támadta meg öt ízben a 15. légi hadsereg. A város történetének máig legszomorúbb Szent Miklós napja volt ez egész eddigi története során.² Ekkor érte tehát először támadás a város vasúti pályaudvarait, ezek voltak az elsődleges célpontok. De ekkor érte találat – tanulmányunk forrásközléséhez kapcsolódóan – a Szent György utca elejét is.³ Az egyik bombázócsoport parancsnokának jelentése szerint „[a] károk nagyságát tekintve hat támadó egységünkől öt kiváló eredményeket jelzett”, amely már ekkor katasztrofális helyzetet okozott a város több pontján. Egy másik bombázócsoport a Déli pályaudvart támadta volna, ezt azonban elvétele a Lőverek, a Várkerület tarolták le a bombákkal. De jutott a bombákból a „nagycenti pályaudvarra” is.⁴

Ez volt a 104.(!) légiriadó. A B-24-esek hét hullámban 25 percen keresztül bombázták Sopront. Romokban állt a patinás Várkerület, a Mátyás király utca egy része, a Csengery utca, a Deák tér, valamint a Frankenburg és gróf Tisza István utak. Telitalálatot kapott az Árpád utcában álló Székely és Társa könyvnyomda, valamint az autógarázs. A GYSEV pályaudvaron súlyos károk keletkeztek az épületekben és az emberéletekben is: a szolnoki csapatkórház sebesültjei elégték a vasúti kocsikban, a mellettük lévő vágányon

¹ The U.S. National Archives and Records Administration, Damage Assessment Reports: III a (2679) Sopron, Hungary. National Archives Identifier: 4738635 Container Identifier: 149 HMS Entry Number(s): Entry 27, I-10 Creator: War Department. U.S. Strategic Bombing Survey. European Survey. Intelligence Branch. Target Section. 1944-1945. A továbbiakban: National Archives

² Bővebben lásd: ifj. Sarkady Sándor: Nekik térkép e táj... Amerikai légitámadások Sopron ellen 1944-1945. Sopron, 2012, 10-11; *Uő*: Bombázópor a hűség városára. Rubicon 25 (2014) 8. sz. 90-93; *Uő*: Légitámadások Sopron ellen. Soproni Szemle 62 (2008), 47-51.

³ Boronkai Pál: Sopron újjáépítése. Soproni Szemle 14 (1960), 8-33.

⁴ The Albert F. Simpson Historical Research Center at Maxwell Alabama (AFHRA) 450th BG A.P.O. 520 „Mission Analysis Sopron 6 december”. Bővebben ld. Sarkady 2012, 12.

álló tehervagonokban pedig lőszerrek és tányéraknák robbantak fel. A pályaudvar berendezéseit mintegy 78 db 500 fontos romboló bomba zúzta szét.⁵

A bombázás szem- és fültanúinak visszaemlékezéseit jól ismerjük, Dr. vitéz Házi Jenő városi főlevéltáros, vagy Friedrich Károlyné szavai megrázóan idézik fel a bombázások óráinak szörnyűségeit, de tragikomikumát is.⁶ Az első bombatámadás kapcsán Dr. Németh Alajos lelkész 310 halottat említ név szerint,⁷ ez a szám azonban csak egy rész lehet az összes elhunytak. Dr. Kamenszky Árpád polgármester minden tőle telhetőt megtett, hogy enyhítsen a szenvedőkön a rászorultakon. A városi tűzoltóság, hősiességével napokig oltotta a Molnár szállót, a Drogériát, a GySEV palotát és gumigyárat. Sajnos más vidéki városokkal ellentétben, Sopron hivatalos kárjelentése a támadásról (bár elkészült), mind a mai napig nem került elő...

December 11-én elkészültek az első kiértékelő légi felvételek a bombázásról. Az amerikaiak előtt világossá vált, hogy az elsődleges célokban mégis kevés kár esett. A kiértékelők jól látták, hogy további rombolásokra lesz szükség, ha a vasúti utánpótlást meg akarják bénítani Sopronban.⁸

A második amerikai légitámadás 1944. december 18-án történt. Ez azonban a város számára „kedvezőbb” időjárási helyzet miatt kevesebb pusztítást okozott. Mintegy háromszáz bombát így is ledobtak a városra, jóllehet a támadást nem tudták megfigyelni és kiértékelni sem.⁹ A bombazápor tarolta a Felső és Alsó Lövérek közötti területet. Fájdalmas pusztítást vitt végbe a soproniak kedvelt kiránduló helyein. A támadásnak Dr. Németh Alajos feljegyzése szerint negyven halottja volt.¹⁰ A harmadik amerikai légitámadásra a rákövetkező napon, december 19-én került sor. Sopron környékére mintegy 146 db. romboló bombát dobtak le, ám a gépek támadása aznap kiértékelhetetlen volt. A fennmaradt amerikai és magyar források tanúsága szerint sem a december 18-i, sem a december 19-i bombatámadások nem érték el elsődleges céljukat. A soproni Déli pályaudvar szinte teljesen sértetlen maradt immár három amerikai légitámadás után!¹¹

1945. február 21-én a GySEV pályaudvar és környéke bombázására került sor. Bár „jól koncentrált bombázás érte a pályaudvart és környékét” [...] [a] megmaradt fővonalon még mindig lehetséges a közlekedés.” szöveg az értékelők jelentése.¹²

A Sopront ért utolsó, de minden korábbinál pusztítóbb amerikai légitámadás szovjet felkérésre történt, 1945. március 4-én. Ezúttal nem B-24-es hanem B-17-es légierődök támadták a várost és pályaudvarait. Újra találatokat kapott a Várkerület, de romokban állt

⁵ Lovas Gyula: *Légoltalom vigyázz! Sopron... Sopron*, 2003; Sarkady 2008.

⁶ MNL GYMSM Soproni Levéltára XIV.98.1, idézi: Sarkady 2012. 96. illetve 242.

⁷ Németh Alajos: *Sopron könnyes-véres dátumai*. Sopron, 1993.

⁸ National Archives Catalog, Sarkady 2012.

⁹ AFHRA A 6493-as mikrofilm. Ld. bővebben Sarkady 2008. 40.; Sarkady 2012. 50.

¹⁰ Németh 1993, 56–57.

¹¹ Sarkady 2012. 58.

¹² National Archives Catalog és AFHRA IRIS Nr. 00248399. idézi: Sarkady 2012. 61.

a Zita kórház, a Kőfaragó tér környéke is.¹³ Kubinszky Mihály professzor úgy emlékezett vissza, hogy „[a] március 4-i bombázás után egy órával Sopron felett a kék égen kirajzolódott a felderítőgép kontúrja. Megállapíthatta, hogy a soproni pályaudvarok szinte teljesen elpusztultak. A háború hátralévő heteiben valóban a déli pályaudvaron alig sikerült egy átmenő és egy kitérő vágányt provizóriumként helyreállítani. Több bombázásra már nem volt szükség.”¹⁴

1945. március 29-én, 30-án és 31-én vörös csillagos szovjet, Boston típusú bombázó ezredek és azok kötelékei támadták Sopront.¹⁵ Mind a mai napig makacsul tartja magát az a szóbeszéd, hogy a szovjet gépek támadása jelentéktelen károkat okozott csupán. Az alábbi és eddig még nem közölt szovjet katonai források egy-egy bombázógép pilótájának vagy navigátorának hivatalos jelentései azonban másról tanúskodnak.¹⁶ „1945. március 29. A személyzet bombázta az ellenség csapatszállító szerelvényeit Sopron állomásán. Eltekintve a feladat teljesítésének nehézségétől, amit a levegőben őrző vadászpilóták okoztak, a személyzet teljesítette a feladatot. Hat bombatalálatot regisztráltunk a célterületen, az állomás lángbaborult.”¹⁷ „Teljesítve a harci feladatot, a legénységi állomány és a műszaki felszerelés bombázását Sopron városában, a telitalálatos bombák hat tűzfészket hoztak létre, lerombolva négy épületet, megsemmisítve kilenc gépjárművet.”¹⁸

1945. március 30-án a 449. bombázó-ezred Boston bombázói saját veszteség nélkül támadták a várost, majd következő nap 1945. március 31-én a teljes 244. szovjet bombázóhadosztály volt bevetésben Sopron felett. Ekkor a 260., a 449. és a 861-es bombázó ezredek vetették halálos bombaterhüket a városra. A 861-es ezred egyik gépének jelentésében olvashatjuk: „A teljes személyzettel és 18 db. Boston bombázóval bombáztuk az ellenség alakulatainak és műszaki felszerelésének állományát Sopron városában. Nyolc hiteles becsapódást regisztráltunk. Öt tűzfészket keletkeztetett...”¹⁹ A szovjet előrenyomulást próbálta fékezni az utolsó, április 3-án történt német légitámadás.²⁰

Az 1946-os polgármesteri jelentés többek között megállapította, hogy „... [a] várost ért légitámadások száma kilenc, ... háborús cselekmény következtében életét veszítette 2200 fő [...] ép és kevésbé sérült épületek 1366 (39 %), sérült épületek 1285 (37 %), súlyosan sérült 385 (11 %) rom épületek száma 440 (13 %).”²¹ A város történetének ez a négy hónapja az

¹³ Sarkady 2012. 66–67.

¹⁴ Bővebben, ld. Pröhle Jenő – Kubinszky Mihály: Hozzászólás Hiller István – Németh Lajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941–45) című tanulmányához (SSz. 1978–1979). Soproni Szemle 34. évf. (1980). 1. sz. 90–91.

¹⁵ A-20 Boston amerikai gyártású, kétmotoros, ötszemélyes bombázó. A szovjetek több mint 200 gépet vetettek be magyarországi célpontok ellen.

¹⁶ Orosz Központi Katonai Archívum Podolszk (CAMO) A hivatalos szovjet jelentések másolataért köszönetet mondunk Horváth Gábor kanadai repülő szakírónak

¹⁷ CAMO 14 Gv BAP Szmirnov pilóta.

¹⁸ CAMO 260 BAP Szaricsev navigátor.

¹⁹ CAMO 861 BAP Vasziljev navigátor.

²⁰ Németh 1993. 166.

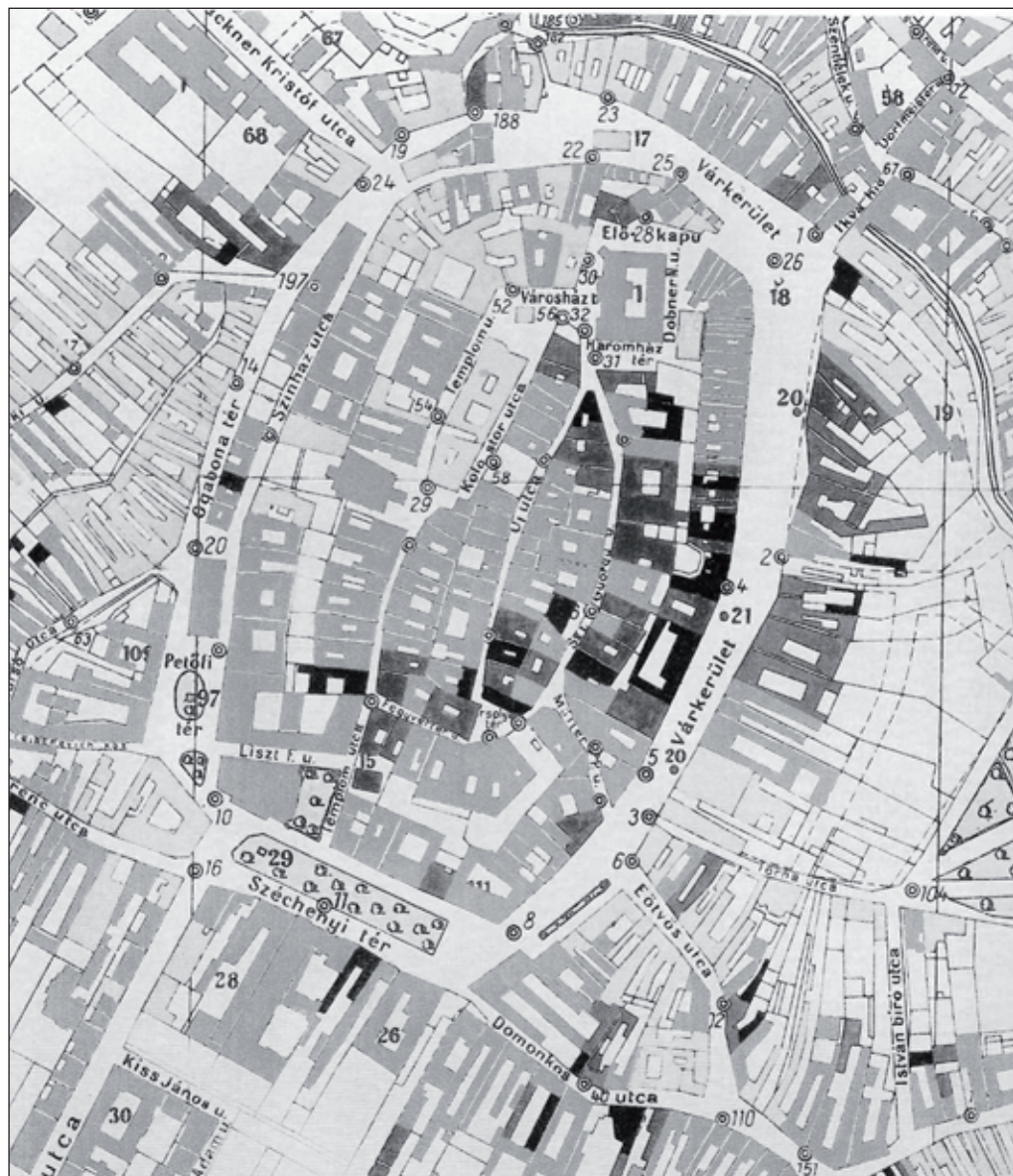
²¹ MNL GYMSM Soproni Levéltára 12768/1946 A légitámadásokat követően Sopron vált a legromosabb vidéki várossá.

iszonyat időszak volt. A bombázások váratlansága (különösen az 1944. december 6-i támadás) számtalan ártatlan életet oltott ki. A soproniak emlékezetében máig gyógyíthatatlan sebek keletkeztek: elveszett hozzátartozók, romba dőlt életek (1. ábra).

1. ábra. Légifénykép, 1945. március 4. 13.50 Támadás 22800 lábról Sopronra (AFHRA 99 BG M/Y SOPRON)

1945 áprilisának végén a Soproni Nemzeti Bizottság létrehozta a Városi Helyreállítási Tanácsot, amelynek elnökéül a polgármestert, Kamenszky Árpádot választották meg, aki ezután több rendeletével igyekezett előmozdítani a helyreállítás megindulását, a Tanács pedig a városi mérnöki hivattal, s az 1946 elején megalakuló Városi Építészeti Szaktanáccsal (soraiban ugyancsak Winkler Oszkárral) együttesen a szakmai irányítást végezte. A Tanács tagja volt Füredi Oszkár, Hárs György, Kovács László, Winkler Oszkár, Hantó István és Bergmann (Boronkai) Pál. 1945 májusában a mérnöki hivatal 18

2. ábra. Bombasérültségi térkép, 1945. nyara. Soproni Földhivatal. Jelmagyarázat a világos színtől a feketéig: sérületlen és könnyen sérült, közepesen sérült, súlyosan sérült, rombadólt épület

helyreállítási körzetre osztotta fel a szétbombázott Sopront abból a célból, hogy felmérjék, milyen károkat okoztak a légitámadások és a három napig tartó utcai harcok.²² A felmérést végzők között találjuk többek között Hárs György, Tompos Ernő, Prattinger Gyula, Szakál Ede, Boór Nándor, Németh László nevét, az első kerület felméréseivel, amely a belváros keleti és déli részét jelentette, pedig Dr. Winkler Oszkár építészmérnököt bízták meg. Az ő felmérése 1945 júniusában készült, amely egy ideiglenes májusi jelentéssel egészül ki. Ezt közöljük teljes terjedelmében az alábbiakban (2-3. ábra).²³

Szent György-utca. 1-21¹²

UTCA	HÁZSZÁM	TULAJDONOS	ÉVEK	LAKÓK	SZÁLLÁS	MINŐSÍTÉS				ANYAG- SZÜKSÉGLET	JEGYZET
						I	II	III	IV		
Szent György-utca	1	FRONZLIK JÁNOS ME	II	40	7					5000 ÉRD. NÉGY CSEREP	az egész épülethez (udvar) teljesen rombolott. Kőfalak, falak, padlók, tetőzetek, az egész tetőzetek felül teljesen megsemmisült. A házban minden felül. Tetőzetek és cserepelemek teljesen elpusztultak. A ház alapjai is teljesen megsemmisültek.
	3	HAUER SZABITVÁNY, JÓZSEF	II	29	1					6000 ÉRD. NÉGY CSEREP	Utca, víz látható (B) az udvaron van. Nagyon rossz állapotban (B) az egész ház az udvaron van. A házban minden felül. Tetőzetek és cserepelemek teljesen elpusztultak. A ház alapjai is teljesen megsemmisültek.
	5	SPEK JÁNOS	II	3	1					1000 ÉRD. NÉGY CSEREP	Tetőzetek, víz látható (B)
	7	SZ. BENEDEK RÓ. POMNÁPTALAN 10. TEMPLOM	II							10000 ÉRD. NÉGY CSEREP	Tetőzetek, víz látható (B) az egész ház az udvaron van. A házban minden felül. Tetőzetek és cserepelemek teljesen elpusztultak. A ház alapjai is teljesen megsemmisültek.
	9	SZ. BENEDEK RENY GIMNÁZIUM	II	3	1					3000 ÉRD. NÉGY CSEREP	Tetőzetek, víz látható (B) az egész ház az udvaron van. A házban minden felül. Tetőzetek és cserepelemek teljesen elpusztultak. A ház alapjai is teljesen megsemmisültek.
Szent György-utca	11	NY. MÁTYÁS KERESZT. B.	II	20	1					6000 ÉRD. NÉGY CSEREP	az épülethez: garázs felületét kapták (B) a föld udvaron belül kapták. A házban minden felül. Tetőzetek és cserepelemek teljesen elpusztultak. A ház alapjai is teljesen megsemmisültek.
	13	SOPRONI SZ. RÉZ. VÁROSI	II	10	2					3000 ÉRD. NÉGY CSEREP	az egész épülethez utca, garázs felületét kapták (B) az egész ház az udvaron van. A házban minden felül. Tetőzetek és cserepelemek teljesen elpusztultak. A ház alapjai is teljesen megsemmisültek.

3. ábra. Winkler Oszkár kárfelvételi lapja a Szent György utcáról

Az épületeket négy kategóriába sorolták be: I. ép, vagy jelentéktelen sérülésű épület, II. könnyen helyreállítható épület, III. erősen sérült épület, nagyobb munkával helyreállítható, ahol a romanyag nem vihető el, IV. lebontandó romépület, amelynek anyaga máshol felhasználható. A felmérést végzők a cserépszükségletet is feljegyezték.

²² Boronkai 1960. 9.; Keizler Kálmán: Sopron II. világháború utáni újjáépítésének szervezése, pénzügyi háttere és kezdeti lépései. Soproni Szemle 57 (2003), 40–57.

²³ MNL GYMSM Soproni Levéltára IV.1412. Sopron Város Mérnöki Hivatalának iratai 126.d.

Boronkai Pál adatai szerint a felmérés 3476 épületre terjedt ki, ebből ép és könnyen sérült volt 1366 darab (33,3 %), közepesen sérült 1285 (36,97 %), súlyosan sérült 385 (11,08 %), 440 épület (12,65 %) pedig rommá vált.

Az épületfelmérés jogszabályban rögzített folyamatba illeszkedett. A város polgármestere a Magyar Közlöny 1946. okt. 26-i számában tette közzé a soproni romépületeket, ebben a jegyzékben már szerepelt a belvárosból a Szent György u. 2., 3., 18., Új u. 30., Templom u. 24., a Várkerület 95–99., 103., 107–119/a. számok alatti romházak. A romépületek lehatárolása nem volt véletlen. Bontásukat és a romanyag eltávolítását a 13 860/1947. Korm. r., az 5630/1948. Korm. r. és a 8450/1948. Korm. r. tették kötelezővé, amit a polgármester is foganatosított határozataival. Később, 1948-ban, a romépületeket felülvizsgálták, a kezdeti akadozás után ekkor már javában folyt a romeltakarítás.²⁴

MNL GYMSM Soproni Levéltára IV.1412. Sopron város Mérnöki Hivatalának iratai 126.d. Winkler Oszkár ideiglenes jelentése

Winkler Oszkár
okl. építészmérnök, tervező
Sopron, Frankenburg út 6.
Telefon 768

Sopron, 1945. máj

I. körzet Várkerület, Müller Paulin utca, Orsolya tér, Fegyvertár utca, Templom u a Széchenyi tér közé eső része

Ideiglenes jelentés az. I. körzet a) könnyen helyreállítható épületeiről ill. b) azon házakról, amelyekben a lakók ill. járókelők életét veszélyeztető és így sürgősen lebontandó vagy megerősítendő épületrészek vannak.

a) Templom u. 27.

b) 1.) Fegyvertár u. 3. Az utcai főfal Templom utca felőli sarka erősen kihajlik. Megtámasztandó

2.) Fegyvertár u. 5. A Templom u. felőli oldalon egy földszinti ablakpillér ideiglenesen megtámasztandó

3.) Müller Paulin u. 8. Várkerület felőli főfal előtt a járda lezárandó, u. e. épületrész erősen megrongált udvari fala megtámasztandó v. adandó utasítás szerint lebontandó. Udvari lépcsőházat meg kell javítani v. teljesen használaton kívül helyezni. Egy magas kémény és a Raidl felőli magas határfal ledőléssel fenyegető része lebontandó. –

²⁴ Boronkai 1960. 11.; Keizler 2003.

4.) Müller Paulin u. 2. Utcai zárt erkély helyén ill. feletti kiváltás ideiglenesen alátámasztandó v. aláfalazandó.

Különösen sürgős a 3.) 4 és 5.) sz. munkák elvégzése.

* 5.) Orsolya téri Gyóni ház utcai fala előtt a járda lezárandó. D. a vízszintes kimerevítés, il. visszafogás nélkül maradt szélső, határfal megtámasztandó!

Winkler Oszkár
építészmérnök

**MNL GYMSM Soproni Levéltára IV.1412. Sopron város Mérnöki Hivatalának
iratai 126.d.**

Az I. körzet felmérő lapjai

Félbehajtott papírba (címlap) csomagolt kockás lapokon:

Címlap:

I. körzet

[Megjegyzés: ezen színes ceruzával fölírt utólagos bejegyzések az 1947. júl. 1-i felülvizsgálatkor történtek. Aláírás: Bonisegna]²⁵

Kockás lapok:

²⁵ A fekete tintával írt eredeti feljegyzéseket utólagosan grafitl és piros ceruzával egészítették ki, javításokat, különböző jelzéseket, aláhúzásokat eszközölve. Ezekből csak az utóbbiakat jelezzük szögletes zárójelben

Müller Paulin utca

1	2	3	4			5				6	7
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS	EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS				ANYAGSZÜKSÉGLET	JEGYZET
						I	II	III	IV		
Müller Paulin utca	1	Gruber Ján. örökösei	II	12	2	[I]	II			7500 drb. hódf. cserép	Tetőszerkezetben ill. héjalásban és iparosmunkában keletkezett károk. Helyenként falrepedések, sérült kémények
	2	özv. dr. Caesár Gy.né	I	9		[I]	II			4000 drb hódf. cserép	Tetőkárok, az egész fedés meg van bolygatva. Az utcai erkély feletti áthidalás <u>leszakadással fenyeget: megtámasztandó!</u> Boltozatokban, falakban repedések, egy helyütt átégett fafödém
	3	Prinke Jenő	I	3	4 (bank)	[I]	II			2000 drb hódf. cserép	Tetőkárok, falrepedések, iparosmunkákban károk
	(u.a. mint Várkerület 125.)			3m ² eternit							
	4	Kornfeind D. és neje	I	1	1	[I]	II			800 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkákban károk [telj. helyr]
	6	örv. Hünner és Horváth	II	2	2	[I]	II			100 drb hódf. cserép	Tetőkárok. Iparosmunkákban károk
	8		II	14	4	[II]	II	III	[IV]	8000 drb hódf. cserép	A Várkerület felé eső szárny beomlott, az azt határoló utcai és udvari főfalak erősen kihajlanak és – különösen az udvari – leomlással fenyegetnek. Sűrűn lebontandók. Az udvar sarkában lévő lépcsőház is erős repedéseket mutat. <u>Használatára veszélyes.</u> Ez az épületrész nehezen állítható helyre. Az épület többi része lakható, tető és iparosmunkakárok vannak. A veszélyes épületrészek <u>lebontandók!</u>
	[is is IV]										

Winkler

Orsolya-tér 1-3.

1	2	3	4			5				6	7
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS	EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS				ANYAGSZÜKSÉGLET	JEGYZET
						I	II	III	IV		
Orsolya-tér	1	Szent Orsolya rend	I	2		[IV]		III		3000 drb hódfarku cserép	Az épület kiégett. Az utcai főfal leborulással fenyeget (időközben leomlott). [romépület, félig lebontva. (Gyóni-ház)]
	2	Szent Orsolya rend	templom			I		III		3000 drb hódfarku cserép	Körcsarnok boltozata beomlott. Tetőkárok. Toronyépitmény ledőléssel szemben <u>biztosítandó!</u> [teljesen helyr.]
	3	Szent Orsolya rend	rendház			[I]	II			6000 drb hódfarku cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok

Winkler

Fegyvertár-utca

1	2	3	4			5				6	7
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS	EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS				ANYAGSZÜKSÉGLET	JEGYZET
						I	II	III	IV		
Fegyvertár utca	1	Orsolyiták rendháza	I	-	-	[I]	II			5000 drb hódf. cserép	Tetőkárok, falrepedések – károk keletkeztek iparosmunkákban (asztalos, lakatos, üveges stb.)
	3	Frankl és Orth. Izr. Hitk.	I	6	1		[III]	III		2800 drb hódf. cserép	A vegyes falak és boltozatok nagy repedéseket mutatnak. Az utcai főfal Templom u. felé eső sarka kihajlik, kidőlhet! A hátsó határfal telitalálatot kapott, vannak lebegő részei. Károk a tetőszerkezetben és héjalásban
	5	Orth. Izr. Hitközség	II	2	iskola		[III]	III		5000 drb hódf. cserép	Az épület utcai sarkán bombatalátat következtében a földemek leszakadtak, a fal egy része ledőlt. A földszinten egyes pillérek megsérültek. <u>Ideiglenes megtámasztásuk nem kielégítő.</u> – Egyébként tető, iparosmunkakárok, szerkezetekben rongálódások.

Winkler

Templom-utca 23-27. sz.

1	2	3	4			5				6	7		
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS	EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS				ANYAGSZÜKSÉGLET	JEGYZET		
						I	II	III	IV				
Templom-utca	23	Izraelita hitközség	imaház					I	I	I	[III]		A főcsarnok hátsó határfala rombadőlt, egyes lebegő falrészek ledőléssel fenyegetnek. A síkmenyvezet és a bedőléssel számolni lehet. Nagyobb károk a tetőszerkezetben, héjalásban, iparosmunkában. – A veszélyeztetett helyek lezárandók.
	25	Szt. Orsolya rend	II	5	2	I	II				2500 drb hódf. cserép	Tetőkárok és kisebb iparosmunkák	
	27	Dr. Sárosy Lászlóné	II	6	4	[I]	II				5000 drb hódf. fark. cser.	Tetőkárok, iparosmunkák, kirakati üvegtáblák [telj. helyr]	

Winkler

Széchenyi-tér

1	2	3	4			5				6	7	
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS	EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS				ANYAGSZÜKSÉGLET	JEGYZET	
						I	II	III	IV			
Széchenyi-tér	16	Soproni takarékpénztár	II	Kaszinó é.		[I]	II				3200 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok
	18	Szt. Orsolya rend	II	10	2	[I]	II				3000 drb hódf. cserép	Kémények sérültek meg, tetőkárok, üvegtáblák stb. keletkeztek [telj. helyr]

Széchenyi-tér	19	Soproni takarékpénztár	II	8	1 bank	[I]	II		2500 drb hódf. cserép	Tetőkárok, falrepedések, asztalos stb. munkában károk [telj helyr.]
	20	Szt. Orsolya rend	II	4	2	[III]		III	3500 drb hódf. cserép	Az épület földszintje és a felette lévő boltozat ép. A többi emelet fafödemei és a tetőszerkezet legnagyobb része kiégett.
	21	Szt. Orsolya rend	II		iskola	[I]	II		2000 drb hódf. cserép	Tetőszerkezetben és héjalásban károk. 15 far kőből készült főpárkány megújítandó. Asztalos, üveges stb. munkában károk

Winkler

Várkerület 43-71. sz.

1	2	3	4			5				6	7
			EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS					
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS				I	II	III	IV	ANYAG-SZÜKSÉGLET	JEGYZET
Várkerület	43	Eisenstädter és Steinbach	I	3	1	[I]	II			2000 drb hódf. cserép	Tetőkárok. Iparosmunkakárok
	45	Fischer és Beer	I	3	1	[I]	II			200 drb hódf. cserép	Tető és iparosmunkakárok
	47	Ferigó K.	I	1	1	[I]	II			200 drb hódf. cserép	Tető és iparosmunkakárok
	49	özv Trinkl A.né	I	2	1	[I]	II			250 drb hódf. cserép	Tető és iparosmunkakárok
	51	Kopstein Samu	II	2	1	[I]	II			1000 drb hódf. cserép	51-53 egy épület. Tető és iparosmunkakárok
	53	Kopstein S				[I]					
	55	özv. Varga J.né	II	6	1	[I]	II			1600 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok (portál)
	57	Weisz Lipótné	F		1	[I]	II			600 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok
	59	Dr. Kugler Kr	F		1	[I]	II			500 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok. 2m ² mennyezet beszakadt.

Várkerület	61	Schwarz József és neje	II	4	2	[I]	II		1500 hódfarku cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok
	63	Breuer Dávidné	F		1	[I]	II		500 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok
	65	Barakonyi L. (Bérlő: Stühmer)	F		1	[I]	II		500 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok
	67	Schwartz K.	F	műhely 1		[I]	II		200 drb hódf. cserép	Portál tönkrement, pillér megsérült.– Tetőkárok
	69	Göbölös A.né	II	2	2	[I]	II		150 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok (tető h.)
	71	Hess Zsigm. és neje	II	4	2	[I]	II		3000 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok, megrongált kémények [majdnem telj helyre]

Winkler

Szt. György-utca 1-21. sz.

1	2	3	4			5				6	7
			EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS					
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS				I	II	III	IV	ANYAG-SZÜKSÉGLETT	JEGYZET
Szt György-utca	1	Dr. Prickler Jánosné	III	40	7		II [II]	III		5200 drb hódf. cserép	Az épület egy része (udvari) teljesen rombadólt. [Az épületnek ez a 15-20%-a lebontva] Határfalak, tűzfalak sérültek. Az egyik lépcsőház feletti fafödém beszakadt. Tetőkárok és iparosmunkában károk keletkeztek. A sok lakásra való tekintettel sürgős helyreállítása kívánatos.
											(Háromház tér 2.)
	3	Hauer alapítvány	II-III	24	1		II [II]		IV [IV]	6000 drb hódf. cserép	Utcai rész lakható (II.), az udvari rész nagyjából rombadólt (IV.) Az utcai szárny az udvari rész épen megmaradt cserepeivel is fedhető. Az épületrészeknél vannak lebegő tűzfalrészek és egyéb erősen sérült szerkezetek, amelyek alátámasztásra szorulnak.
											(Sopron Sz. K. THJ. V.)

Szt. György-utca	5	Simek János	II	3	1	[I]	II		1000 drb horny. cserép	Tetőkárok, kisebb iparosmunkák
	7	Szt. Be- nedek rd. domkáptalan	II			[III]	II	III	10000 drb hódfarku cserép	Tetőkárok. Komoly repedé- sek keletkeztek a szerkezeti falakban és boltozatokban. Iparosmunkakárok. Lebegő párkányrészlet biztosítandó lezuhanás ellen
	9	Szt. Benedek rend gimná- zium	II		iskola		[II]	III	3000 drb hódfarku cserép	Tetőkárok. Iparosmunkakárok. Telitalálat következtében szerkezeti sérülések falakban, födémekben stb (komoly természetűek)
	11	Pesti Magyar Keresked. B.	II	30	4 bank	[I- II]	II	III	6000 drb hódf. cserép	A várkerületi szárny telitalá- latot kapott (III.). A 3 belső udvar közül kettőt hatoló épületszárnyak lakottak és 1000 db cseréppel és kisebb iparosmunkával helyreállítha- tók (II.)
	13	Sopron Szab. Kir. Város	II	10	2	[II]	II	III	2500 drb hódf. cserép	Az épület műemlék, utcai szár- nya könnyen lakható állapotba hozható (diákszálló). Hátsó szárnya erősen sérült (III.)
	15	özv. Heinrich J.-né	II	9			II [udvari II]	III [III]	4000 drb hor- nyolt cserép	Az utcai szárny lakható álla- potba hozható (II.). A hátsó rész telitalálatot kapott (III.) Az Orsolya tér felőli tűzfal kb. 45 cm-re elvált az épület egyéb részeitől
	17	Kalmár D. és társai	II			[III]		III		Az épület az udvari részen bombatalálatot kapott és be- omlott, a hátsó határfal meg- maradt része erősen repedt. A lépcsőház erősen sérült. Eset- leg I utcai lakás a fszten lakha- tó állapotba hozható [udvari rész felépítésén dolgoznak]
										utcai

Szt. György-utca	19	Bischitz és társa, Abperl örökösök	I	6	1	[II]	II	III		3500 drb hódf. cserép	Az épület utcai lakásai lakható állapotba hozhatók, az udvari szárny erősen sérült. A boltzatok nagy repedéseket kaptak. Az egyik határfal elvált az épülettől. – Egyébként tetőkárok, iparosmunkában károk
	[udvari rész: III]										
	21	Löwinger F. és neje	I	4	2	[I]	II			280 drb eternit pala	Palafedés sérült a lépcsőház feletti üvegtető szerkezete megcsúszott. - üvegekárok

Winkler

Várkerület 73-99. sz.

1	2	3	4			5				6	7	
			EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS						
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS				I	II	III	IV	ANYAG-SZÜKSÉGLET	JEGYZET	
Várkerület	73	Born F. és társ.	II	5	2	[I]	II			2500 drb hódfarku cs.	Tető és iparosmunkakárok [telj helyrehozva]	
	75	özv Thirring N örökösei	I	1	1	[I]	II			2500 drb hódfarku cs.	Tető és iparosmunkakárok	
	77	Monsberger Gottfried	I	1	1	[I]	II			-	Iparosmunkakárok	
	79	Szabó J.né Einbeck V.	I	1	1	{I}	II			500 drb hornyolt cs.	Tető és iparosmunkakárok	
	81a	Dr Raiger A	I	1	1	{I}	II			1000 drb hornyolt cs.	Tető és iparosmunkakárok	
	81b	özv. Habermann	I	1	1	{I}	II			1000 drb hornyolt cs.	Tetőkárok (30 m ² új tetőszerkezet) Iparosmunkakárok	

Várkerület	83	Winkler D.	I	1	1	{I}	II		1000 drb hornyolt cs.	Tetőkárok (30 m ² új tetőszerkezet) Iparosmunkakárok	
	85	Dr. Schwartz örökösei	II	3	3	[I]	II		250 drb eternit pala	Tető és iparosmunkakárok	
	87	Hauer-féle alapítvány	I	1	1	[I]	II		500 drb hornyolt cs.	Tető és iparosmunkakárok	
	Sopron Sz. K. THJ város										
	89	Schlesinger A	II	4	2	[I]	II		2000 drb hornyolt cs.	Tető és iparosmunkakárok	
	91	Petrik L.	II	4	1	[I]	II		1000 drb hornyolt cs.	Tető és iparosmunkakárok	
	93	Gyengő J.	II	6	1	[I]	II	III	2500 drb hódf. cserép	Tető és iparosmunkakárok. Szerkezeti falakban repedések. 1 leomlott határfal	
	95	Mangold S.	I	1	1	[IV]		III	IV	-	Utcai rész kiégett, udvari részen telitalálat [teljes rom, bontás alatt]
	97	Radomsky M.	I	2	1	[IV]		III	IV		bombatalálat következtében súlyosan sérült [teljes rom]
	99	Dr. Kremsner és ts.	I	1	1	[IV]		III	IV		I. előbb [teljes rom]

Winkler

Várkerület 101-127. sz.

1	2	3	4			5				6	7
			EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS					
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS				I	II	III	IV	ANYAGSZÜKSÉGLET	JEGYZET
Várkerület	101	özv. Simon L.né	I	2	1		[II]	III		5000 drb hódfarku cs.	Bombatalálat folytán súlyos sérülések [részben helyreállítva]

Várkerület	103	Bánfi G. és neje	I	1	1	[IV]			IV	Rombadólt
	105	özv. Schiller Samuné	I	műhely	1	[IV]	II		IV	Rombadólt
	107	özv. Hirschl J.né	I		1	[IV]		III	IV	Jórészt tönkrement [teljes rom]
	107a	Pollák Ottó	I	2	2	[II]	II		4000 drb hódfarku	Tető és iparosmunkakárok. Homlokzatfalon repedések, boltozatok megrepedtek. Biztosítandó! Kérmények ledőléssel fenyegetnek.
	109	Geiger F.né és társ.	II	4	2	[IV]			IV	Rombadólt [bontás alatt]
	111	özv. Czapp E.né Richter M.	I	3	2	[IV]			IV	Rombadólt [bontás alatt]
	113-115	özv. Schwarz A.né	II	6	1	[IV]			IV	Rombadólt
	117	Pesti Magyar Keresked. Bank	II	15	2	[újjaépítés alatt]				Lásd Szent György u. 11. Az utcai főfal erősen kihajlott, feltétlenül biztosítandó!
		(Szt. György u. 11.)								
	119	Pesti Magyar Keresked. Bank	I	2	1	[IV]			III	IV

Várkerület	119b	Molnár J. és neje	II	2	1	[III és IV]		III	IV		[tetőzet 1/4 helyreállítva, különben minden III.-IV.]
	121	özv. Lengyel A. és neje	II	9	4	[II]	II	III		6000 drb hódfarku cs.	Tetőkárok, szerkezeti falakban repedések, kémények sérültek; az utcai főfal kb. 5 cm-re elmozdult. A földszinti pillérek sérültek. Biztosítandó, mert életveszélyes (bejárat feletti erkély is). Iparosmunkakárok
	Dux György és társ.										
	123	özv. Szilvássy M.né	II	6	1	[I]	II			1000 drb hódf. cserép	Tető és iparosmunkakárok, kisebb repedések szerkezetekben
	125	Prinke Jenő	I	3	4	[I]	II			drb hódf. cserép	I. Müller Paulin u. 3., alatt
	(Müller P. u. 3.)										
	127	Müller Paulin alapítvány								drb hódf. cserép	I. Müller Paulin u. 8., alatt
	(Müller P. u. 8.)										

Winkler

Várkerület 129-137. sz.

1	2	3	4			5				6	7
			EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS					
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS				I	II	III	IV	ANYAGSZÜKSÉGLET	JEGYZET
Várkerület	129	Szt. Orsolya rend	I	4	1	[I]	II	III		1000 drb hódf. cserép	Bombatalálat megrongálta a kapubejárat feletti részt. Leszakadt a fafödém és a fsz. feletti boltozat, ledőlt a határ- ill. tűzfal egy része. Megrongálódott a tetőszerkezet ill. cserépfedés. Kisebb károk az iparosmunkákban [helyreállítva]
	Raidl Ferenc										
	131	Schleiffer Bogar.	II	3	1	[I]	II			15m ² eternit	Tetőkárok (eternit és deszkázás). Megrongálódott a tűzfal egy része, kémények és párkány

	133	Molnár N.	I	3	1	[I]	II		500 db hódfarku 500 ” hornyolt	Tetőkárok, iparos munkakárok.
	135	Prinke J.	I	3	1	[I]	II		2500 drb hornyolt cs.	Tetőkárok, iparosmunkakrok. Sérült kémények. Telitalálat következtében megrongálódott a csatornavezeték
	137	Szt. Orsolya rend	II	iskola		[]	II		1500 drb hódf. cserép	Tetőkárok, iparosmunkakárok [helyreállítva]

Winkler

Dobner Nándor-utca

1	2	3	4			5				6	7
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS	EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS				ANYAG-SZÜKSÉGLET	JEGYZET
						I	II	III	IV		
Dobner utca	1	Eisenstädter és társai	I	2	1	[I]	II				lásd Várkerület 43.
	Steinbach (Várkerület 43)										
	3	Sopron város	F	mozi		I	[I]				Iparosmunkakárok

Winkler

Háromház-tér 2-3. sz.

1	2	3	4			5				6	7
UTCA	HÁZSZ.	TULAJDONOS	EMEL.	LAKÁS	ÜZLET	MINŐSÍTÉS				ANYAG-SZÜKSÉGLET	JEGYZET
						I	II	III	IV		
Háromház tér	2	Dr. Prickler Ján.né	III	40						-	lásd Szt György u. 1. sz.
	3	Tálos Péter örökösei	I-II	6	1	[I]	II				Tetőkárok, iparosmunkakárok. Az I. emeleten (a várfal felé) beomlott fal. <u>Ideiglenes alátámasztás ezen a helyen szükséges!</u> [helyreállítva]

Winkler

A legnagyobb magyar idősebbik fiának, Széchenyi Bélának (1837–1918) közlésre kerülő, Budapesten 1912. február 4-én kelt testamentuma az Igazságügyi Minisztérium hitbizományi iratai között maradt fenn, hiteles másolatban, 4 gépelt oldalon.¹ A nagycenki hitbizomány² birtokosa Budapesten, 1918. december 12-én fiú utód hátrahagyása nélkül hunyt el. Emiatt a hitbizományi alapítólevél értelmében a nagycenki hitbizomány birtoklásában őt öccsének, a Konstantinápolyban élő Ödönnek (1839–1922) kellett volna követnie. Az ő utódlási jogát azonban a másik két hitbizományi ág (felsősegesdi és iváni) birtokosai, Bertalan (1866–1943)³ és Károly (1853–1937)⁴ már 1914-ben megtámadták, arra hivatkozva, hogy Ödön az alapítólevél rendelkezéseivel ellenkező két házasságkötésével utódlási jogát (leszármazóira is kiterjedő hatállyal) elveszítette. Még a per jogerős lezárása előtt, 1921-ben az ellenérdekű felek családi egyezsége léptek. Ödön és gyermekei, Bálint (1893–1954) és Gusztáv (1889–1966) kijelentették, hogy nem illeti meg őket az utódlási jog a nagycenki hitbizományban. Ugyanakkor Ödön szabad vagyónként megkapja az ún. hegykői gazdaságot, melyet feloldanak a hitbizományi kötelék alól. Horthy Miklós kormányzó végül 1922. április 20-án engedélyezte a szóban forgó ingatlanoknak a hitbizományi kötelék alól való feloldását. 1922-től tehát a nagycenki hitbizomány elveszítette önállóságát, a másik két hitbizományi ág közös kezelése alá került.

Béla halála után – végrendelete értelmében – szabad (álló) birtokait két lánya, gr. Teleki Tiborné szül. Széchenyi Alice (1871–1945) és gr. Károlyi Lajosné szül. Széchenyi Hanna (1872–1957) örökölte. Alice kapta Pölösksét a hozzá tartozó majorokkal, míg Hannáé lett Bak majorostul a pusztákkal együtt.⁵ A két grófnő és a hitbizományi birto-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 579 Igazságügyminisztériumi Levéltár, Általános iratok, 497. cs. Gr. Széchenyi Ferenc által alapított hitbizományok. A végrendelet mellett az összes hivatkozott jogirat is itt található. Alábbiakban ezért csak az ügyirat számát tüntetjük fel. A testamentumnak egyébként létezik egy korábbi változata is. Az allográf végrendelet piszkos, töredékes volta miatt teljes szövege és keltezése nem állapítható meg. MNL OL P 623 A Széchenyi család levéltára, A sorozat, VII. kötet, 30. cs. Széchenyi Béla iratai. Folio 10–11/b.

² Széchenyi Ferenc (1754–1820) 1814-ben három fia, Lajos (1781–1855), Pál (1789–1871) és István (1791–1860) részére egy-egy hitbizományt alapított: a felsősegesdit (Somogy), az ivánit (Sopron) és a (bak-)pölöskeket (Zala). Széchenyi Béla kérésére, a Zalaegerszegi Királyi Törvényszék P.3435/1873. sz. határozatával utóbbi helyére a nagycenki hitbizomány lépett. E határozat 1880. május 10-én emelkedett jogerőre. A hitbizományt Béla halála után jogutódlási viták miatt zár alá vették.

³ Lajos dédunokája volt. Apja, Sándor 1913-ban bekövetkezett halálával lett a felsősegesdi (ma Segesd) hitbizomány birtokosa.

⁴ Pál unokájaként – atyja, Kálmán 1914-ben történt halála óta – az iváni hitbizomány birtokosa volt. Elmebetegsége miatt 1894-től gondnokság alatt állt.

⁵ Széchenyi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933. 134. Béla – végrendelete szerint – náprádfai birtokát még 1911-ben eladta.

kosok között közel egy évtizedes jogvitát⁶ eredményezett az a körülmény, hogy az örök-hagyó a végakarat III. pont c) alpontjában a nagycenki hitbizományi kastélyban levő ingókra nézve úgy rendelkezett, hogy azok tulajdonjoga a leányait illeti, és ennek ellenére ugyanebben a pontban – azért, hogy az őt követő hitbizományi birtokos a kastélyt üresen ne találja –, azokat a hitbizománynak ajándékozza azzal a meghagyással, hogy ezeket az ingókat az őt követő hitbizományi birtokos csatolja a hitbizományhoz. Ugyanakkor lányait feljogosította arra, hogy a csatolás előtt az ingóságok közül 10-10 tárgyat kiválaszt-hassanak és elvihessenek magukkal.

1923 végén a grófnők beleegyeztek abba, hogy amennyiben a kastély berendezé-si tárgyait államfői engedéllyel csatolják a hitbizományhoz, abba belenyugszanak, és az ingókra vonatkozó igényükről lemondanak. A kastélybeli ingók (kivéve a grófnők által kiválasztott és elvitt 20 tárgyat) hitbizományhoz való csatolását Horthy kormányzó 1924. szeptember 6-án, Gödöllőn kelt „*legfelsőbb elhatározásával*” engedélyezte.⁷

A berendezési tárgyak csatolásával azonban nem került pont az ügy végére. 1926-ban ugyanis a Soproni Királyi Törvényszék mint hitbizományi hatóság – a kormányzói enge-dély alapján – az örökösök tiltakozása ellenére olyan ezüsttárgyakat is a hitbizományhoz csatolt, melyek nem voltak hitbizományiak. Ezt azzal indokolta, hogy a hitbizományi ezüsttárgyakban az 1873. évi leltárhoz képest – Béla haszonélvezete idejének végén – hi-ány mutatkozott, ezért a hiánypótlás érdekében szükség van a csatolásra.⁸ A végzés ellen mind a grófnők, mind a hitbizományi birtokosok a Győri Királyi Ítéltáblához fordultak. Az ítéltábla 1927-ben hozott végzésében a 33 tételnyi ezüsttárgy hitbizományhoz való csatolását mellőzte, a hiányzó ezüstök pótlásaként ugyanakkor az örökösöket közel hat-ezer pengő megfizetésére kötelezte.⁹ A végzés ellen a hitbizományi birtokosok, Bertalan és a gondnokolt Károly képviselőjében Széchenyi Jenő a Kúriához fordultak. A Kúria abban kérdésben, hogy Béla az említett ezüstöket a hitbizománynak hagyta-e, a hitbizo-mányi birtokosokat perre utasította.¹⁰ A Budapesti Királyi Törvényszék előtti per végül 1930. április 10-én a felek egyezségével fejeződött be. Az alperesek, Telekiné és Károlyi-né grófnők hozzájárultak, hogy atyjuk végrendeletével a vitatott ezüsttárgyakat a nagy-cenki hitbizománynak hagyományozta, és beleegyeztek, hogy azokat a hitbizományhoz csatolják.¹¹

⁶ A jogvitáról részletesen, a kastély 1919. évi inventáriumának közlésével együtt: Kelemen István: Kit illet a nagycenki kastély berendezése? A kastély hitbizományi leltára 1919-ből. (Megjelenés alatt.)

⁷ 28078/1924 IM sz.

⁸ P.1785/1918/194. sz. Felterjesztve augusztusban: 40302/1926 IM II. sz.

⁹ P. I. 2115/1926/203. sz., felterjesztése: 9085/1927 IM II. sz.

¹⁰ Pk. I. 6148/1927/217. sz. perre utasító végzés.

¹¹ 3. P. 43847/1929.

Széchenyi Béla portréja. Soproni Múzeum, Ht.73.11.4

Forrásközlés

Sajátkezüleg irt végrendeletem.

Lelkemet a Mindenható Istennek ajánlva, leborulok előtte és szívem mélyéből mondok hálát neki, hogy földi pályámon egy oly angyali nővel hozott kapcsolatba, kit egész lelkemmel szeretheték és kinek a tulvilágra terjedő szerelmét birhatám. Rövid ideig tartott földi boldogságunk, mert ugy tetszett a gondviselésnek felejthetetlen kedves nőmet, kit hűn és hően szereték, élte legvirulóbb korában magához ragadni. Boldogságunk oly tökéletes volt, hogy annak a földön nem lehetett tartossága – sokszor éreztük ezt, midőn imáink közepette aggódva tekinténk a jövőbe.

Kivételes lelki tulajdonokkal és testi bájakkal meg áldott kedves nőm tiszta lelkületével és páratlan jóságu szívével szünetlenül a jó, a nemes felé buzdított, és így nem mindennapi fájdalom és bubánatom, midőn vesztett hitvestársamat már 40 év óta siratom.¹²

¹² Monyorókeréki gr. Erdődy Hanna (1846–1872) 1870. június 22-én lett Béla felesége. Fiatalon, 1872. október 18-án gyermekszülés következtében hunyt el. Testét október 20-án – a kinyomtatott gyászjelentéssel ellentétben, mely a nagycenki temetőben lévő családi sírboltot jelölte meg végső nyughelyül – a hársfasor

Nem hálálhatom meg eléggé neked, akit első találkozásunk óta szerettem és szeretni fogok örökre azon páratlan boldogságu napokat, melyeket oldalad mellett töltheték, soha nem fogom feledni azokat. A viszontlátásig melegen őrizendem emlékemben anygali szivedet, minden alkalomban irányomban tanusított jóságaidat, nemes életedet és engem lesújtó haláloedat.

Engedje a Mindenható, hogy drága leányaim maradjanak gyermekeikkel oly erényesek, nagylelkűek, kedvesek és boldogok, mint édes anyjuk volt, kinek lelkiüdvéért imádkozni soha meg ne felejtkezzenek. Őrizzék meg emlékemet is szeretettel, hűn és igazán jól tudják, hogy lelki és testi üdvüket mily melegen hordozám szivemen.

Végakaratom a következő:

I.

Halálom után temetésem felejthetetlen nőméhez hasonló legyen – minden pompa és zene nélkül. Hullám 24 órára rakassék ki közszemlére a nagy cenki k[a]stély kápolnájában, honnét egy egyszerű fakoporsóban válon vitessék ki a hársfa fasor végére és fektessék anygali nőm hamvai mellé,¹³ mint azt egymásnak szentül fogadtuk, bízom a Mindenhatóban, reményelve lelkeink egyesülését.

II.

Örököseim Teleki Széchenyi Alice és Károlyi Széchenyi Hanna leányaim. Alice leányom ingatlan vagyonát Zala megye Pölöskei birtokom – Hanna leányomét pedig Zala megye Bak és Filip Baki¹⁴ birtokom képezendik a jószágok minden hozzátartozandóságaikkal együtt. Náprádfa birtokomat, mely a baki birtokomnak kiegészítő részét képezvén 1911-ben adtam el 1.200.000 koronáért. Ezen összeg Hanna tulajdonát képezi és a pesti magyar kereskedelmi Bankban van számára letéve.

Minden egyéb ingatlan vagy ingó vagyonomban, legyen az ház, értékpapír, készpénz, berendezési cikkek s. a. t. egyenlő részben osztozkodnak.

III.

A nagy Czenki hitbizományhoz tartozó tárgyak:

a/ a könyvtár /egyedül azon könyvek, melyek a kastély Bibliotekájában és a Szalonokban vannak./

b/ ezüst.

c/ A régi kastélyban lévő szarvas agganacs gyűjtemény. Ezen gyűjteményt én gróf

végén található egykori remetékápolnában temették el. A beszentelést Tolnay Antal címzetes kanonok és nagycenki plébános (1840–1885) végezte. MNL OL P 623, A sorozat, VII. kötet, 30. cs.; Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL), Plébániai és espereskerületi levéltárak (Plébániai lt.) Nagycenki halotti anyakönyv 1865–1903. 48.

¹³ A síremlék 1878-ban, Karl Kundmann (1838–1919) tervei alapján készült. A kápolnából ide helyezték át a grófnő maradványait.

¹⁴ Félig-Bak puszta.

Viczay Hédertől vásároltam, körülbelül 100 d[a]r[a]b 1865 biz¹⁵ 4000 forintért. Ez a hires¹⁶ Grasalkovics féle Gödöllői gyűjtemény.

Akár a nagyecenki kastélyban, akár szinte a hitbizományhoz tartozó budapesti palotámban /II. Lánchid u. 10./ előforduló ingó tárgyak mint olajfestmények, szobrok, képek, porcellánok, automobilonok, lovak, kocsik, egy szóval összes ingóságaim leányaim tulajdonát képezik, és ők azokkal tetszésük szerint rendelkezhetnek, maguk között megoszthatják, vagy értékesíthetik.

Mégis, hogy az engem követő hitbizományi birtokos a nagyecenki kastélyt ne vegye át üresen, az ott lévő tárgyakat nem személyének, hanem a hitbizománynak ajándékozom azon kikötéssel, hogy azok általa a hitbizományi birtokhoz csatoltassanak.

Mielőtt azonban ez megtörténik, leányaimnak jogukban áll a kastélyból vagy a kertből 20 tárgyat kiválasztani és onnan elvitetni.

IV.

Stanber Louse'nek, jelenleg Struve asszonyságnak¹⁷ 4000 forint – korona 8000 – életjáradékot¹⁸ biztosítottam. A kezei között levő eredeti okmányoknak másolatját ide zárom.

V.

Kedves leányaim terheimet is kötelesek egyenlő arányban viselni, melyek csekélyek. Jelenleg hárman élveznek tőlem nyugdíjat. Woche Lajosné, elhunyt erdőmesternek özvegye /halálom után nyugdíja megszűnik/, Voffer József régi háziszolga és Szabó Márton kocsis.

VI.

Naplóim és egyéb irataim halálom után olvasatlanul égettessenek el.

VII.

A szolgálatomban lévő cselédségnek végkielégítésül adassék: Azoknak, kik 5 évnél tovább szolgáltak egy huzamban K 1000-et személyenként. Azoknak, kik 3 évnél tovább szolgáltak egy huzamban, félévi havipénzüket, a többieknek egy negyed évi havipénzüket.

VIII.

Fegyvereimet, pisztolyaimat, kardjaimat szeretett két vőmnek hagyom emlékül, tartsanak meg szíves emlékezetükben s¹⁹ boldogság mint eddig tevők hitvestársaikat és neveljenek derék jó magyar hazafiakat unokáimból.

¹⁵ A szó nehezen értelmezhető. Talán a „bizonyos” rövidítése, vagy a „-ban” félreolvasása.

¹⁶ E szó után tintával besúrvva: „herceg”.

¹⁷ Struvéne Stauber Lujza.

¹⁸ Tintával javítva: „életjárulékot”.

¹⁹ Eredetileg elütés miatt „a” szerepel.

IX.

Végül arra kérem kedves leányaimat, osszanak ki számos tárgyaimból emléket első sorban unokáim között, azután rokonaimnak és barátaimnak a Széchényi, Festetics, Erdődi, Wenkheim, Pallavicini, Almásy, Andrássy, Hadik, Vay, Berchtold, Károlyi, Teleki, Wolkenstein, Odescalchy, Draskovich, Hangwitz, Windisch-Graetz, Zichy, Wilczek és Schönbron nemzetségek tagjainak.

X.

Gróf Teleki Tibor és gróf Károlyi Lajos szeretett vőimet kérem fel Végrendeletem végrehajtóiul.

Kelt Budapesten, 1912. évi február hó 4. napján.

gróf Széchényi Béla.

alulírottak ezennel bizonyítjuk, hogy ő nagyméltóságu dr. gróf Széchényi Béla, a magyar sz[ent] korona őre a jelen okmány tartalmát előttünk végrendeletének jelentvén ki, aztat mind, egyszeri együtlevő megkért tanuk saját kezüleg irtuk alá. G[ró]f Széchenyi Gyula sk. G[ró]f Széchényi Géza sk. G[ró]f Széchényi Miklós sk. G[ró]f Széchényi László sk.

Ezt a végrendeletet a mai napon a bíróság kihirdette. Budapesten 1918. évi december hó 27. napján. dr. Bittner sk. jegyző.

A másolat hitelőül P. H. Olvashatatlan aláírás sk.

[5 db 1000 koronás illetékbélyeg]

Jelen másolat a soproni kir. törvényszéknél P.1785/918/37 sz. alatt fekvő bélyegtelen, hivatalból hitelesített másolattal megegyezik.

Sopron, 1924. január hó 4. napján.

[Bélyegző: Királyi Törvényszék Sopronban] Wohner Imre²⁰ irodafőigazgató.

[Az Igazságügyminisztérium elmosódott iktató bélyegzője: 8750. szám, 1924. február 14.]

Egyeztetette: Bardovszky²¹

²⁰ Tintával írt, sk. aláírás.

²¹ Tintával írt, sk. megjegyzés és aláírás.

SOPRONI ARCOK

Turbuly Éva

Úton Budapest és Sopron között¹
Beszélgetés a 70 éves Winkler Barnabás
építésszel

Winkler Oszkár építés² és négy fia Sopron közismert személyiségei. Sokat tettek le az asztalra, sokat köszönhet nekik a város. Gáborral hosszú évek óta ismertük egymást, gyakran kutattott a levéltárban, küldött oda szakdolgozó tanítványokat. Sokszor egyeztettünk a Szemle ügyeiben, 2011-ben interjút készítettem vele.³ Andrással⁴ a Machatsek Alapítvány kuratóriumi ülésein találkozunk rendszeresen, vele is hosszan beszélgettünk a családi gyökerekről, szakmai, egyetemi pályafutásáról. A harmadik fiú, Barnabás ugyancsak építész. Édesapja és testvére mellett saját jogán tette le a névjegyét, számtalan szakmai elismerés, köztük az Ybl-díj tulajdonosa. Középületek, nagy léptékű üzletközpontok, gyárak tervezője, egy jelentős vállalkozás, a HAP Tervezőiroda alapítója és 25 éven át ügyvezetője, aki elkötelezett az építészettörténeti kutatás, a művészetek többféle ága iránt. Kiállításokat rendezett Budapesten, a tervezőiroda székhelyén és Sopronban, bemutatva neves építészek és számos művész – köztük sok soproni – életművét, munkáit. Gyűjti egykori tanárai, Ágoston Ernő és Mühl Aladár képeit. Utóbbi, a Mühl Aladár gyűjtemény letétként az Evangélikus Egyházközség épületében mindenki számára látogatható. A Zsolnay-gyár korai rózsaszín használati fajansz edényeiből 1200 darabos gyűjteményt hozott létre, ami 2011 decemberétől a Zsolnay Kulturális Negyed állandó kiállításán látható. 70 évesen is folyamatosan mozgásban van. Bár munkája a fővároshoz köti, 55 évnyi távollét után is erősen kötődik Sopronhoz. Mollay Károlyhoz hasonlóan annak a soproniságnak a jó példája, ahol a városhoz tartozás nem cifra szó, hanem vállalás, elkötelezettség, tettekre váltott patriotizmus.

Ebben a családban a nagyon is kézzelfogható szakma, az építészet, a faipari tanulmányok, az egyetemi oktatás mellett mindig ott volt és van a művészetek iránti érzékenység, szeretet, egy-egy művészeti ág gyakorlása is. Édesapjuknál az akvarellek, Gábornál a rajz, a zeneszeretet, Andrásnál a versek, Istvánnál⁵ és Barnabásnál a

¹ Az interjú alapja egy 2015. február 26-án felvett beszélgetés, még Winkler Gábor halála előtt. Ezt kiegészíti egy másik beszélgetés 2016. július 29-én, a Budapest–Sopron vonatúton, amikor a város emblematikus alakjának, Giczy János festőnek a temetésére igyekeztünk. Winkler Barnabás 2016. augusztus 20. alkalmából a Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetésben részesült.

² Winkler Oszkár (Sopron, 1907. január 19. – Sopron, 1984. december 19.) Ybl-díjas építészmérnök, egyetemi tanár

³ *Turbuly Éva*: Érték és lépték. Születésnap-i beszélgetés Winkler Gábor építésszel gyökerekről, munkáról, életről. Soproni Szemle 65 (2011), 97–116.

⁴ Winkler András Széchenyi-díjas faipari mérnök, egyetemi tanár, a NYME egykori rektora.

⁵ Winkler István faipari mérnök, a legfiatalabb Winkler fiú.

gyűjtés. Követték azt a soproni polgári hagyományt, hogy jó szakma kell, mérnöki diploma, emellé társul a humán tudományok és a művészetek iránti fogékonyság, ami az életük fontos része.

Abszolút így van. A zene nálam is meghatározó. Több mint tizenkét évig csellóztam, a város zenekarában Horváth Jóska bácsi vezetése alatt játszhattam. Az érettségi előtt még zenei pályára készültem. A feleségem, a gyerekeim zenészek.

1. kép. Winkler Barnabás

Kezdjük az elején! A háború után született, 1946-ban. Hogyan élte meg ezt a családot, ezt a várost, az eszmélés időszakát, ami bizony az 50-es évekre esett?

Talán meg sem születek, ha lánytestvérünk, Zsuzsika nem hal meg néhány napon 1945-ben az utolsó soproni bombázás alatt, az akkori egészségügyi lehetőségek, a gyógyszerek és a tiszta víz hiánya miatt. Apánk mély depresszióba esett, és én a tragédiát követően nagyon hamar megérkeztem. Harmadik gyereknek lenni, akinek még egy öccse is van, az életre nevelés szempontjából a legjobb dolog. Nem első, nem csoda. Nem féltik annyira, kevesebbet foglalkoznak vele. Nem is a legkisebb, akit mindenki dédelget. Ezt a köztes helyzetet már gyerekkoromban is pozitívan éltem meg, nagyszerű családban, nagyszerű testvérekkel. Egy dolgot feltétlenül el kell mondani. Sok szó esett az édesapámról, aki a magyar modernista építőművészet kiemelkedő egyénisége, akinek az elismertetéséért azért volt mit tennem. Ma is úgy él az ország, hogy Budapest körül van egy határ, ahol legtöbbször a szakkönyvek is megállnak. Első generációs volt, ami még inkább emeli a teljesítményének az értékét. Az ő jó szeme és ízlése, az olasz és a német modern építészet jó ízlésű és léptékű integrálása Sopronba az ő nagy érdeme. De fontos megemlíteni, hogy kellett mindehhez egy olyan csodálatos asszony, mint az édesanyánk, Lovas Anna! Róla ritkán esik szó. Édesapja korai halálát követően édesanyja négy gyermeket nevelt egyedül. Ő erős akarattal, nőként mégis gyógyszerész diplomát szerzett a 30-as években.

Nélküle ez az öt férfi nincs ott, ahol. Ezt gyermekkoromban is tudtam. Hogy nagyon fontos a papa, de a legfontosabb az anyánk. Akkor lettem felnőtt, amikor őt elvesztettük.

Gábor is említette, milyen kiváló asszony volt az édesanyjuk.

Ezt tudni kell. Nagyon szép gyermekkorunk volt sok lehetőséggel, szabadsággal, egy nagy családban. Benne voltak a nyári bajai nyaralások, ahol mezítlábasan egy gatyában lehetett szaladgálni a Sugovica partján. Nagyszerű iskolákba jártam. Az evangélikus általános iskolába, ami akkor már nem volt evangélikus, ahogy a líceum sem. De szinte ugyanazok maradtak a tanárok. Nem volt kereszt a falon, de olyan szellemben neveltek minket, Tóth Csipszi bácsi,⁶ Pröhle Jenő, Hammerl Lajos, Major László és Sámuel meg a többiek. Most látom csak, amikor az unokák is iskolába járnak, milyen egyedülállóan kiváló képzést kaptunk. A szülőknek nem kellett utánunk szaladgálniuk. Az apám bejött az év végén a gimnáziumba, és nem tudta, melyik osztályba járok. Tudtuk a dolgunkat. Mert ha a nagyok kitűnők, akkor mi sem lehetünk rosszabbak. Sopron sokféle lehetőséget biztosított. Lehetett vívni, komolyan zenét tanulni, zenekarban csellózni. Rajziskolába Mende Guszti bácsihoz jártam, meg a feleségéhez. Nagyon szerettem Angyal nénit.⁷ Később, Guszti bácsi halála után ő lett Tóth Menyhért felesége. Guszti bácsi testvérét, Mühl Aladárt is gyermekkoromtól ismertem. Éltre szóló barátságban voltunk Horváth Mariettával. Élmény volt a zenekarban együtt játszani Lomosich Pali bácsival. Ebben a légkörben felnőni – ezt ma senki nem tudja elképzelni, mit is jelentett. Nem véletlen, hogy ennyire soproni vagyok, hogy minden oda köt. Nagyszerűen éreztem magam, az utolsó pillanatig otthon. Öt évig hetente feljártam csellózni Botvay Károlyhoz,⁸ akinek ugyancsak soproni egyetemi tanár volt az édesapja. Csellistának készültem, de elsősorban zenetudósnak, melléktanszakként akartam felvenni a csellót. És akkor kiderült, hogy abban az évben nem indul el ez a szak. Így lettem építész. Elterjedt rólam, hogy amikor megkérdeztek a felvételi végén az elbeszélgetésen, mióta készülök építésznek (volt olyan is ott, aki tudta, honnan jövök) – akkor azt mondtam, hogy én nem építésznek, hanem zenetudósnak készültem, csak nem indult ez a szak. Mindenki döbbenet nézett rám! Később jöttem rá, az apám mellett minden ennek a pályának az előkészülete volt. Mert nagyon szerettem vele lenni, építkezésekre járni, amikor csak mód nyílt rá, elkísértem Budapestre a megbeszéléseire. Tehát készültem én erre a pályára, csak nem tudatosan. Nagyon örültem, hogy ezt még meg tudtam mondani, meg tudtam köszönni neki később, amikor már komoly, tízéves szakmai gyakorlat állt mögöttem. A zenét szeretve és ahhoz közel állva pedig alkotó emberré válhattam.

Annak idején Gábortól is megkérdeztem: milyen volt Winkler Oszkár fiának lenni?

Óriási ajándék, ami azért sokat ró az emberre. Komoly elvárás volt magammal szemben, hogy megfeleljek azoknak az adottságoknak és körülményeknek, amelyek között felnőtt-

⁶ Tóth Ferenc

⁷ Lándori Angéla rajztanár, festőművész

⁸ Kossuth-díjas gordonkaművész

tem. A családban ketten kaptak Ybl-díjat előttem, ez magasra tette a mércét. Saját magamnak volt fontos, hogy én is teljesíttem ezt a penzumot.⁹ Nagyszerű, hogy a magam módján folytatni tudtam, amit ő elkezdett. Büszke vagyok rá, de nem kérkedek vele. Sokan kérdezték, ha létrehozhatok egy díjat,¹⁰ az miért nem lett Winkler Oszkár-díj? Ez elvi kérdés volt, nem lett volna elegáns.

Visszatérek arra a mondatára, hogy a zenét szeretve és ahhoz közel állva lett alkotó ember. Az építészet az a műszaki tudomány, aminek a legtöbb köze van a művészetekhez.

A zene egész életemben velem van. Rajta keresztül ismertem meg a feleségemet, Varga Zsuzsanna csellóművészt, aki a Hangversenyzenekarban játszott. Egyetemi éveim alatt ott lógtam a Zeneakadémián, félig azt is elvégeztem, mert végül mégis indult a zenetörténeti szak és Komlós Kati,¹¹ születésem óta testvéri jóbarátom is oda járt. Minden este ott voltam, azt hitték, én is akadémista vagyok. Bemehettem Szabolcsi Bence előadásaira, gyakran én osztottam a jegyeket a hallgatónak a második emeleten. Nagyszerű időszak volt!

A Műegyetemre igazából nem szerettem járni. Az elkényeztetett, sokat nyújtó soproni időszak megszakadt. Az egyetem, a nagyváros, az emberek egymáshoz való viszonya idegen volt. A Zeneakadémián éreztem otthon magam. Az egyetemről néhány komoly emberre emlékszem, akik szeretettel nyúltak hozzánk. Az egészet illetően nem volt jó a benyomásom. Akkor találtam újra fel magamat, amikor a diploma után (1970) elkezdhettem az Ipartervnél dolgozni. Az egyik legjelentősebb, európai szintű tervezőiroda volt ezekben az évtizedekben. Oda vágytam, és az első perctől kezdve nagyszerűen éreztem ott magam. Komoly feladatokat kaptam, kiváló emberek között lehettem. 20 évig dolgoztam ott. Sok különmunkát vállaltam. Mindig olyan építész voltam – ez is apai örökség –, aki úgy gondolja, végig kell kísérni a tervet. A házgyárnál éppen úgy, mint az este, otthon tervezett családi háznál. Mert a terv sorsa ott, a kivitelezés során dől el. Az a terv válik igazi értéké, amiből épület lesz.

Az Ipartervnél ipari létesítmények, lakótelepek tervezésén és kivitelezésén dolgozott.

Csináltam utóbbit is, egy ifjúmunkás lakótelepet, ami az M1–M7-es kijáratánál épült fel, úgy emlékszem 440 lakással. Nekünk akkor még nem volt lakásunk. Úgy alakult, egy évvel a diploma után én lettem a IV. számú házgyár építészeti felelőse. Komoly – szovjet – technológiai terveket kellett adaptálni, de az igazgatási épület már az én terveim alapján valósult meg. Óriási iskola volt, sokat, örömmel tanultam ott. Elfelejtődtek az egyetemen

⁹ Winkler Barnabás 2009-ben kapott Ybl-díjat.

¹⁰ Molnár Péter (1925–2000) Ybl-díjas építész, emlékére alapították 2004-ben a Molnár Péter-díjat fiatal építészeknek, illetve az építészeti kultúra megjelenítésében kimagaslóan közreműködőknek. A díjat Molnár Péter özvegye és Winkler Barnabás alapította.

¹¹ Komlós Katalin fortepianista, zenetörténész. 16 éves koráig Sopronban élt, a soproni Régi Zenei Napok egyik szervezője.

néha érzett kétségek, jó helyen vagyok-e. Közben megszülettek a gyerekek. Korán nősültem, még a diploma megszerzése előtt. Három gyerekünk van, hozzájuk csatlakozott egy nagyszerű negyedik. Ő a Kálid Artúr néven ismert színész, egyidős a fiunkkal. Örökbe ugyan nem lehetett fogadni, de a családba igen, így a mai napig hozzánk tartozik. Felnőttként felvette a Winkler nevet. A kilenc unokánkból náluk van Winkler Tamás és Rebeka.

Véletlen találkozás volt?

Igen, egy teljesen véletlen találkozás, ami pillanatok alatt úgy alakult, hogy örök kapcsolatba kerültünk, nehéz időszak után. Ő Berkeszen volt, mi oda szaladgáltunk, néha ő jött. Így hozta az élet. Sok vérszerinti testvére van Afrikában, de mi vagyunk a papa-mama. Visszatérve az Ipartervre, nagyon sok mindent tanultam, ott váltam igazán építésszé. Végül, még a rendszerváltás előtt úgy éreztem, nekem ez most elég volt. 1989 végén, amikor éppen minden feladatomat elvégeztem, úgy gondoltam, ott abbahagyom. Otthon maradtam, elkezdtem magántervezőként dolgozni. Sikerült a lakásunkat egy szinttel lejjebb egy kis dolgozószobával bővíteni. Fél évig éltem így, éjjel-nappal dolgoztam, jelentősen többet kerestem, mint korábban. De rádöbentem, közösségben szeretek dolgozni. Akkor alakult az első építész kft, amit az Iparterv hozott létre egy osztrák tervező irodával. A megalakulás előtti utolsó nap kiderült, hogy nincs németül tudó magyar ügyvezető jelölt. A volt főnököm felhívott, menjek be, csináljak úgy, mintha én lennék előkészítve. Nem szerettem egész nap egyedül ülni egy szobában, hiányzott a korábbi intenzív, szerteágazó feladatkör, így izgalommal és várakozással vállaltam el az új kihívást. Ennek több mint 25 éve. Fél év múltán kiszállt az Iparterv a társaságból, az osztrák fél két év múlva tönkrement. Azóta tényleg a saját lábamon állok. Egy egészen másféle élet következett, sok munkával, nagy felelősséggel, de soha nem látott lehetőségekkel is. Nagyon hamar jött a Campona üzletközpont tervezése Budafokon. Az egész környéki városnegyedet én tervezhettem a munkatársaimmal. Szebbnél szebb feladatok. Fel lehetett építeni az irodát, ahol hosszú ideig ötvenen dolgoztunk.¹² Számptalan nagy kereskedelmi létesítményt csináltunk, mi terveztük az első vidéki Tesco-t, a szombathelyit, majd a Penny Marketnél, a Tesconál, a Lidlnél még további 18-20 áruházat. Tervezhettem iskolát, irodaépületeket, az RTL székházát és számos lakóépületet.

Megérezte, hogy lépni kell, egy másik irányba. Szerencse kellett ehhez és bátorság.

Voltak kötelezettségeim. A gyerekek, a nagy kölcsönrel megépített társasházi lakás jelentette az egzisztenciális oldalt. Másrészt társasházaim épültek, a munkáim haladtak. Úgy éreztem, lesz elég erőm hozzá, megoldom. Veszem a tarisznyát, elmegyek világot látni. Megtanultam valamit, van bennem annyi, hogy nyugodt szívvel elvállalhatom az új feladatot. Az önálló vállalkozás egy egészen más lehetőség, mint az alkalmazotti lét. Az eleje persze keserves volt, de reményt adó.

¹² HAP Tervezőiroda Kft.

2. kép. Campona Rendezvényközpont, Campona Szórakoztató- és Bevásárlóközpont és parkolóház, Művelődési-ház, művészeti iskola és tanuszoda, MCC Médiaközpont

Eljutott idáig, 70 éves. Kinevelte az utódokat, a csapatot, amelyik továbbviszi a vállalkozást.

Két fiatal ügyvezetője van az irodának, ez a cég már az övék. Az én kapcsolataim lassan elhalnak, ez természetes. Kevesen pörögnek ennyire ebben a korban. Sokan elmentek már a kortársaim közül, a fiatalabbak sok esetben külföldön dolgoznak. Van az irodának háttere, negyedszázados múltja, komoly referenciái. A törzsszámunk csillagászati. Ezt kell napjaink követelményeinek megfelelően továbbépíteni, a ma szellemében folytatni. Az alapok stabilak. A közelben vagyok, fent az emeleten, de csak véleményt mondok, a döntés egy idő óta az ő kezükben van.

2008 után jött egy komoly gazdasági depresszió, az építőipar most kezd talán magához térni. Megváltoztak a feltételek.

Jött egy komoly hullámvölgy, amit patikák tervezésével hidaltunk át. Annak idején gyógyszerértári központokat is terveztem az Ipartervben, megvoltak a kapcsolataink. Mi terveztük és kivitelezteük fővállalkozásban a Béres patikahálózatot. Két éven át mi hoztuk be az automatikusan csukódó gyógyszerértári szekrényeket, az olaszokon és a németeken keresztül. Akkor így tudtunk továbbélni, és közben folyamatosan pályáztunk. Ez már nem

iskola volt, hanem bizonyítás, hogy megtanultam a dolgoknak mind a műszaki, mind az emberi, a kapcsolati vonulatát. Hogy egy terv akkor jó, ha az eredménnyel mindenki elégedett. Vállalható legyen, amit csináltam, és a megrendelő is érezze, az épült meg, amit elképzelt. Fel kell ismerni, mit szeretne az építető, de nekem, az építésznek is vannak elveim, formai, ízlésbeli elképzeléseim. Ez a szemlélet segített hozzá például, hogy megkaptuk egy 24 tantermes iskola, hat csoportszobás óvoda, zeneiskola, hangversenyterem és sportszarnok tervezési megbízását. A polgármester volt a megbízó és elhitte, hogy az eltérő véleményünket folyamatos megbeszéléssel közös nevezőre tudjuk hozni. Utólag derült ki, azért mi kaptuk meg a megbízást, mert egyenlő partnerként kezeltük a megrendelőt. Minden feladatunknál mögöttem állt az iroda, ami biztonságot jelentett.

Mi döntötte el, hogy nem megy vissza Sopronba? Örök soproni, ma is ezer szállal kötődik oda.

Nagyon furcsa erre a válasz. Már beszélgettem Sopronban a műemlékesekkel, hiszen óriási vonzalمام volt gyerekkorom óta a műemlékek iránt. De jött egy fiatal csellista hölgy, akivel szerelemmé vált a barátságunk, és elhatároztuk, hogy összeházasodunk, gyerekeket szeretnénk. Őt, zeneakadémista létére akkor vették fel a Hangversenyzenekarba, ami óriási dolog volt. Sopronban úgy látszott, nincs hasonló lehetősége. Kettőnk közül az első évben ő volt a pénzkereső. Azt mondtuk, itt maradunk, itt is lehet soproniként élni! Budapesten nem voltak műemlékes kapcsolataim és annyira nem is vonzott az itteni munka. Úgy éreztem, ha már itt maradtam, az Iparterv az a műhely, ahol dolgozni szeretnék, mert azt tartottam akkor a legjobb tanulóhelynek. Majdnem elmentem egyszer onnan, de elindultak a keletnémet munkák, fontos lett a német nyelvtudásom, ami új, érdekes feladatokat ígért. Két keletnémet sörgyárat, egy nyomdaüzemet, raktárbázist, szóval egy sor kinti munkát csinálhattam végig.

Az egyetemi oktatás nem jutott eszébe? Két testvére futott be kiemelkedő egyetemi karriert.

Három évig oktattam az Ybl Miklós Főiskolán a 70-es évek végén. Nagyon szerettem tanítani, de be kellett látnom, idővel nem győzöm. Esti tagozaton tanítottam, nagy gyakorlati tudású embereket, olykor kétszer annyi idősek voltak, mint én. A gyerekeket vinni kellett óvodába, bölcsődébe. A feleségem ezekben az években a Liszt Ferenc Kamarazenekarban is játszott. Éves átlagban a napok felét távol töltötte. Itt egy hét, ott 10 nap vidék, külföldi turné, esténként próba, hangverseny. A munkahelyemen blokkolni kellett, a tanórák mellett időbe került eljutnom a Thököly útra. Emiatt sajnós feladtam. Már megvolt az iroda, amikor komolyan hívtak a Műegyetemre. Nekik azt mondtam, olyan nagy fába vágtam a fejszemet, most nem mehetek. Az iroda mellett az elképzelt kiállítótermemre készültem, azt tűztem ki elérendő célként. A tárlatok rendezése részben pótolta a tanítást, ez a munka szerintem a tanítás egy másik színtere. Címzetes egyetemi tanár vagyok a Műszaki Egyetemen, tíz éve vizsgabizottsági elnök. A mai napig hívnak előadásokra, jövő héten Győrben adok elő. 2012-ben kaptam a Kotsis Iván-érmet, ami a Magyar Építőművészek Szövetsége Fair Play díja. Olyan elismerés, ami az alkotással párhuzamos oktatásért adható.

Tudtommal a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja.

2010 óta. Az első építész tagok egyike voltam, miután megalakult az Építőművészeti Osztály, aminek most az elnöke lehetek. Az Ybl-díj Bizottság tegnap¹³ döntött az ez évi kitüntetettek személyéről. Nagyon nehéz 49 jelölből három díjazottat kiválasztani. Az elmúlt évben teljesen meg akarták szüntetni a díjat. Azt mondtam amilyen hangosan csak tudtam, ezt nem tehetik meg. 1953-ban adták ki először, ez az építészek legnagyobb elismerése. Egyszer, 1957-ben nem osztották ki.

Elmondható, egy nagyon szép szakmai karrier épült fel, tervezői és vállalkozói sikerekkel, stallumokkal, díjakkal díszítve. Olyan épületekkel, mint a Campona bevásárlóközpont és rendezvényközpont, a Stefánia Park irodaház Zuglóban, a szigetszentmiklósi 24 tantermes iskola, hangversenyterem és sportközpont, vagy a nekem nagyon tetsző, a Budapestre vonatozva újra és újra látott Infópark D épület a lágymányosi Duna-parton, ami a terület egyik meghatározó eleme.

Nézze, soha nem voltam elégedetlen. Mindig sokat dolgoztam, és fontosnak éreztem a munkámat. Nem képzeltem magamról többet, mint ami vagyok, tudom a helyem. Előfordul, hogy úgy érzem, nem igazságos, ami körülvesz. Tudomásul kell venni. Sem panaszkodni nem szoktam, sem lázálmodok kergetni. Egy kivétel volt talán: a rózsaszín gyűjteményt mindenképpen Pécsre akartam vinni. Úgy éreztem, ott a helye. A gyűjtés első éve után már tudtam, nem gyufacímket gyűjtök, hanem jelentős nemzeti értéket, amit meg kell őrizni és minél több ember számára bemutatni. Ugyanezt éreztem Mühl Aladár képeinél is. Sok képet vásároltam és többet cseréltem is özvegyével, Lonci nénivel azért, hogy minél átfogóbban tudjam bemutatni festői értékeit.

Lezárva a szakmai részt, térjünk át a gyűjtésre, a kiállításokra.

Aki a mi családjunkban nőtt föl, annak adottság volt a művészetekkel való kapcsolat, magunkkal hozott igény. Az adottságok ehhez Sopronban ideálisak voltak. Rajziskola, zeneiskola, zenekar; Mühl Aladár, Ágoston Ernő, Soproni Horváth József, Gáspárdy Sándor, Mende Gusztáv, Hertay Mária. Giczzy János és Sulyok Gabriella, akiket rendszeresen meglátogathatok soproni műtermükben.¹⁴ Az írók, a muzikusok, és az otthoni képek. Így nőttünk fel. Művészet nélkül nincs világ, ez számomra nem is kérdés.

A gyűjtés, az véletlenül kezdődött. A keresztanyáméknak nem volt gyerekük, én voltam a „fiuk”, így az örökös és a végrendelet végrehajtója. Maradt a konyhájukban egy rózsaszín boroskancsó, amiben mindig állott víz volt, mert ugye csapból nem lehet vizet inni. Évekkel később derült ki, hogy ez egy Zsolnay kerámia. Így kezdődött a rózsaszínek gyűjtése, ami komoly szenvedéllyé nőtte ki magát. De tudatosan gyűjtöttem, hisz ekkora anyagot nem lehet csak úgy hobbiból összeszedni. Utánanéztam a formakönyvekben, katalógusokban, amikhez hozzá tudtam jutni. Jártam levéltárban, a pécsi múzeumban, a család élő

¹³ 2015. február 25.

¹⁴ Giczzy János (Alszipor, 1933.december 28. – Sopron, 2016. július 17.) festőművész, Sopron város díszpolgára.

tagjainál. A magyarországi ipartörténet és a dizájn kialakulásának egy nagyon fontos korszaka ölt testet bennük. A szomszédos országokban a hasonló tárgyakat mire megbecsültté váltak volna, már nagyrészt kidobták. Nálunk a szegénység és az emlékek sok családban megtartották ezeket a hasznos, egyszerű darabokat, ezért az utolsó pillanatban, ami több mint negyven évet jelent, még össze tudtam gyűjteni őket – megmenekültek. Nemcsak az edények, hanem maga a korszak is. Úgymond róluk írtam a DLA¹⁵ disszertációm, mert az építészeti mestermunkám mellett egy disszertációt is be kellett nyújtani. Nálam ez a rózsaszín gyűjteményről készült, általam kiadott könyv volt. Ennek is jelentősége van, egy építésznek tudnia kell írni, elolvasható és megérthető cikkeket.

3. kép. Az Infopark „D” épülete,

Ez családi vonás. Gábor is mesélt arról, hogy kezdetben az édesapjuk javította az első írásait, hogy érhető legyen, amit leír és jól olvasható.

Ezt is tanulni kell. Az elején a barátaim, az olvasószerkesztőm segítettek.

Mikor kezdett gyűjteni?

A rózsaszíneket több mint 40 éve. „Ali bácsi” képeit is régóta gyűjtögettem, ennek kezdetben nem volt határozott célja, csak szerettem köztük lenni. Melléjük rengeteg könyvem van még, a fontos könyveim a közelemben kell, hogy legyenek.

Sok minden csapódik hozzám. Nagyszerű barátságokat mondhatok magaménak, amelyek részben a Molnár Péter-díj kapcsán szereztem. Vigh Tamását¹⁶ például. Az ő barát-

¹⁵ A PhD megfelelője a művészeti képzésben.

¹⁶ Vigh Tamás szobrász (1926–2010) Kossuth-díjas szobrászművész.

sága a haláláig, sőt, azóta is tartó ajándék számomra. Körülötte lehettem, beszélgettem vele, én jegyzem néhány késői szobrának a talapzatát, például a budapesti Deák téren Sztehló Gábor szobrát. Ez a mai napig kitüntetés a számomra. A halála előtt ránk bízott feladatokat kell még teljesítenünk! A gyulai Múlt és jövő szobor már az általa elképzelt helyen állhat évek óta, a Kürtösök hamarosan a Művészetek Palotája lépcsőjére fog kerülni. Ezek a barátságok, Mühl Aladárral, Vigh Tamással, Supka Magdolnával, Giczzy Jánossal életem mesterképző élményei, ajándék, hogy ilyen emberektől is tanulhattam.

Akkor a rózsaszínek és a soproni festők művei mellé társul a modern, kortárs művészet is.

Ezek inkább emberi kapcsolatok, nem gyűjtemény. Itt a szobámban van néhány számomra nagy értékű alkotás, de az igazi nagy gyűjtés a 20. századi építészeti életművek összegyűjtése és a hozzájuk kapcsolódó kiállítások.

Hogy született meg a gondolat, hogy HAP Galéria is lesz? 2003 és 2014 között 110 kiállítást rendezett. Ezekben rengeteg munka volt!

Rájöttem, hogy a fiatal építészek, hiába nagyszerűek, nem ismerik az elődeinket. Fiatal kollégáknak meséltem, hogy az Apám mindig azt mondta, az alaprajznak ugyanúgy átgondoltan rendben kell lennie, mint az épületek homlokzatainak. Ha kusza az alaprajz, baj van, az épületben járó, élő, dolgozó érzi a rendetlenséget, akkor is, ha nem tudja azt megfogalmazni. Erről meséltem a fiúknak, miközben a hátam mögött hallom a kérdést: Miért, ki volt az apja? És nem csak őt nem ismerik, szinte valamennyi jeles elődünk ismeretlen számukra!

Kérdezte, mi az, amit nem sikerült az életem során megoldanom. Például nem értem el, hogy a kiállításainkra főleg az egyetemisták járjanak. A barátaim, akik tanítanak, szerveztek látogatásokat, hoztak évfolyamokat, voltak kihelyezett órák a galériában. De hogy maguktól is jönnek, ezt most érzem a FUGÁ-ban, ahol örömömre sok fiatal megfordul. Ez egy nagyszerű dolog. A HAP Galéria kiállításaira kevés fiatal jött el, azzal együtt, hogy a megnyitókön általában több százan voltak. Minden kiállítást közel ezren láttak, de főleg az idősebbek. A katalógus füzetek a kiállításokról és az utolsó összefoglaló kiállításra elkészült katalógus-könyv¹⁷ azért készült el, mert fontosnak tartottam, hogy összefoglaljam, miről is szólt ez a tizenegy év. A kiadványokból néhány bekerül könyvtárakba, így talán folyamatosan szó esik róluk. Nem tudtam a tárlatokkal a bemutatott építészek, művészek halhatatlanságát kőbe vésni, de van már bizonyos rálátásom, hogy kik voltak az igazán fontosak. Róluk beszélünk, írtunk a művészetükről, újra felelevenítettük fontosságukat. Így mások és máshol is beszélnek róluk, örömmel látom, hogy a kiállítások kapcsán hivatkoznak rájuk. A soproniak bemutatását Budapesten nem tudtam kikerülni, ez nyilvánvaló. Ennél nagyobb és értelmesebb gyűjtést nem lehet elképzelni. A cél mindig a megmentés volt, a fennmaradás, a beszéljünk róla, írjunk róla legalább két mondatot. Ezért tartom nagyon fontosnak a Magyar Építészeti Múzeum végleges elhelyezésének az ügyét is. Nagyszerű anyagok vannak ott összegyűjtve, többek között az apánké is.

¹⁷ 11 év, 110 kiállítás – 2003–2014. Bp., HAP Galéria, 2014.

Az építészek mellett számos soproni alkotót is bemutatott a kiállításain. Winkler Oszkár és Füredi Oszkár mellett Szakál Ernőt, a szobrász-restaurátort, Diebold Károlyt, a fotóst, Mühl Aladárt, Ágoston Ernőt, Giczy Jánost, Soproni Horváth Józsefet, Kutas Lászlót, Hoffmann Henriettet, Richly Zsoltot, Sulyok Gabriellát, Hertay Máriaát. Ezeknek a kiállításoknak egy jelentős részét Sopronban is láthattuk a Lábasházban, illetve mostanában a Pro Kultúra Munkácsy termében is rendezett Sulyok Gabriellával¹⁸ közösen kiállítást Wosinszky Kázmérnak és Hertay Mária-nak. Mindezt úgy, hogy maga volt a tervező, a megvalósító, a szállító és a berendező. Mühl Aladár képei az evangélikusoknál láthatók állandó kiállításként.

Utóbbinak a gondolata akkor fogalmazódott meg, amikor 2002-ben a 100 éves évfordulóra készültünk Sulyok Gabriellával. Kiállítást rendeztünk a Festőteremben és emléktábla került a házra – ezt már korábban megígértem a feleségének és a lányának, Évának. Az emléktábla állítását a Városszépítő Egyesület is támogatta. Tárgyaltam a várossal, végül az evangélikusok adtak otthont a képgyűjteménynek. Sokat segített ebben Gimesi Szabolcs¹⁹ és Gabnai Sándor.²⁰ Azt mondták, amikor az egykori evangélikus elemi újra az egyház birtokába került: *visszakaptuk a házat, mondd meg, mit szeretnél.* Az én gyűjteményem Mühl Aladár képeiből, hagyatékából a város szempontjából nagyon fontos, Sopronban akarom hagyni. Állandó kiállításon kell megmutatni a művészetét, és büszkének kell lennünk rá! A muzsikus zenetanár és tanító nem járt képzőművészeti főiskolára, teljesen autodidakta módon festett, de nagyszerű mondanivalója volt, amit egyéni módon fogalmazott meg, főleg akvarelleken. Élte az életét és azt festette, amit látott. Ágoston Ernő ugyanezt tette! Ő is nagyszerű művész és nagyszerű tanár volt. A képzőművészet szinte valamennyi műfajában maradandót alkotott. Sajnos nem sok műve maradt fent, mert keveset alkotott, az igazán fontos számára a tanítás, a tehetséges növendékek fejlődése volt. Neki is kellene valahol egy emlékszoba. Addig nem nyugszom, amíg nem létesül Sopronban egy képgaléria a város kimagasló művészei alkotásainak állandó otthonául!

Szóba került a FUGA. Gyakran járok arra, Dávid Ferenc egy előadását is hallgattam ott. Sok hasznos rendezvénynek ad helyet. Élet van benne, ez jól látható, és tudtommal a kiállítások is átkerültek a galériából erre a helyszínre. Mivel 2012 óta az ügyvezetője – díjazás nélkül látja el ezt a feladatot – szóljon róla néhány szót! Mi is ez pontosan, miért tartja fontosnak?

A FUGA Nagy Bálint építész művészeti vezetésével és néhány kiváló munkatárssal nyugodtan mondhatom, nemzetközi elismerés mellett működik. Hat kiállítóhelyével, építészeti kiadványokat kínáló könyvesboltjával, komolyzenei hétvégi kortárs koncertjeivel hézagpótló feladatot lát el az ország kulturális életében. Fontos, hogy építészeti központ lévén társművészeti tárlatokat is bemutat, a művészetek egymásra hatva, együtt igazán

¹⁸ Sulyok Gabriella soproni származású grafikusművész.

¹⁹ Dr. Gimesi Szabolcs (1944–2015), 1994 és 2002 között Sopron polgármestere, a Soproni Evangélikus Egyházmegye volt felügyelője, a Zsinat alelnöke.

²⁰ Gabnai Sándor, a Soproni Evangélikus Egyházmegye esperese a kiállítás megnyitása idején.

értékesek. Az építészet alkotásaiban egyre inkább elfelejti a társművészeteket, a FUGA nem e szerint él. A HAP Galéria bezárását némiképp pótolják az itt megrendezett további építész életmű-kiállítások, így aktívan részt veszek az intézmény életében. Komolyan gondolom, amikor azt mondom, tettestársul szegődtem Bálint mellé addig, amíg ténylegesen tudok segíteni és nem találunk előbbre vivő megoldást. Azt tervezem, később sem szakadok el ettől a számomra nagyon sokat jelentő helytől.

A családja tolerálta a gyűjtőszenvedélyét?

Az élet egyik nagy elismerését ez ügyben még tavaly nyáron kaptam. A Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum) diákszövetségének éves közgyűlésére eddigi építészeti alkotásaim összegző kiállítását vittem el. Józsa Dávid építész barátom – egykor ugyancsak „berzsényis” – nyitotta meg a kiállítást. Azt mondta, sikerült megoldanom azt a lehetetlen feladatot, hogy ugyanolyan mély és szoros a családommal a kapcsolatom, mint a hivatásommal. Ha ez igaz, akkor erre a kérdésre legyen ez a válaszom. A család tolerálja a gyűjtőszenvedélyemet, amit mindig úgy próbáltam megoldani, hogy nekik ebből ne származzon hátrányuk.

Ez tényleg nem könnyű!

Elszántan csináltam, de soha nem mentem bele kölcsönökbe. És hiába van a FUGA, a hétvége a családé. Nyáron Balaton, amikor csak lehet Sopron, egész évben család és unokák. Nagy a szóródás a másfél évestől a gimnazistáig. A fiúk 45 évesek. Balázs trombitaművész, Artúr, ahogy említettem, színész. A lányok, Orsolya és Zsófi hegedűművészek. Kiskoruktól kezdve úgy nőttek fel, hogy nem csak iskolába kell járni, az élet ennél sokkal összetettebb. Mi is jártunk zeneiskolába, és hamar megtanultam, helyt kell állni, küzdeni kell, például, hogy bekerüljek a nagyszerű Soproni Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekarba. Több területen kell teljesíteni, örömmel összepárosítani a különféle dolgokat.

Óriási munkabírás kellett hozzá, hogy a munka, a cégvezetés, a kiállítások mellett a gyűjtésre is jusson ideje. Ami arra van az embernek, amit igazán akar, igazán szeret. Egyszer erről is beszélgettünk Gáborral.

Nézzte, mentem Tesco tárgyalásra, művezetésre, és közben kérdeztem a helyiektől, hol vannak a régiségboltok. Akkor is ezt csináltam, amikor az Ipartervnél dolgoztam, és vonattal utaztam ide-oda az országban. A rózsaszíneknél az első rész gyűlt össze nehezebben. Az első kiállításnak már híre ment, a könyvnek²¹ is. Utána már írtak, jöttek az egész országból címek és rózsaszínek. Hol kifizethetetlen áron, hol ajándékba.

Hogyan jött létre a pécsi állandó kiállítás 2011-ben?

Sokszor jelentkeztem és ajánlottam a gyűjteményemet, de a város, mivel nem ismerte a tárgyakat, nem tartotta őket jelentősnek. Tapolca Diszelben az Első Magyar Látványtárban mutattam be 2011 nyarán néhány darabot a gyűjteményből, ott látta valaki, aki megérezte a fontosságukat. Ezt követően jelentkeztek nálam a Kulturális Negyed és a gyár

²¹ *Winkler Barnabás: Kezdetben volt a rózsaszín. Budapest, HAP Galéria, 2007.*

vezetői. Többen megnézték Pécsről az irodámban ömlesztve tárolt gyűjteményt, de csak az év vége felé telefonáltak, hogy döntöttek, és elhatározták, még ebben az évben meg kell nyitni az állandó kiállítást. Pár hét maradt a megvalósításra. December 21-én nyitottuk meg a Zsolnay Kulturális Negyed által már évekkorábban beígért második állandó kiállítását. Mindent én csináltam a munkatársaim és barátaim segítségével, terveztem, rendeztem, installáltam, cipekedtem, feliratokat gyártottam és takarítottam. Külön háromnyelvű katalógus készült szinte napok alatt. Heteken keresztül éjjel-nappal megszállottan dolgoztam. A gyűjtemény közel áll az emberekhez, sokan látogatják. Pécsre került, ahogy mindig is szerettem volna. Ott a helye a dísz tárgyak mellett ennek a korszaknak is.

Az írásban elküldött kérdéseim között volt egy olyan is, mit tart komoly sikernek az életében?

A családom mellett a posztumusz Ybl-díjat és a Balfi Emlékművet. Ezek számomra fontos dolgok, melyek a véleményemet is tükrözik. Én jártam ki a posztumusz Ybl-díjat. Nem tudom, arról hallott-e, 17-en kaptak, köztük Medgyaszay István, Hajós Alfréd, Kós Károly, Gerlóczy Gedeon, Dávid Károly, a Sopronban jól ismert Nagypál Judit. Nagyon fontos volt nekem, hogy ez a méltánytalanság az 1953 és 1980 közötti időben főleg politikai okok miatt díjban nem részesültekkel szemben kiküszöbölődjék. Könyvet és vándorkiállítást is készítettünk, ami bemutatta a megkésett díjazottakat és életművüket.²² Utána néztem, ki miért nem kapta meg annak idején az elismerést. Kós Károly azért nem, mert külföldi állampolgár volt, Medgyaszay politikai okok miatt, és így tovább. Le van írva a könyvben. Elkezdtem dolgozni rajta, először Lauber László pályázatát adtam be. Nagyon igazságtalan volt, hogy tervezőtársa, Nyíri István megkapta a díjat, ő nem, mert ő kevésbé volt alkalmazkodó. Visszadobták az indítványomat, de elkezdtek foglalkozni a kérdéssel. Az előterjesztés a Magyar Építőművészetben is megjelent. Sokan hozzászóltak, köztük Kubinszky Mihály. Így végül további két névvel egészült ki a listám, amit teljesen jogosnak tartottam. Örültem pályatársaim részéről a komoly érdeklődésnek.

Sikerei között tartja számon Balfot. Mondjon néhány mondatot arról, hogyan kezdődött ez a történet? Hogyan találta meg a feladat?

Ezzel az egész történelmi borzalommal kapcsolatban van véleményem. Hogy megbocsáthatatlan dolog, ami akkor történt a munkaszolgálatosokkal, a zsidósággal, és ami Szerb Antallal és társaival ott történt. Sokszor elkanyarodtam a balfi temető felé, a kis későromán kápolna nagyon közel áll hozzám. Amikor megtudtam, hogy ellopták a korábbi Szerb Antal emlékhely domborművét, nem tudtam megemészteni. A magyar tanárom, Tóth Csipszi bácsi, és az apám is azt mondták, a Magyar irodalomtörténet, A világirodalom története olyan alapművek, amelyeket ha valaki elolvas, már nem tévedhet el nagyon az irodalomban. Szerb Antalhoz és a műveihez való vonzódásom, a sorsa feletti mélységes felháborodás hasonló ahhoz, amit Radnóti-val és valamennyi áldozattal kapcsolatban érzek. Hogy ellopták a régi domborművet, az is megbocsáthatatlan. Bántott, hogy itt, a közelünkben, Sopronnál történt.

²² Posztumusz Ybl Miklós-díj – 2010 Budapest, 2010.

Kutas Laci²³ kérdezte, mikor megyek Sopronba, mert meghívták egy helyszíni szemlére, a dombormű helyére akar valamit állíttatni Szita Szabolcs. Éppen Sopronban voltam, kimentünk, és elkezdődött az együtt gondolkodás. Ez 2003/2004 körül lehetett. Laci egy bronzszobor együttesben gondolkodott, amit én nem helyeztem, attól tartva, azt megint ellopják. Kőre nincs idő, meg pénz, valami mást találjunk ki, ez volt a kérés. Adottság a középkori fal előtt a meredek part, rajta tuják és a fal előtt Füredi Oszkár krematóriumot idéző, a 40-es évek végén amerikai segítséggel állított emlékműve. Egy hét múlva kitaláltam valamit, felmentem Szabolcshoz, elmondtam, mit képzeltem el. Kérte, hogy egy modell segítségével mutassam be a terveimet. Kutas Lászlóval közösen megcsináltuk a modellt, Laci kiöntötte, bemutattuk, elfogadták. Az embereket szimbolizáló sírkövek közel egy méter mélyen vannak a föld alatt betonba ágyazva, egymással összevasalva. A megvalósításnál végig jelen voltam, én is együtt dolgoztam, betonoztam a mesterekkel. Hétkor kezdtünk, naponta kimentem hatkor és felrajzoltam, aznap mit hova kell elhelyeznünk a 45 kő közül, milyen pontos dőlésben, pozícióban. A munkáért nem fogadtam el pénzt, számomra ez hitvallás volt, nem egy tervezői megbízás. A művezetésért kapott összegből, amit az irodám vállalt és utalt vissza a megvalósításra, készültek el a pribékeket megtestesítő padok. Fél évvel később így lett teljes a kompozíció. Mindig azt mondtam, szeretnék egy templomot tervezni Ez az emlékmű felülírta ezt az óhajomat. Hitvallás arról, hogy ember az emberrel nem bánhat így képzelt hatalma jogán. Mementó, hogy soha senki ne törölje ki az emlékezetéből!

4. kép. Balfi Nemzeti- és irodalmi Emlékhely

Szerencsés ember, mert meg tudta valósítani a terveit. És építő ember – nem csak építési értelemben –, aki mindig arra törekszik, hogy letegyen valamit az asztalra. Az igazi véleménynyilvánítás szerintem ilyen, elvégzett feladatokban nyilvánul meg, legyen az épület, írás, emlékmű, viselkedésmód.

²³ Kutas László szobrászművész

Én is abban nőttem fel, hogy az írás fontos. Sajnos, egyre kevesebben olvasnak.

Nem annyian, ahányan szeretnénk, de azért sokan, szerencsére. Az irodalom, a művészetek, a zene segítenek eligazodni bennünket a világban.

Van kedvenc zeneszerzője?

Haydn, Mozart, Bach, Wagner. Richard Strauss nekem írt zenét. Bartók, Kodály, de a kortársak műveit is szívesen hallgatom, Ligetit, Kurtágot, Soproni Józsefet. Széles a vertikum. Nagyon szeretem a preklasszikusokat is. Mindig attól függ, éppen mi vesz körül. Az operák, dalok, szimfonikus darabok, szólóművek, kamarazene, szóval mindenevő vagyok. Persze, ahogy ez lenni szokott, a mai könnyűzenében az unokák tájékozottabbak. De a mi fiatalságunk lemezei is ott vannak a CD-k között és néha hallgatom őket. A hosszú utak vidékre jó alkalmat jelentenek a zenehallgatásra. Otthon nem megy, mindenki gyakorol. Ezért a CD nekem sokat jelentett. Nézem, mi fér bele az autó CD-tárába, odavissza. Többnyire itt, az irodában is szól halkán a zene.

Olyan kérdés is szerepelt a listámon, hogy mi az, ami nem sikerült. Mindenkinek van ilyen az életében.

Egy dolgot már említettem, az építészeti életműveket bemutató kiállításainkat nem látogatták elég nagy számban a fiatalok. A másik hiány a nyelvismeret. Ha újra születnék, több nyelvet tudnék nagyon jól. Ez nem lehetne kérdés. A némettel nincs baj, angolul is beszélek valamit, bár nem úgy, ahogy szeretnék. Megtanulnék még olaszul, oroszul például, ha újra kezdhetném. Nem jutott rá elég idő, és annak idején az orosz nyelv nem-tanulása állásfoglalás volt legtöbbször részéről. Ma már tudom, rosszul tettük. Nem sikerült megoldani az építészeti múzeum eddig összegyűjtött felmérhetetlen értékű anyagának megfelelő elhelyezését sem, remélem, közel állunk már a megnyugtató megoldáshoz. Jó lenne egy állandó kiállítóhely végre a soproni festőknek Sopronban! Talán ebből is lesz valami! Úgy próbáltam élni, hogy a képességeimet tudjam kamatoztatni. Ami nem tölt el elégedettséggel, de nem vagyok elégedetlen sem. Nem érzem, hogy elmulasztottam volna az élet lehetőségeit. A hétköznapi életben van, ami nem sikerül. Ez az élet rendje, vele jár. Azt hiszem, ha mérleget állítok, van egyensúly az életem folyásában. Az ember, amíg él, próbál megfelelni elsősorban a saját elvárásainak.

Gondolt arra, hogy édesapjukhoz hasonlóan megírja az emlékeit?

Sokat írok, talán össze lehetne hozni egy könyvben, nekem a rövid történetek a műfajom. Számítalan részletet, kis történetet már leírtam, egyszer össze lehetne rendezni ezeket. Talán a gyerekeimet, unokáimat érdekelné.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

H. Németh István

Dominkovits Péter: Második
telekkönyv / Zweytes Grundbuch
1554–1580.

Sopron: MNL Győr-Moson-Sopron Megye
Soproni Levéltára, 2015. 177 p.

Sopron város levéltára a magyarországi városi források közül egyedülálló gazdagsággal őrizte meg egy szabad királyi város iratait. Sopron városa e tekintetben nemcsak a mai Magyarország, hanem az egykori Magyar Királyság szabad királyi városai közül is kiemelkedik. Főként abban áll az élen, hogy a város kancelláriája már a 15. század elején olyan specifikus kötet-sorozatokat kezdett meg, amelyek ekkor még a legtöbb magyarországi szabad királyi városban nem léteztek. A most bemutatotthoz hasonló telekkönyvekről ilyen korai időszakban mindössze néhány szabad királyi város esetében vannak ismereteink. A Sopronhoz nagyon hasonló fejlődési utat és az osztrák városokból érkező erős városi kancelláriai hatásokat mutató Pozsonyban 1430-tól maradtak fenn a rendszeresen – bár a soproniaktól eltérő rendszerben – vezetett telekkönyvi kötetek. A többi város levéltárában csak a 16. századtól kezdve találkozunk hasonló kötetekkel, ezek közül a legrégebbi a Szepességben szintén erős német hatásokat mutató Lócse, ahol az 1550. évi tűzvész ellenére már 1500-tól kezdve fennmaradtak a telekkönyvek, míg Brassó, Körömcébánya és Kőszeg esetében a 16. század utolsó harmadától kezdve maradtak fenn.

Sopron esetében a városi kancellária — igazodva a városi igazgatáshoz — már a 15. század elejétől erősen differenciálódott. A polgármesteri, kamarási és templomatyai elszámolások mellett ebből az időszakból származnak az első ma ismert soproni adóel-számolások, kórház-számadások, gabona-, bordézsma- és adójegyzékek is. Ebben az időszakban kezdték el vezetni az önálló bírósági könyvet (*Gerichtsbuch*), amelyben a városi bírói szék munkájával összefüggő igazgatási, „hiteleshelyi” ügyek mellett a kereskedelem szabályozására vonatkozó ügyek is feljegyzésre kerültek. A bírósági könyvben meghatározóak voltak a tulajdon-, család- és öröklésjogi kérdések bejegyzései, büntetőügyeket csupán kis számban örökítettek meg. A városi igazgatás és írásbeliség 15. század közepi állapotaihoz képest radikális változás a 16. század második harmadában érhető tetten. Ekkor vált véglegessé az a gyakorlat, hogy bizonyos ügyeket, illetve ügyköröket egyre következetesebben egyazon városi könyvsorozatokba (kamarási elszámolások, tanácsülési jegyzőkönyvek, polgárfelvételi könyvek) jegyezték be.

A két időszak között az egyes kötetekbe az eredeti céltól eltérő feljegyzéseket is rögzítettek. Ezzel szemben az 1480-ban elkezdett telekkönyvek sorozatát vezetésükig igen következetesen használták egyazon célra: a városban történt adás-vételek rögzítésére. A kezdetben csak évszámmal keltezett, majd utóbb pontos dátummal ellátott bejegyzések között szerepeltek adásvételi szerződések, ingatlanok cseréje, az egyházi javadal-

maktól felvett kölcsönök a tőke és a kamat összegével, a fizetés napja, az ingatlan helye, szomszédai és az éppen hivatalban lévő polgármester és városbíró megnevezése. A második kötet Gregor Gaspitz városi nótárius (1551–1579) jóvoltából 1554-től tartalmaz telekkönyvi bejegyzéseket egészen az 1570-es évek végéig. A szóban forgó évtizedekben sűrűn folytatódtak az első kötethez hasonló témájú felvallások.

A szakirodalom joggal állapította meg, hogy a városi adminisztráció 1480-as évektől bekövetkező növekedése és szakosodása szorosan összefüggött a Sopronban tapasztalható hatalomkoncentrációval, amelynek következtében a 15. század utolsó harmadától kezdve Sopron igazgatása lényegében teljes mértékben a mindenkori főtisztviselők viselőinek (polgármester, városbíró) és a tanácsosoknak a kezébe került. Az említett kötetek ennek a folyamatnak a végtermékei. A kötetek szakosodásának okai a városvezetés igazgatási eszközeire mutatnak rá, amelyek segítségével mindinkább magához ragadta a hatalmat, és igyekezett a hatalomból és a város irányításából kizárni a polgárok közösségét, az ún. községet.

A második telekkönyv ennek az igazgatási törekvésnek a végeredménye, igazgatástörténeti szempontból azonban csupán — ahogy arra a kötet kiadója és összeállítója, Dominkovits Péter többször is felhívja a figyelmet — a szakszerű városi önkormányzat és közigazgatás felé mutató út első lépcsője volt! A kötetek ugyanis sokkal inkább mutatnak rokonságot a hiteleshelyi gyakorlatból ismert felvállási jegyzőkönyvekkel, mint az eleinte a városokban, kamarai birtokokon majd általánosan használt, modern értelemben is telekkönyvnek tekinthető, azaz az összes telki állományt felsoroló, és az azokban történő változásokat rögzítő kötetekkel. A Dominkovits Péter által közzéadott második telekkönyv (*Zweytes Grundbuch*) bejegyzései így lényegében azokat az adás-vételi szerződéseket tartalmazzák, amelyekre ebben az időszakban a tanács előtt sor került. Ilyen jellegű kötetek a többi városi levéltárban még a 18. század első feléből is fennmaradtak.

A kötet közreadásával kedvelt és megbecsült kollégánk, a soproni levéltár igazgatója a városi társadalom egyik alapvető forrását publikálta. Adatait ugyan már Dávid Ferenc példamutató részletességgel és alaposítással összeállított kötete is felhasználta,¹ de aki a soproni polgári társadalom mikroszintű elemzését tűzi ki célként maga elé, nem kerülheti meg ezt a kötetet, hiszen a legtöbb esetben a városi társadalomról is nagyrészt az adás-vételi szerződésekből nyerhetünk bármilyen információt! A kötet a társadalomtörténeti vizsgálatok mellett a műemlékvédelem céljait is szolgálja, hiszen a szerződések tárgyát képező házakról vagy tulajdonosaikról sok esetben e forrásból további információk is megtudhatók. A bejegyzések közül többet ki lehetne emelni, de a soproni kultúrtörténet szempontjából talán az egykori zsinagóga épületének adásvétele volt számunkra az egyik legérdekesebb (179. sz.), amelyben a városi tanács eladta Sebastian Mayer szabó özvegyének, Katalinnak a soproni zsidóság kiűzésével a városra háramlott ingatlant.

A publikált telekkönyv kiváló munka eredménye, amit Dominkovits Péter a tőle megszokott alaposítással végzett el. Egyedüli negatívumként talán csak azt nevezhetnénk

1 Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai, 1488–1939. Sopron, 2008 (a *Zweytes Grundbuch* időszakára eső korszakot Dávid Ferenc dolgozta fel).

meg, hogy az utóbbi években kiadott kötetek a korábbi évek gyakorlatától eltérően nem a „Sopron város történeti forrásai” c. sorozat köteteiként jelentek meg. A publikáció módszereként az első telekkönyvben követett módszer volt a mértékadó minta, amit Mollay Károly dolgozott ki, és amit szövegkiadásában mindvégig alkalmazott. Egyedüli eltérést abban lelünk, hogy a közzéadó a sokat vitatott kis- és nagybetűk használatakor eltekintett a szövegben alkalmazott nagybetűk jelhű rögzítésétől, ami a szöveg követését egyszerűbbé teszi, így ezt a változtatást mindenképpen helyeselni tudjuk. Az egyes bejegyzések az első kötethez hasonlóan külön sorszámot kaptak. A mutatókban (külön személy-, hely- és tárgymutató) ezekre a számokra találjuk meg a hivatkozást, ami nagymértékben megkönnyíti a kötet használatát.

A kötetet a forrást bemutató előszó előzi meg, amit D. Szakács Anita fordított német nyelvre. A kétnyelvűség (magyar–német) a Soproni Levéltár kiadványainak szinte kötelezően betartandó szabályai közé tartozik, amit több okból is csak támogatni lehet. Egyrészt a város története igen szorosan kötődik a szomszédos osztrák tartományokhoz, másrészt a helyi igazgatás nyelve nagyon hosszú ideig a német volt, mint ahogy azt a kiadott forrás is jól mutatja. Végül, de nem utolsósorban: a magyar történettudomány számára a német nyelvterület történetírása mindig is kiemelkedő fontosságú volt, és ugyan ez a tendencia az utóbbi évtizedben csökkenni látszik, mégis az osztrák és a német történettudományi műhelyek jelentik még ma is a magyar történettudomány számára az aktív eszmecsere legfontosabb színtereit. Ennek elsődleges oka a Habsburg Monarchia (Osztrák-Magyar Monarchia) közös színtere és igazgatása, amiben az osztrák, a cseh-morva és a magyar tartományok sorsa ötszáz éven keresztül összefonódott. A sopronihoz hasonló kiadványok éppen ehhez a mai Magyarország, Szlovákia, Románia, Horvátország, Szerbia, Szlovénia, Ausztria és Csehország közötti eszmecséréhez szolgáltatnak kiváló forrásanyagot, olyan komparatív jellegű kutatásokhoz, amelyek már eddig is számos, figyelemre méltó eredményeket felmutató konferencia, közös kutatási projekt és kötet létrejöttében játszottak fontos szerepet.

A 2016. január 30-án, 87 éves korában elhunyt Koppány Tibor – aki ugyan végzettségét tekintve építész volt, de széleskörű munkásságát tekintve nem meglepő, hogy sokszor nem csupán építészet-, de művészettörténészként, sőt régészként is hivatkozik rá számos, műveit alapvető forrásként hasznosító szakmunka – életművének talán legjelentősebb kötetét adta ki immár két éve a hasonló kiadványok szinte egyedüli országos gondozójának számító Balassi Kiadó. Az egykori Sopron megyéhez számos szállal kapcsolódó szakember – legkedvesebb tervezői munkája a mihályi kastély helyreállítása volt, de neki köszönhető a soproni Storno-ház mai megjelenése is – mintegy negyvenéves adatgyűjtésének összefoglalását adja ez a három és félszáz oldalas könyv.

A terjedelmének több mint harmadát kitevő adattárban a kora újkori Magyar Királyság töröktől meg nem szállt nyugati-délnyugati része – beleértve a mai Burgenlandot, továbbá Vas és Zala ma Horvátországhoz és Szlovéniához tartozó vidékeit is – szinte összes, a korabeli vagy a mai értelmezés szerint várnak még nem, de egyszerű nemesi lakóháznak már nem nevezhető 16–17. századi épületének számos metszettel, rajzzal és fekete-fehér fényképpel kísért hosszabb-rövidebb ismertetését találjuk meg. Ezek alapvetően a szerző kiterjedt levéltári és szakirodalmi kutatásain alapulnak, aki azonban természetesen hasznosította mások és saját épületrégészeti vizsgálatait is – az utóbbiak közül ki kell emelni a már említett Mihályi mellett Devecser és Körmend kastélyépületeit – nem is szólva arról, hogy a ma is álló emlékek többségét igyekezett a helyszínen is tanulmányozni. Mindennek köszönhetően több mint százötven „kismonográfia” áll így a magyar és a szomszédos országok történész, művészet- és építésztörténész kutatói, de ugyanígy helytörténészei, történeti érdeklődésű lokálpatriótái rendelkezésére. Értékelései és az azokat követő annotált bibliográfiák ezután minden bizonnyal megkerülhetetlenek lesznek, sőt kiindulópontként fognak szolgálni a további tudományos célú vizsgálatok számára. Mindez még inkább áll a kötetet záró, mintegy 60 oldal terjedelmű „Függelékben” közzétett – túlnyomórészt saját gyűjtésből származó – 41 korabeli kastélyleltárra, összeírásra, leírásra és építési iratra – Koppány Tibor ugyanis nem csupán a végzettségének megfelelő szakterület kiváló művelője volt, hanem a levéltárak elismert kutatója is.

Minderre a hatalmas forrásanyagra épül fel a könyv számos nagyobb egységre tagolódó tanulmánya. A bevezetésben a szerző ugyan hangsúlyozza, hogy a választott témakör „teljes értékű” összefoglalásra nem vállalkozhatott – s ezt aligha lehet vitatni, hiszen még nagyon kevés esetben került sor az általa tárgyalt emlékek közül alaposabb ásatásra vagy a ma is álló falak „roncsolásos” vizsgálatára – munkája azonban így is minden kétséget kizáróan a kora újkori kastélyépítészet modern, tágabb értelemben vett művelődéstörténeti monográfiájának tekinthető – s nem csak a Dunántúl vonatkozásában.

Koppány Tibor e munkájában nem szentel jelentős terjedelmet az általa választott téma terminológiai kérdései elemzésének – ismertnek véli, hogy a ma a „kastély” szóval fordított *castellum* egyik legfontosabb jellemvonása egy pontosan már aligha meghatározható erődítettség volt. Ez már csak azért is érthető, mert e fogalom történeti megközelítésű kutatása épp egy általa 1974-ben közzétett tanulmánnyal kezdődött meg, s ő 1999-ben már egy külön, ugyancsak adattárral kísért monográfiát is megjelentetett Magyarország középkori kastélyairól. E helyett az első nagy, történeti fejezet „A téma és időbeli határai” című részében konkrét források idézésével kísérli meg a mai olvasóhoz közel hozni ezt az adott kor – szinte mindvégig háborús – viszonyai között született építészeti formát, amely alapvetően a vidék nemességének lakóhelyeként szolgált. Természetesen itt nem mondhatott le egy rövid kutatástörténeti áttekintésről és forrásai általános számbavételéről sem – ez utóbbiak kapcsán ki kell emelnünk, hogy azok közül mindvégig a levéltárakban fennmaradt írásos dokumentumok játszották a legfontosabb szerepet.

Ezeken alapul egy következő alfejezet is, melyben a Dunántúl a mohácsi csatától a török kiűzéséig terjedő történetének nagy ívű, korántsem csak az eseménytörténetre szorítkozó, kifejezetten olvasmányos áttekintését találjuk meg – számos fontos megállapítással találkozunk itt a korszak társadalom- és egyháztörténete, a gazdaság- és művelődéstörténete alapkérdéseiről. Mindezek nélkül nem is volna érthető mindaz, amivel a következő, már a könyv szorosán vett tematikájához tartozó fejezetek foglalkoznak. A „Kastélyépítés a tervezéstől a megvalósításig” cím alatt alapvetően a 17. századi magyarországi építési gyakorlatról 1994-ben megvédett, teljes terjedelmében még közzé nem tett kandidátusi értekezésére támaszkodik. Itt utalnunk kell arra, hogy minderről az 1600-as évek előtti időszakból csak kevés adattal rendelkezünk – úgy a fő- és köznemesi építetők, mint az ő szolgálatukban működött művészek és mesterek szerepét tekintve az új épületek létrejöttében. Kiemeli ennek kapcsán a főként *architectus* vagy *Baumeister* megnevezéssel szereplő olaszok és németek jelentőségét, akikhez képest a hazai, a városi céhekhez illetve az uradalmakhoz kötődő mesterek csak kisebb jelentőséggel bírtak – s főként csak a tárgyalt korszak végén.

A „Stílus és forma” főcímet viselő fejezetben nem csupán a reneszánsz, a manierizmus és a barokk magyarországi jelentkezését, továbbá az *architectura militaris* és *civilis* viszonyát, azaz a katonai építészetnek a lakóhely-építészetre kifejtett hatását elemzi a szerző. Itt kísérli meg a korszak *castellum*nak nevezett kastélyépületei általános jellemzését is, részben az erődítés – álló emlékek hiányában pontosan csak ritkán meghatározható – elemeinek egyes példák segítségével történő számbavételével, részben magának a lakóépületeknek az elemzésével. Az utóbbiak esetében számos olyan emléket vesz sorra, ahol a középkori elrendezés továbbélése figyelhető meg – egyre inkább már reneszánsz részletekkel – majd részletesen tárgyalja a szabályos, már reneszánsznak minősülő formák elterjedését, sőt továbbélését, azaz a kora barokk kastélyokkal egyidejű divatját.

A kötet külön egységet szentel ezután az egyes részleteknek, részben ismét találkozunk a védelmi vonal egyes építményeivel, majd a földesúri lakóépület egyes szintjeinek – általában csak egyemeletes kastélyokat ismerünk – különböző helyiségeivel. Ez utóbbiak meghatározása, és az épületek belső elrendezése kapcsán általában (főként 17. szá-

zadi) leltárakat és összeírásokat idéz Koppány Tibor, hiszen gazdasági és lakóterek még a mai Burgenland kastélyai esetében sem maradtak fenn korabeli formájukban – az épületrégészeti kutatások hiányára már az előzőekben utaltunk. Az épületek egykori külső megjelenésére azonban az írott források csak ritkán tartalmaznak közvetlen utalást, és kevés a száma az erre vonatkozóan hitelesnek tartható metszeteknek is. Így ennek megítéléséhez az általános építészettörténeti megállapítások mellett csak a csekély ma is meglévő műrészlet nyújthatott a szerzőnek segítséget.

A már említett adattár mellett a könyv talán legfontosabb, közel 30 oldalas fejezete „A kastélyépítés gyakorlata” címet viseli. Itt – mintegy folytatva az építetőket és a mestereket tárgyaló, az előzőekben érintett fejezetben foglaltakat – az építési szándék megfogalmazódásától a tervekészítésig, majd a kivitelezésig terjedő folyamatot vázolja fel gazdag példatár alapján – természetesen elsősorban itt is főként 17. századi forrásokra támaszkodva. Az építési szerződés, a kifizetés és elszámolás és több más fogalom részletes tárgyalása mellett alapos leírást olvashatunk az előkészítés, az anyagbeszerzés, a helyszíni kitűzés és az alapásás korabeli módozatairól – itt bizonyára jelentős segítséget jelentett a tagadhatatlanul bölcsész érdeklődésű szerzőnek építészeti képzettsége és tervezői, művezetői gyakorlata. Végül az egyes mesterségekre (kőműves, kőfaragó, ács, kovács, tetőfedő, bádogos, asztalos, lakatos, üveges, stukkátor, kályhás) vonatkozó adatokból kapunk látványos és reprezentatív válogatást. Hasonló, nem csupán műszaki szemléletű feldolgozásra kevés példát tudunk említeni a hazai szakirodalomból.

Egy, a 16–17. század kastélyait tárgyaló munkából természetesen nem maradhatnak ki a kertek sem, melyekről a kevés ábrázolás mellett igen gazdag írásos forrásanyaggal is rendelkezünk – s amely téma kutatása ma kifejezetten divatosnak számít. Ez ezekre vonatkozó dunántúli adatok sorra vétele után azonban Koppány Tibor már csak néhány oldalban foglalja össze munkájának eredményeit – meghatározva az általa vizsgált terület nemesi lakóépületeinek helyét az egykori királyi Magyarországon. Ebből is egyértelmű azonban, hogy a korszak építészete, ha nem is tekinthető olyan fénykornak, mint az azt nagyrészt eltüntető-elfedő késő barokk időszaka, sokkal jelentősebb volt annál, mint amilyen kép a történeti köztudatban él róla. Mint ahogy az sem vitatható, hogy e kötet a napjainkra már lassan kivesző „egyszemélyes kutatás” egyik utolsó csúcspontja, egy ma már ritkaságnak számító tudós polihisztor egyéniség megismételhetetlen műve.

A könyv gazdag forrás- és irodalomjegyzékkel s helynévmutatóval rendelkezik, s ha a tanulmányrész jegyzetelése talán nem is teljesen olvasóbarát, minden elismerés megilleti a tervezőket és a szerkesztőt, s reméljük, egyszer a Balassi Kiadónak lehetősége lesz egy színes képekkel és nagyobb méretű rajzokkal-metszetekkel ellátott újabb kiadásra is.

E számunk szerzői |

Feld István régész, egyetemi docens, ELTE Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B, feld@t-online.hu

Gömöri János régész, Scarbantia Társaság, 9400 Sopron, Új u. 4. scarbantia.tarsasag@chello.hu

Jankó Ferenc geográfus, egyetemi docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9., frk.geo@gmail.com

Kelemen István történész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68., dr.kelemen@gmail.com

Kiss-Lukács Melinda művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68. kiss.melinda@gmail.com

Nagy Gergely építész, az ICOMOS MNB tiszteletbeli elnöke, ICOMOS MNB 1113 Budapest, Daróczi u. 1-3., gergely.b.nagy@gmail.com

H. Németh István főlevéltáros, főosztályvezető, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4. nemeth.istvan@mnl.gov.hu

Oszvald Ferenc Nándor településmérnök, egy. docens, NYME, Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar, Építéstani Tanszék, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4., oszvald.ferenc@gmail.com

Ifj. Sarkady Sándor könyvtárigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, 9400, Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4., sarkady.sandor@kkl.nyme.hu

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13., turbuly@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2016/3

STUDIEN ZUR EHREN VON GÁBOR WINKLER II.

JÁNOS GÖMÖRI: Sopron, Templom Str. 20. Archäologische Forschungen mit besonderem Bezug auf die neuesten Angaben über den gebrannten Burgwall aus der Arpadenzeit	251
MELINDA KISS-LUKÁCS: Die Tätigkeit der Familie Storno in Bezug auf die Erhaltung des alten Rathauses und des Feuerturms	267
FERENC JANKÓ – FERENC NÁNDOR OSZVALD: Stadtentwicklung im Stadtteil Lőverek, 1936–2016	284
GERGELY NAGY: Außerhalb des Zentrums. Vernachlässigte Wohnbauten im Spiegel der Tätigkeit von Gábor Winkler	300

KLEINE MITTEILUNGEN

SÁNDOR SARKADY JR. – Ferenc Jankó: Amerikanische und sowjetische Luftangriffe auf Sopron: Oszkár Winklers Verzeichnis über die Bombenschaden	317
ISTVÁN KELEMEN: Komplikationen um das Testament von Béla Széchenyi (Quellenedition)	336

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Unterwegs zwischen Budapest und Sopron. Ein Interview mit Barnabás Winkler	342
---	-----

BÜCHERSCHAU

ISTVÁN H. NÉMETH: Péter Dominkovits: Zweytes Grundbuch 1554–1580. Sopron, 2015.	357
ISTVÁN FELD: Tibor Koppány: Schlösser hinter den Grenzfestungen. Transdanubische Schlossarchitektur der Spätrenaissance und des Frühbarocks (16.–17. Jh.) Budapest, 2014.	360